

4 / 2 0 1 9

Lapset

Idäntutkimus on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tieteellinen aikakauskirja. Julkaisija on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry.
4. numero 2019
26. vuosikerta

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Idäntutkimus
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry
Puh. 044 5442203
e-mail: viets-idantutkimus@helsinki.fi

Vuositilaus 32 €, ulkomaille 35 € ja opiskelijat 18 €. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran jäsenet saavat vuositilauksen jäsenmaksua vastaan (28 €, opiskelijat 16 €).

Koko sivun ilmoitus 170 €, ½ sivua 85 € ja ¼ sivua 43 €.

TOIMITUS

Aleksanteri-instituutti
Unioninkatu 33 (PL 42)
00014 Helsingin yliopisto

Päätoimittaja:
Katja Lehtisaari
Helsingin yliopisto
puh. 050 311 2590
e-mail: katja.lehtisaari@helsinki.fi

Toimitussihteeri:
Ira Österberg
Helsingin yliopisto
puh. 050 448 4074
e-mail: ira.osterberg@helsinki.fi

Dragana Cvetanović
Helsingin yliopisto
e-mail: dragana.cvetanovic@helsinki.fi

Emma Hakala
Ulkopoliittinen instituutti
e-mail: emma.hakala@fiia.fi

Meri Kulmala
Helsingin yliopisto
e-mail: meri.kulmala@helsinki.fi

Sirke Mäkinen
Helsingin yliopisto
e-mail: sirke.makinen@helsinki.fi

Jukka Pietiläinen
Helsingin yliopisto
e-mail: jukka.pietilainen@helsinki.fi

Mika Pylsy
Helsingin yliopisto
e-mail: mika.pylsy@helsinki.fi

Saara Ratilainen
Helsingin yliopisto
e-mail: saara.ratilainen@helsinki.fi

Riku Toivola
Helsingin yliopisto
e-mail: riku.toivola@helsinki.fi

Jaakko Turunen
Södertörn University
e-mail: jaakko.turunen@sh.se

Mikko Ylikangas
Suomen Akatemia
e-mail: mikko.ylikangas@aka.fi

TOIMITUSNEUVOSTO

Idäntutkimus-lehden toimitusneuvostona toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n hallitus.

Lehden ulkoasu:
Asmo Koste / Nastamuumio oy

ISSN 1237-6051
Hermes-painotalo 2019

Seuraavien numeroiden teemat:
Vapaa teema, dl 15.11.2019
Ympäristö, dl 1.2.2020
Keho, dl 15.4.2020
Uho, dl 15.8.2020
Pohjoinen kirjallisuus, dl. 15.11.2020

Muuttuva ja moninainen lapsuus

Tämä on *Idäntutkimuksen* tiettävästi ensimmäinen teemanumero lapsuudesta. Aiemminkin toki lapsia ja lapsuutta on lehdessä käsitelty monien teemojen yhteydessä, esimerkiksi liittyen perhemuotojen muutokseen, työn ja perheen yhteensovittamiseen, lastensuojeluun ja vähemmistökielten aseman heikkenemiseen kielisukupolvien vaihtuessa. Tässä numerossa puolestaan keskitytään lapsiin ja lapsuuteen liittyviin näkökulmiin ja ilmöihin eri aikakausina, ja myös lapset pääsevät ääneen informantteina ja tutkimukseen osallistujina. Taidesivuilla esiteltävistä teoksista vastaavat venäläisen lapsikylä Orionin lapset.

Numeron artikkeleissa ja muissa kirjoituksissa liikutaan niin nykyajassa kuin Neuvostoliiton historiassa ja eri elämänalueilla ja tieteenaloilla. Pisimmälle historiaan kurkottaa Silja Pitkäsén artikkeli, jossa hän purkaa 1930-luvun neuvostoliittolaisen propagandalehden valokuvissaan lapsiin ja perheisiin liittämiä ihanteita ja käsityksiä. Lähemmäs nykypäivää tulee artikkelissaan Pia Koivunen, joka näyttää muistelukerronnan ja aikalaismedian analyysin avulla mitä suomalaisille lapsille jäi mieleen Neuvostoliiton silloisen johtajan Mihail Gorbatšovin Suomen-vierailusta vuonna 1989. Lapsuuden muistoihin tukeutuvat myös Zsuzsa Millei, Nelli Piattoeva, Iveta Silova ja Elena Aydarova pohtiessaan hiusrusettien ja koulupukujen politiikkaa lasten arkielämässä Unkarissa ja kolmessa entisessä neuvostotasavallassa – Latviassa, Ukrainassa ja Venäjällä. Esimerkiksi nämä teemat ja muistitarinat linkittynevät usean lukijankin lapsuudenkokemuksiin tai käsityksiin Neuvostoliiton ajasta, mahdollistaen myös uusia tulokulmia ymmärrykseemme historian ja politiikan kehityskuluista.

Nykypäivän lapsia, nuoria ja lapsiperheitä käsittelevät artikkelit pureutuvat etenkin toimijuuteen ja välittyneisiin historiallisiin muistoihin. Maija Kalm-Akubardia tarkastelee tekstissään vallan ja toimijuuden dynamiikkaa niin sanottujen paperittomien lapsiperheiden koulunkäynnin järjestymisessä. Fokuksessa ovat Georgian mingrelivähemmistöön kuuluvat Abhasian sotatoimia 1990-luvulla Venäjälle paenneet perheet ja se, miten he järjestävät elämänsä tämän päivän Moskovassa, jossa he asuvat ilman oleskeluun ja työnteekoon oikeuttavia asiakirjoja. Chloe Wells puolestaan on tutkimuksessaan selvittänyt suomalaisten nykynuorten käsityksiä Suomen Neuvostoliitolle toisen maailmansodan jälkeen luovuttamasta Karjalasta.

Lapsuuteen ja nuoruuteen liittyä olennaisesti kasvatusta ja koulutus, joiden historiaan ja näkyymiin pureudutaan etenkin numeron esseissä. Tässä numerossa on lisäksi mahdollista tutustua osallistavan tutkimuksen hyötyihin ja haasteisiin tutkimusmetodinä, kun Meri Kulmala ja Anna Fomina esittelevät nuorten kanssa tekemänsä kanssa- ja vertaistutkimusta Luoteis-Venäjällä. Kulmala on myös toiminut numeron vastaavana toimittajana.

Näin lähellä vuoden vaihdetta *Idäntutkimus* kääntää katsetta vähitellen tulevaan vuoteen. Aloitamme vuoden 2020 vapaan teeman numerolla, jota seuraavat teemat ovat Ympäristö (2/2020), Keho (3/2020) ja Uho (4/2020). Tuttuun tapaan aina kustakin uudesta ilmestyvästä numerosta julkaistaan sisällysluettelo ja näytetekstejä Journal.fi-sivustolla, ja uuden numeron ilmestyessä vuoden takainen numero tulee kokonaan avoimeksi kaikille luettavaksi verkkoarkistossamme. Arkistomme onkin hyvä lähde perehtyä tutkimukseen nykymaailman tapahtumien taustoista.

Helsingissä 5.12.2019

Katja Lehtisaari

Paperittomana lapsiperheenä Moskovassa

Tutkimus tarkastelee etnografisia tutkimusmenetelmiä hyödyntäen vallan ja toimijuuden välistä dynamiikkaa Moskovassa asuvien paperittomien lapsiperheiden koulunkäynnin järjestymisessä. Tutkimus paikantuu niihin Moskovassa asuviin Georgian mingreleihin, jotka pakenivat 1990-luvulla Abhasiassa alkaneita sotatoimia, ja jotka ovat tästä syystä asuneet Moskovassa vähintään kymmenen vuotta ilman oleskeluun ja työntekoon oikeuttavia asiakirjoja. Teoreettisena viitekehyksenä toimii Steven Lukesin teoria vallan kolmesta ulottuvuudesta (1974, 2005). Tutkimusmateriaalin perusteella paperittomien lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan toimivat vallan kanavina. Paperittomat lapsiperheet ovat helposti hiljennettävä ja tärkeä taloudellinen resurssi harmaalle taloudelle sekä lahjuksia vastaanottaville viranomaisille. Tarvittaessa paperittomat perheet toimivat myös poliittisen vaikuttamisen työkaluina niin paikallisella kuin kansainvälisellä tasolla.

Maija Kalm-Akubardia

Tässä artikkelissa tarkastelen vallan ja toimijuuden välistä dynamiikkaa Moskovassa asuvien paperittomien lapsiperheiden koulunkäynnin järjestymisen osalta. Tutkimus käsittelee Georgian mingreleitä, jotka ovat 1990-luvulla paenneet Abhasiassa alkaneita sotatoimia Moskovaan, ja jotka ovat tästä syystä johtuen asuneet ilman oleskeluun ja työntekoon oikeuttavia lupia Moskovon alueella vähintään yli kymmenen vuotta. Etnografista tutkimusotetta hyödyntäen tutkimukseni etsii vastausta kysymykseen, mitä vallan ja toimijuuden välinen dynamiikka synnyttää paperittoman lapsiperheen sekä koulutusjärjestelmän kohdatessa.

Paperittomuudesta ja vallasta on kirjoitettu laajalti, mutta pitkäaikaisessa paperittomuudessa elävien lapsiperheiden kokemukset ovat nousseet tutkimuksissa esille harvemmin. Venäjä on viimeaikaisten arvioiden mukaan maailman kolmanneksi suurin maahanmuuton kohde (Agadjanian & Yoo 2018, 1281–1282). Lisäksi Venäjällä ja entisen Neuvostoliiton

maissa paperittomuus on ollut monelle arkea Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, ja maa on tästä syystä erinomainen ympäristö ilmiön tutkimiseen. Tämä tutkimus tarkastelee kriittisesti yhteiskunnassa vallitsevia valtarakenteita, jotka mahdollistavat paperittomien lasten koulunkäynnin pitkittyneen paperittomuuden eri ajanjaksoina.

Etnografiseen tutkimusaineistoon pohjautuva tutkimukseni hyödyntää analyysin väli-
neenä Steven Lukesin teoriaa vallan kolmesta ulottuvuudesta (1974, 2005). Siinä vallan ulottuvuuksista ensimmäinen on suora ja näkyvä päätöksellinen valta, toinen ulottuvuus päätösvaltaa koskien päätettäväksi esitettäviä asioita ja kolmas ulottuvuus näkymätöntä valtaa, joka muokkaa kohteensa intressejä (2005, 29). Valtateorian kolmannen ulottuvuuden kohteena näen erityisesti valtaväestön, jonka parissa tehty mielipidevaikuttaminen vaikuttaa paperittoman toimintamahdollisuuksiin yhteiskunnassa.

Lasten tulevaisuuden takia vanhemmat ovat valmiita kauaskantoiisiin taloudellisiin ja henkilökohtaisiin uhrauksiin sekä riskinottoihin. Lasten päivähoidon ja koulunkäynnin kautta paperittomien perheiden asuinpaikka sekä toimet ovat viranomaisten tiedossa vuosien ajan. Tutkimusaineistoni perusteella tätä yhteyttä on käytetty ja voidaan käyttää sekä virallisen vallan että virallisen vallan mahdollistavan epäsuoran vallankäytön kanavana. Paperittomat ovat lastensa koulunkäynnin vaatiman päivittäisen kontaktin kautta helposti paikannettava, hiljennettävä ja tarpeen tullen siirreltävä taloudellinen resurssi harmaalle taloudelle sekä lahjuksia vastaanottaville viranomaisille. Tarvittaessa paperittomat toimivat myös poliittisen vaikuttamisen työkaluina niin paikallisella kuin kansainvälisellä tasolla.

Menetelmät, tutkimusaineisto sekä tutkimuksen eettisyys

Tutkimukseen osallistuneet henkilöt ovat 1990-luvulla Abhasian sotia Moskovaan paenneita mingreleitä. Mingrelit ovat georgialaisiin laskettu etninen ryhmä, joka on asuttanut Samegrelon sekä Abhasian alueita Georgiassa ja joilla on oma mingrelin kieli. Abhasian sodassa vuosina 1992–1993 alueen 540 000 asukkaasta arviolta 350 000 henkilöä pakeni alueelta georgiaan sekä naapurimaihin. Näistä n. 300 000 oli etnisiä georgialaisia (Mooney 1995, 197).¹ Pako Moskovaan tapahtui usein Neuvostoliiton passilla, joka poistui käytöstä hiljalleen Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisinä vuosina. Lasten nimet olivat vanhempien passeissa. Abhasian alue sekä pakolaisten tilanne on yhä poliittisesti ratkaisematon (esim. Okrest 2017). Georgialaisiksi laskettavien mingreleiden oikeudellinen asema Abhasiassa heikentyi entisestään vuonna 2008 käydyin uuden Georgian ja Venäjän välisen sodan seurauksena. Länsimaat eivät tunnusta Abhasian itsenäisyyttä, eivätkä alueen talous ja infrastruktuuri ole palautuneet ennalleen. Abhasian puolustusvoimat sekä rajavartiolaitos ovat vahvasti Venäjän otteessa ulkopoliittikan pelinappuloina. (Souleimanov, Abrahamyan & Aliyev 2018, 78). Tämä kaikki tekee elämästä alueella epävarmaa kaikille, etnisesti georgialaisille usein myös vaarallista (mm. Vartanyan 2019). Tästä syystä johtuen osa nuorista mingreleistä on elänyt koko lapsuutensa sekä nuoruutensa pakolaisina joko Georgian muilla alueilla tai ulkomailla, Venäjällä usein paperittomina.

Toteutin etnografisen kenttätöskentelyn Moskovassa joulukuussa 2017, jolloin tein osallistuvaa havainnointia paperittomien mingreliperheiden parissa. Tein myös yhdeksän etnografista haastattelua. Tutkimukseen osallistuneiden yhteystiedot keräsin yhteyshenkilön avulla. Kenttätö paperittomien perheiden kanssa jatkui puhelimitse sekä sähköpostitse vuoteen 2019 asti. Etnografiset haastattelut noudattivat vapaamuotoista runkoa keskittyen erityisesti viranomaiskontakteihin: pakolliseen ulkona liikkumiseen, lasten päivähoiton sekä koulutuksen järjestämiseen.

Tutkimuksessa esiintyvien paperittomuudessa eläneiden tai elävien perheiden kosketuspinta yhteiskunnan vallan kanssa syntyy arkisissa kontakteissa lasten asioita järjestettäessä. Katja Repo (2009) on painottanut arjen tutkimuksen tärkeätä roolia valtaa tutkittaessa: arki voi yhtäaikaaisesti olla sekä hyvinvointia ylläpitävää että eriarvoistavaa. Olen kiinnostunut erityisesti yhteiskunnan vallan ja paperittomien toimijuuden dynamiikasta pidemmällä aikavälillä ja siksi kokemus pitkäaikaisesta paperittomuudesta oli keskeinen kriteeri tutkimukseen osallistumiselle.

Yhdeksästä tutkimukseen osallistuneesta viidellä oli kenttätöiden toteutuessa venäjän kansallisuus. Tutkimukseen osallistuneista jokainen kuvaili itsensä lisäksi myös perheensä elämää Moskovassa heti muuton jälkeen, asumisen vakiinnuttua sekä mahdollisen oleskeluluvan lopulta järjestettyä. Osallistuneet edustivat eri sukupuolia, ammattitaitoja ja ikäryhmiä. Nuorimmat olivat saapuneet Moskovaan alle vuoden ikäisinä ja käyneet sekä päiväkodin että koulun paperittomina. Viisi osallistuneista oli paennut Moskovaan nuorena vanhempana, yksi synnytti toisen lapsensa paperittomana, kaksi pakeni Moskovaan kouluikäisten lastensa kanssa. Kahdessa etnografisista haastatteluista oli paikalla sekä vanhemmat että lapset, jolloin tarinat saivat lisäyksiä eri näkökulmia myös perheen nyt täysi-ikäisiltä lapsilta.

Keskustelut sekä havainnointi tapahtuivat arjen lomassa osallistujien kotona sekä työn lomassa autolla matkustettaessa. Tällöin tutkimukseen osallistuneet toivat vapaammin omaa arkeaan ja ajatuksiaan esille. Samalla pääsin havainnoimaan kohtaamisia muiden ihmisten kanssa kotiseinien ulkopuolella, eri ympäristöissä. Keskustelut käytiin pääosin venäjäksi, mutta välikommentteja tehtiin myös mingreliksi ja georgiaksi, mikäli tilanteessa oli läsnä useampia henkilöitä. Nämä kommentit minulle käännettiin aina pyynnöstäni.

Tutkimukseni koskee haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä ilman valtion tai instituutioiden suojaa. Tiedon tuottaminen monella tapaa haavoittuvassa asemassa olevien paperittomien lapsiperheiden toimijuudesta on tärkeätä yhteiskunnan eriarvoistavien valtarakennelmien tiedostamiseksi. Kohderyhmän erityinen haavoittuvuus vaatii kuitenkin tutkijalta erityistä valppautta. Vastuullisuuden vaatimus ainoastaan korostuu ulkomailla tehtävässä kenttätöissä, jossa esimerkiksi tutkimuslupaprosessi voi merkittävästi erota Suomessa totutusta mallista (Jäppinen 2015, 80). Eettinen valppaus on tutkimuksessani ollut keskeistä niin kentällä kuin analyysi- ja kirjoitusvaiheessa erityisesti tutkimukseen osallistuneiden anonymiteettisuojaan toteutumisen vuoksi. Olen tarkentanut käsityksiäni analyysivaiheessa tutkimukseen osallistuneilta ja varmistunut samalla heidän ymmärryksestään tutkimuksen luonteesta sekä positiostani. Tunnistan mingreliläisen sukunimeni tuoman aseman tutkimuskentällä. Koen että sukunimeni ansiosta minun on ollut helpompi päästä muuten vaikeasti tavoitettavalle kentälle, mutta vastuu asemani selventämisestä on sitäkin suurempi vapaamuotoisempina koetuissa keskusteluissa. Tutkimukseen osallistuneet henkilöt tiesivät kenttätöihöni liittyvän havainnoinnin tavoitteellisuudesta. Osallistuminen oli vapaaehtoista ja osallistuneilla oli mahdollisuus ilmaista suostumuksensa joko kirjallisesti tai suullisesti. Tutkimukseen osallistuneille on myös annettu yhteystietoni mikäli he haluavat perua osallistumisensa. Anonymiteettisistä tutkittavien tunnistetiedot on poistettu.

Tutkimuksessa käytetyt käsitteet

Steven Lukesin valtateorian ensimmäinen ulottuvuus on näkyvää päätöksentekoa, jota edustaa esimerkiksi lainsäädännön toteuttaminen (2005, 16–19). Toinen ulottuvuus on valtaa valita päätettäväksi esitettävät asiat (Lukes 2005, 20–24). Huomion arvoista on, että myös päätöksen

tekemättä jättämistä käytetään vallankäytön välineenä. Vallan kolmas ulottuvuus ottaa huomioon sekä valtaapitävän että vallan kohteen perimmäiset intressit (Lukes 200, 25–29). Siinä A käyttää valtaa B:hen, kun A vaikuttaa B:hen tavalla, joka on ristiriidassa B:n omien intressien kanssa (Lukes 2005, 37). Tällaisenaan kolmas vallan ulottuvuus voi näyttäytyä konfliktittomana. Lukesin valtateorian avulla on mahdollista analysoida niitä empiirisen aineiston esille tuomia vallan ulottuvuuksia, jotka raamittavat tutkimukseen osallistuneiden toimijuutta.

Michel Foucault on puhunut vallan ja sen vastarinnan merkittävydestä; valtaa on kaikkialla, niin kuin vastarintaakin (1978, 94–97). Toimijuuden sekä vallan suhde ilmenee mm. tutkimalla yksilön autonomian sekä toimijuuden rajoituksia (Eteläpelto, Heiskanen, Collin, 2011, 6). Tutkimukseni lähtee liikkeelle Steven Lukesin ajatuksesta, jossa myös näennäisesti valtaa vailla olevat ja marginalisoidut ryhmät pystyvät kehittämään omia strategioita hallitakseen elämäänsä (Lukes 1974, 211–212). Paperittoman oikeudellisesta asemasta johtuen mahdollisuus viralliseen toimijuuteen on kuitenkin olematon. Paperittomien strategiat näyttäytyvät enemmänkin kompromissivalintoina yhden tai useamman annetun vaihtoehdon väliltä. Vaihtoehdot rakentuvat yhdessä julkista valtaa käyttävässä asemassa olevien, yritysten tai virastojen kesken niissä puitteissa, jotka yhteiskunnan valtarakennelma suo.

Kenellä tahansa ei-oikeudettomassa asemassa olevalla on mahdollisuus käyttää valtaansa suhteessa oikeudettomassa asemassa elävään henkilöön. Pitkäaikaisen paperittomuuden kohdalla tämä johtaa vakiintuneisiin epävirallisiin käytäntöihin yhteistyössä valtaväestön kanssa. Tämä tekee oikeudettomassa asemassa olevan henkilön sekä hänen perheensä toiminnasta ehdollista suhteessa valtaväestön toimijuuteen. Epäviralliset toimintamallit ja paperittomien toimijuus nähdään tässä tutkimuksessa osana yhteiskunnan rakenteellista valtaa, ei paperittomien omalähtöisenä vallan vastarintana tai yhteiskunnallisena emansipaationa. Paperittoman asema ei muutu ellei valtaväestö kriittisesti tiedosta omia perimmäisiä intressejään suhteessa valtaapitävän agendaan. Paperiton ei itse pysty parantamaan virallista yhteiskunnallista asemaansa toimijuuden perustuksessa pienimpään maastakarkoituksen uhkaan. Se, että paperiton ei pääse osalliseksi yhteiskunnan oikeuksista tai velvollisuuksista, on tiedostettu ja tiedostamaton vallankäytön väline.

Mielikuvat kansallisesta hegemoniasta (mm. median kautta välittyvät) ovat kolmannen vallan ulottuvuuden työkaluja. Vallan kolmas ulottuvuus ilmenee keskusteluissa ja havainnoinnissa mm. paperittomien kokemissa paikallisten suhtautumiseroissa maahanmuuttajiin eri aikoina. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi paperittomien leimaamista järjestäytyneiksi rikollisiksi sekä kutsumista laittomiksi maahanmuuttajiksi. Täten saadaan julkisesti oikeutettua mm. koulujen sulkeminen georgialaisilta lapsilta tai vanhempien pidättäminen koulumatkalla. Agnieszka Kubal (2014, 2019) on kirjoittanut siirtolaisuuden rikosoikeudellisen kriminalisoinnin sekä sen aiheuttaman stigman vaikutuksista siirtolaisten arkeen Länsi-Euroopassa, Yhdysvalloissa sekä Venäjällä. Ilmiössä poliittista intressiä palveleva retoriikka leimaa paperittomat rikollisiksi ja paperittomuuden syyksi evätä ihmisoikeudet (2019, 168). Kansainvälisten konfliktien lähestyessä median kautta välitettävillä mielikuville on luotu kuva järkkymättömästä yhteiskunnallisesta hegemoniasta, jota uhkaavat laittomiksi identifoidut maahanmuuttajat. Mingrelien kokemuksissa jaettu kristinusko sekä useimpien mingreleiden kohtalaisen hyvä venäjän kielen taito on koettu tilannetta helpottavaksi tekijäksi. Toisaalta kaukasuslaisuutta sekä paperittomuutta on käytetty heitä vastaan, venäläisistä erottavana tekijänä. Rauhan aikana veljeyttä on korostettu, sotien aikana taas on nostatettu pelkoa järjestäytyneestä rikollisuudesta. Vallan kolmatta ulottuvuutta on seurannut kansalaisuuskyseminen: Venäjän kansalaisuuden ottaminen mahdollistaisi elämän turvaamisen ja jatkumisen Mos-

kovassa, mutta samalla tukee Venäjän poliittisia intressejä Georgiaa vastaan (esim. Khashig 2002). Pakolaisstatukseen perustuvaa oleskelulupaa Venäjällä on lähestulkoon mahdotonta saada (esim. Troitskij 2017).

Käytän tutkimukseeni osallistuneista ihmisistä käsitettä paperiton. Mm. Jukka Könönen (2014) on keskittynyt maahanmuuttajan oikeudelliseen asemaan, jossa oleskelulupakategoriat toimivat ainoastaan oikeudellis-hallinnollisina kategorioina, määrittellen ne raamit, joiden puitteissa henkilö voi yhteiskunnassa toimia (2014, 41). Tutkimukseeni osallistuneet eivät itse identifioituneet paperittomiksi. Identiteetin sijaan paperittomuus liitettiin kertomuksissa tapahtumiin, joissa ihmiset ovat olleet ilman kyseiseen asiaan sillä hetkellä vaadittavia sekä voimassaolevia lupia. Paperiton-termiä käytän tässä artikkelissa synonyyminä pitkäaikaiselle epäviralliselle asumiselle sekä työskentelylle tai opiskelulle maassa. Tutkimus tiedostaa termien epävirallinen ja virallinen vastakkainasettelun ongelmat ja näiden käsitteiden väliin jäävän harmaan alueen sekä tulkinnallisuuden (mm. Reeves 2013). Edellä mainituista syistä johtuen paperiton sopii terminä kontekstiin paremmin, vaikka tutkimukseen osallistuneilla henkilöillä on ollut paperittomuuden eri aikoina erilaisia henkilöllisyystodistuksia sekä lupia käytössään (mm. Neuvostoliiton passi tai syntymätodistus).

Tutkimukseni osallistujien elämässä lasten koulunkäyntiin liittyvät valinnat ovat olleet sidottuna valtarakenteiden lisäksi myös aikaan. Venäjän maahanmuuttopolitiikassa on tapahtunut muutoksia Neuvostoliiton hajoamiseen sekä niin taloudellisiin kuin turvallisuussyihin vedoten (mm. Ivakhnyuk 2009, 26.) Tämä kaikki on vaikuttanut pitkäaikaispaperittomien toimijuuden ehtoihin lapsien koulutuksen järjestämiseksi. Lasten tulevaisuutta ajatellen paperittomat perheet ovat olleet valmiita uhrauksiin sekä taloudellisiin myönnytyksiin koulutuksen onnistumiseksi. Emirbayer ja Mische (1998, 970–974) ovat määritelleet toimijuuden aikaan sekä muuttuvaan ympäristöönsä sitoutuneeksi; toimijuus vaikuttaa interaktiivisesti rakenteisiin joko toistamalla tai muuttamalla niitä ja eri ajanjaksot vaikuttavat toimijuuteen niin nykyhetkessä kuin tulevaisuudessakin.

Margaret Archer (2000) tuo dualistisessa teoriassaan esille Steven Lukesin huomioiman vallan toisen ulottuvuuden, joka on liittynyt päätöksen tekemättä jättämiseen (*non-decision-making*). Yhteiskunnallisella tasolla päätöksen tekemättä jättäminen, asian esittelemättä jättäminen osana päätöksenteon agendaa, vaikeuttaa ja pahimmillaan estää kokonaisten yhteisöjen yhteiskunnallisen toimijuuden. Ilman sananvaltaa paperittomilla ei ole järjestäytyneitä vaikuttamiskanavia. Heidän yhteiset reaktionsa voivat vaikuttaa yhteiskuntaan ja tehdä heistä siksi toimijoita, vaikkakin heidän järjestäytyneisyys (corporate agency) jää vajaan (Archer 2000, 265).

Toimijuus Moskovassa paperittomuuden pitkittyessä

1990-luvun Venäjän yhteiskunnallisia oloja leimasivat suuret muuttoliikkeet, tarve työvoimalle oli suuri, mutta samanaikaisesti ksenofobia ja rasismi nostivat päätään (mm. Regamey & Le Huéro 2007, 4). Kantäväestölle alettiin myöntää Venäjän omia passeja, mutta sotaa paenneet mingreliperheet jäivät ainoastaan Neuvostoliiton passin varaan. Aikaisemmin turisteina tai opiskelijoina Moskovassa viihtyneistä, vieraanvaraisina pidetyistä mingreleistä tulikin hetkessä pakolaisia vieraalla maalla. Tässä tilanteessa mingrelit löysivät itsensä hankalasta tilanteesta, taloudellisia sekä poliittisia pelinappuloina ilman lainsuojaa. Tilanteen oli tarkoitus olla väliaikainen, mutta se on säilynyt mingrelien osalta ratkaisemattomana tähän päivään asti.

Aineistossani Lukesin (2005, 29) ensimmäinen vallan ulottuvuus ilmenee mm. lainsäädännöstä johtuvasta tilanteesta, jossa paperiton on karkotusuhan vuoksi alistettu piiloutumaan tai maksamaan lahjuksia. Tämä vallan ulottuvuus määrittelee tutkimuksessa oikeudettomassa aseman elävän henkilön toimijuuden ehdolliseksi. Kuka tahansa voi käyttää tätä vallan ulottuvuutta paperitonta vastaan. Vallan toinen ulottuvuus on valtaa nimittää päätettäviksi esitettävät asiat. Tämä näyttäytyy mm. tilanteen ratkaisemattomuutena, sääntöjen epäselvyytenä ja mahdollisina tulkintaeroina, jotka pitkittävät paperittomuutta ja tukevat näin vaihtoehtoisten tulkintojen sekä epävirallisten toimintamallien ja harmaan talouden kehittymistä. Toinen vallan ulottuvuus on usein myös julkisesti sanoittamaton tilanne, joka johtaa vakiintuneisiin lahjuskäytäntöihin sekä tietoisuuteen maksavista sekä ei-maksavista asiakkaista.

Tutkimukseen osallistuneista kahdella oli kouluikäisiä ja viidellä alle kouluikäisiä lapsia perheen muuttaessa maahan. Neuvostoliiton hajoaminen sekä sen mukanaan tuomat yhteiskunnalliset muutokset pitivät haastateltavien tarinoissa myös Moskovan valtaväestöstä otteessaan.

Paikallisetkin olivat nälkäisiä, eivätkä antaneet töitä, koska töitä ei ollut, papereita ei ollut, ja näytimme tummilta, ja omiakin ongelmia heillä oli. Puolen vuoden päästä mies sai töitä ruokakaupasta, ja nousimme hieman jaloillemme. Sukulaiset auttoivat toisiaan. Jaoimme kaiken, verkostomme ja viimeiset leipäpalat. Jotkut paikalliset suhtautuivat meihin hyvin. Joku tutustutti meidät siihen naiseenkin, joka antoi meille sen asuntolapaikan, ja me jaoimme sen toisen pakolaisperheen kanssa, ja kun niille tuotiin vaikka jotain ruokaa, mekin saatiin vähän, sokeria ja tattaria. (Kaksi alaikäistä lasta yhteensä noin 15 vuotta kestäneen paperittomuuden aikana, nykyään Venäjän kansalaisuus.)

Yhteiskunnallinen sekasorto mahdollisti toiminnan vanhoilla Neuvostoliiton papereilla jonkin aikaa, mutta aiheutti myös huolta toimeentulon järjestymisestä sekä selviytymisestä niin moskovalaisille kuin uusille tulokkaille. Tutkimukseen osallistuneet kuvailevat ensimmäisiä paperittomuuden vuosia ”painajaisena, jota en haluaisi enää muistaa”. Asuttiin tuttavien luona tai suhteiden kautta asuntoloissa. Miehet välttelivät kaduilla kävelyä näkyvillä paikoilla ja naiset kävelivät lasten kanssa, hiukset vaaleiksi värjättyinä tai ontuen, jotta poliisit eivät pysäyttäisi. Aluksi ainoastaan miehiä pysäytettiin, ja vakioksi muodostui nopeasti kaikkien tiedossa oleva rahasumma, jota vastaan itsensä pystyi ostamaan vapaaksi. Kolmessa keskustelusta puhutaan varastamisesta velkojen maksamiseksi poliisille. Nuorena isänä Moskovaan tullut mies kuvailee ensimmäisiä elinvuosiaan Moskovassa:

Minua pelotti tehdä töitä ilman lupaa, pelkäsin että kotimatalla poliisi vie palkkani ja joudun palaamaan kotiin tyhjin taskuin: että teen hommia ja saan kolikoita ja nekin minulta viedään, mutta kotona on vaimo ja lapsi odottamassa. Neljältä aamuisin heräsin hakemaan torilta tavaraa, jotain myytävää, kannoin niitä, valmistin myyntiä varten, sitten myytiin. Fyysistä hommaa, vähän lepoa ja pelkoa ja stressiä, että pidätetään, se väsyttää. Iän mukana sen näkee, miten se on vaikuttanut, miten se tulee minuun vaikuttamaan, meihin [- -] Ja jos täällä oli, eikä ollut papereita, niin oli pakotettu toimimaan niiden mahdollisuuksien mukaan jotka olivat tarjolla, esim. varastamaan, jotta saisi sakot tai lahjukset maksettua. Sitten kun on ollut jossain paikassa vähän kauemman aikaa, niin ympäristö tottuu sinuun, eikä koko ajan pyydä lahjuksia, pyytävät vain kun tarvitsevat rahaa. Korttelipoliisi tuli kerran kuukaudessa keräämään rahaa, hänelle kun maksoi niin sitten sai olla rauhassa, kenellekään ei ilmoittanut tai muita maksuja pyytänyt, jos sen

maksoi. (Paperittomana yli 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen.)

Kahdeksan tutkimukseen osallistuneista puhuu jatkuvasta pelosta liittyen kadulla kävelmiseen. Poliisien oma taloudellinen tilanne oli epävarma ja ilman uutta Venäjän passia liikkuvat olivat myös poliiseille mahdollisuus saada lisätoimeentuloa. Rahastaminen kehittyi vakiintuneeksi toimintamalliksi ja tällöin myös lapsien kanssa kävelleitä naisia ruvettiin pysäyttämään. Asuinalueiden korttelipoliisit alkoivat kerätä kuukausittaista suojelurahaa, jonka turvin paperiton pystyi asuinalueellaan liikkumaan ilman päivittäisiä sakkoja. Korttelipoliiseille kerääntyi tätä kautta myös tieto kaikista alueen paperittomista ja heidän perheenjäsenistään. Paperittomat pystyivät siis jonkin verran liikkumaan ja hankkimaan elantonsa mutta annetuin reunaehdoin: palkasta osa meni järjestelmällisesti poliiseille ja perheen tarpeiden sekä liikkumisen mukaan myös muille tahoille. Palkka voitiin myös aina jättää maksamatta ilman valitusoikeutta.

Poliisi ja korttelipoliisi keräsivät systemaattisesti rahaa. Korttelipoliisit esimerkiksi, alueen vastuulliset, he tiesivät meistä hyvin. Joka kuukausi he tulivat hakemaan satasensa [sata dollaria]. Tämä oli heidän keinonsa tehdä rahaa. Lääkäreille olen toki kiitollinen. Mutta kyllähän hekin meistä hyötyivät. Heillä oli aivan surkea palkka, meidän 200-300 ruplallamme he saivat leipää edes muutamaksi päiväksi. Kyllähän minä sen ymmärrän. Moni ihminen tästä hyötyi. Ja halvasta työvoimasta. Esimerkiksi mies, joka perheensä kanssa karkotettiin, hän oli tunnettu arkkitehti. Hän teki projektin täällä, 300 000 ruplaa jätettiin maksamatta, kun he tiesivät, että hänellä ei ole lupia. Jos olisi tilattu normaalisti paikalliselta arkkitehtitoimistolta, niin se työ olisi maksanut 400 000 ruplaa ja se olisi todellakin pitänyt maksaa. Mutta hänelle ei maksettu mitään ja myöhemmin hänet ja hänen koko perhe karkotettiin. (Kaksi alaikäistä lasta paperittomuuden aikana, jota kesti yhteensä noin 15 vuotta.)

2000-luvulla uudelleen kärjistynyt konflikti Venäjän ja Georgian välillä johti joukkokarkotuksiin (Human Rights Watch 2007) syyskuun 2006 ja tammikuun 2007 välillä, jolloin yhteensä 4 634 georgialaiseksi identifioitavaa kansalaista joutui poistumaan Venäjän maaperältä, näistä yli puolet pakotetusti (Case of Georgia v. Russia, application no.13244/07, 7). Venäjän mediassa puhuttiin georgialaisesta järjestäytyneestä rikollisuudesta ja terrorismista sekä laittoman maahanmuuton vaaroista. Tutkimukseen osallistuneet henkilöt muistavat tämän siitä, että rasismi yleistyi.

Se on enemmänkin kaikki politiikkaa kuin kansalaisuuskysymys. Telkkarissa sanottiin että georgialaiset ovat pahoja. Nuoriso uskoi. Vanhempi väki muisti, että me ollaan ystäviä keskenämme ja meillä oli aina hyvät välit, he eivät telkkaria uskoneet. He tiesivät jo, että se on politiikkaa, joka muuttuu vielä joku päivä. (Paperiton yli 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen)

Kyseinen ajanjakso osuu kuitenkin juuri siihen ajankohtaan, kun Venäjän ja Georgian väliset poliittiset konfliktit olivat kärjistymässä, ja isku oli selkeästi osoitettu juuri Georgian alun perin tulleita asukkaita kohtaan (Regamey & Le Huérou 2007, 30–41). Mielikuva uhasta luotiin tilanteessa, jossa osa ulkomaalaisista oli toki onnistunut hyötymään Venäjän talouskasvusta ja hankkimaan perheelleen toimeentulon ja lapsilleen koulutuksen vuosia

kestäneen paperittomuuden aikana. Paperittomien uhkailu, kantelut ja poliisipartiot odottivat kodeissa ja toreilla sekä koulujen luona. Myös korttelipoliisien tiedot kaikista alueella asuvista paperittomista perheistä auttoivat perheiden paikantamisessa. Riippumattomien ihmisoikeusjärjestöjen tutkimuksien mukaan joukkokarkotukset paljastivat valtion riittämättömät lait, poliisilaitoksen sekä oikeuslaitoksen diskriminoivan toimintamallin ja herättivät kysymyksen yksittäisten valtaapitävien tahojen vastuusta tilanteen kärjistämisessä sekä jatkamisessa (Regamey & Le Huérou 2007, 40–42).

Lukasin vallan kolmannen ulottuvuuden kautta tarkasteltuna kyseessä oli intresseihin vaikuttaminen vallankäytön välineenä. Valtaväestön mielikuviiin vaikuttamalla georgialaiset saatiin ajettua vahvemmin vallan alle ennen vuonna 2008 puhjennutta Venäjän ja Georgian välistä sotaa. Tähän liittyen Venäjä oli jakanut kansalaisuuksiaan avokätisesti Abhasian sekä Ossetian alueilla niitä haluaville. Abhasian georgialaisille, mingreleille, ei juurikaan myönnetty pakolaisten statusta Venäjällä. Ainoa mahdollisuus oli joko olla paperiton tai ottaa Venäjän kansalaisuus, joka oikeutti oleskelun lisäksi työntekoon, opiskeluun sekä sosiaalitukiin, mm. eläkkeeseen Venäjällä ja Abhasiassa (Gerrits & Bader 2016, 303). Venäjän passin ottaminen ei ollut kuitenkaan täysin mutkaton tai puhtaasti vapaaehtoinen päätös. Tutkimukseen osallistuneet tiedostivat, että Venäjän kansalaisuuden ottaminen antoi Venäjälle perusteet hyökätä heidän entiseen kotimaahansa Venäjän kansalaisten suojelun nimissä (Littlefield, 2009). Perustelu kansalaisuuden myöntämiselle oli siis poliittinen. Kansalaisuuden vastaanottamisen syy oli kuitenkin humanitaarinen pakko.

Saimme kansalaisuuden niin, että ennen vuotta 2008 Abhasiassa asuville myönnettiin Venäjän passi. Kaikille haluaville annettiin, ihan sama olitko mingreli vai abhaasi. Joskus vuonna 2004 saatiin se kansalaisuus. Siihen asti elin paperittomana, kymmenen vuotta. Sen jälkeen sain tehdä töitä ja elää ilman pelkoa. [- -] Venäjän suurlähetystö antoi niitä passeja ihan tuosta vain, jos oli neuvostopassi. Noin vain se onnistui, kansalaisuudesta luopuminen, Venäjän passin saaminen sodan jälkeen. Helppo oli myydä kansalaisuutensa että sai jotain ruokaa pöytään, heti Neuvostoliiton hajoamisen ja sodan jälkeen. Menit vain seisomaan jonoon ja sitten antoivat Venäjän kansalaisuuden, jopa Tbilisissä kummisetäni sai Venäjän kansalaisuuden niin, heti 90-luvulla, sodan jälkeen, kun Georgiassa oli pula kaikesta, ja jos halusi ruokaa pöytään, oli lähdettävä pois, ja sitten voi lähettää kotiin rahaa jolla sitä ruokaa ostaa. (Kaksi alaikäistä lasta paperittomuuden aikana jota kesti yhteensä noin 15 vuotta.)

Ne georgialaiset, jotka eivät halunneet hankkia Venäjän passia tai eivät onnistuneet hankkimaan sitä tai piiloutumaan, karkotettiin Venäjältä ennen Venäjän ja Georgian välille syntynyttä uutta sotaa vuonna 2008. Monet Abhasiasta saapuneista paperittomista mingreleistä ehtivät kuitenkin hakea Venäjän passin. Passin turvin he pystyivät jatkamaan elämäänsä Moskovassa, ja lapset saivat osallistua koulujen loppukokeisiin. Kansalaisuuden hankkineet kuitenkin tiedostivat, että kansalaisuuden ottaminen vaikeutti kotialueen yhdistymistä takaisin Georgiaan ja heidän kotiinpaluutansa. Ottamalla Venäjän kansalaisuuden he saivat kuitenkin sillä hetkellä mahdollisuuden rauhaan ja tulevaisuuteen myös lapsilleen tilanteessa, jossa joukkokarkotukset aiheuttivat perheiden hajoamisia. Tutkimukseen osallistuneet kertovat, kuinka omat lapset olivat jo kasvaneet venäläiseen yhteiskuntaan ja puhuivat venäjää kuin äidinkieltään. He tiesivät jo miten yhteiskunnassa toimia, heillä oli katto pään päällä ja mahdollisuus elantoon, jolla he pystyivät tukemaan myös Abhasiaan jääneitä sukulaisiaan.

Haluaisin toki takaisin mutta minne? Meidän kotimme Abhasiassa on poltettu ja Georgiassa meillä ei ole mitään omistusta, täällä on nyt työ ja pieni omistusasunto ja tytär, joka vielä ei ole naimisissa eikä halua sinne, hänen kotinsa on täällä. Sitä, mistä minä olen kotoisin, ei enää ole. Minä olen sielläkin ulkopuolinen. (Asunut paperittomana Venäjällä yhteensä 15 vuotta, nykyään Venäjän kansalainen.)

Paperittoman perheen asema suhteessa uuteen asuinmaahan voi olla hyvinkin ristiriitainen. Paperittoman mahdollisuus tukea taloudellisesti alkuperäisen kotimaan sukulaisia voi olla myös uuden asuinmaan etu niin poliittisesti, taloudellisesti kuin maiden välisten diplomaattisten suhteiden kannalta. Esimerkiksi Moskovasta lähetetyt rahat, mahdollisesti laittomasti hankitut, saattavat estää mahdollisen uuden siirtolaisaallon tai konfliktin puhkeamisen maiden välillä. Tässä mielessä voidaan ajatella, että epävirallisten toimintamallien syntyminen ei ole ainoastaan voimavara paikalliselle harmaalle taloudelle, vaan samalla myös vaihtoehtoinen sosiaaliturvajärjestelmä (Ivakhnyuk, 2009, 39). Vastaavasti tätä riippuvuussuhdetta pystytään hyödyntämään konfliktitilanteissa, joissa yksittäiset perheet muuttuvat kansainvälisen valtaperin pelinappuloiksi.

Koulutuksen tarve vallan kanavana

Tutkimukseen osallistuneista seitsemällä oli alaikäisiä lapsia paperittomuuden alkaessa, yksi oli itse syntynyt juuri ennen perheen jäämistä paperittomiksi pakolaisiksi. Tutkimukseen osallistuneet kertoivat tarpeesta saada lapsi päiväkotiin. Tarpeet päiväkotipaikan saamiseksi lapsille olivat niin fyysisiä (turvallinen, lapsiystävällinen ympäristö), materiaalisia (lapsen ollessa turvassa vanhemmat pystyivät keskittymään toimeentulon hankkimiseen), sosiaalisia (lapsi oli sosiaalisesti turvallisessa ja jälleen sopivassa ympäristössä) kuin psykologisia (lapsuuden turvaaminen, vanhemmille tilaa käydä läpi perheen kokemia haasteita ilman lapsen läsnäoloa). Kaiken kaikkiaan koulu on Venäjällä maahanmuuttajalapsille usein ensimmäinen ja usein ainoa sosiaalinen instituutio, jonka avulla he voivat sopeutua paikalliseen yhteiskuntaan (Demintseva i dr. 2017, 89).

Tutkimukseen osallistuneista vanhemmista suurimmalla osalla oli korkeakoulututkinto tai kesken jääneet venäjän- tai georgiankieliset korkeakouluopinnot. Kotikielenä mingreleillä on kuitenkin mingreli. Venäjän kielen osaaminen saman tasoisesti paikallisten lasten kanssa ennen koulun alkua oli vanhempien toive, sillä he tiesivät, että koulupaikan saaminen ilman papereita on jo yksinään haastavaa. Minkäänlaisia tukikursseja tai luokkia ei ollut maahanmuuttajille tarjolla. Lapsen koulu sekä hyväksi ihmisiksi koetut rehtorit, opettajat ja koulukaverit tulivat keskusteluissa esille useaan otteeseen eri yhteyksissä. Yksittäisten toimijoiden vaikutusvalta korostui ratkaisevaksi. Kielteisinä mainitut asiat liittyivät ainoastaan sekavaan lainsäädäntöön ja karkotuksen pelkoon koulumatkalla. Tutkimukseen osallistuneista jokaista yhdistää kokemus selviämisestä pahimman yli: he ovat elossa ja heidän lapsensa ovat terveitä, kouluttautuneita ja osa venäläistä yhteiskuntaa.

Tutkimukseen osallistuneet kuvailevat, että ensin päiväkoti- ja koulupaikan saaminen onnistui sopimalla. Sopimisessa auttoi lahjoilla muistaminen sekä muu erityishuomio, joskus suora lahjonta.

Me järjestettiin koko elämä myymällä jotain, saatiin rahaa ja katsottiin, että lapset sai koulutuksen. Alussa opettajille annettiin joku pieni lahja, sitten välillä isompi lahja.

Papereita aletaan muutenkin kysyä enemmän koulun loppuessa, 10. luokalla. Onneksi silloin osalla meistä oli jo paperit. Jos sitä ennen ei ollut papereita, jos vaikka välillä oli väliaikainen oleskelulupa, niin sitä näytti, se riitti. (Kahden lapsen huoltaja.)

Tieto paperittomille suotuisista ja luotettavista kontakteista levisi perheiden kesken. Ensikädessä paperittomat antoivat erityistä huomiota päiväkotien sekä koulujen henkilökunnalle, että he saivat lapsensa kouluun, vaikka heillä ei ollut kaikkia tarvittavia papereita kirjautumista varten. Myöhemmin, Venäjän ja Georgian välisten jännitteiden jälleen kiristyttyä, valmistuminen koulusta oli kansalaisuuskysymys: ainut keino jäädä maahan ja saada koulun päästötodistus oli oleskelun virallistaminen, ja mingreille tämä tarkoitti Venäjän kansalaisuuden ottamista.

Minun vanhempani olivat silloin jotain 24–25-vuotiaita ja minä olin 1–1,5-vuotias. Minulla ei ollut venäläisiä henkilöllisyyspapereita. Minun nimeni luki vanhempieni neuvostoliittolaisessa passissa ja minulla oli syntymätodistus. Minut oli vaikea saada tarhaan. Me emme olleet Venäjän kansalaisia, siksi vanhemmat antoivat lahjuksia. Ei ehkä suoraan ajateltu sitä lahjuksena vaan lahjana, esimerkiksi ostimme tarhalle television. Kiitos sen television minä pääsin tarhaan. Tarhan jälkeen menin kouluun, jossa oli vähän vaikeampaa, minulla oli se syntymätodistus ja nimet niissä vanhoissa toimimattomissa passeissa, mutta oli jo 2000-luku alkamassa. Ihan niin vain ei päästetty, rehtori sai aina vähän ekstrahuomiota kiitollisuudestamme: pieniä lahjoja, juomia, rahaa kirjjekuoressa. Ajan kuluessa sain luvat. Jokainen opettaja, rehtorin lisäksi, ennen kuin sain paperit, sai ekstrahuomiota. Paperit sain 14-vuotiaana kun venäläiset yleensäkin saavat oman passinsa, ennen vuosia 2006-2007, ennen uutta sotaa Georgian ja Venäjän välillä. (Nykyään Venäjän kansalainen, yhteensä 14 vuotta paperittomana.)

Vallan ensimmäinen ulottuvuus näkyy etnografisen haastattelun perusteella toimintana, jossa henkilö on pakotettu ostamaan lapselleen päiväkoti- tai koulupaikan.

Vallan toinen ulottuvuus ilmenee paperittomuuden pitkittyessä ja tilanteen vakiintuessa. Lain, lainvalvonnan ja toimintaohjeiden epämääräisyys tai puuttuminen mahdollistavat epävirallisen toimintamallin vakiintumisen: kouluun pääsemiselle on määrätty jo ennalta tietty rahasumma ja tieto koulusta ja sen hinnasta leviää verkostoja pitkin yhä uusille ja uusille perheille. Tulkinnanvaraisuudesta virallisen ja epävirallisen väliin mahtuvasta harmaasta alueesta ja sen ylläpidosta ovat taloudellisesti hyötynneet useammat yhteiskunnalliset tahot (Reeves 2013, 518). Paperittomuus ei ole ollut tutkimukseen osallistuneille omavalintainen elämänmuoto, vaan epäselvä ja pakon sanelema harmaa alue, jossa toimiminen on tapahtunut yhteistyössä viranomaisten kanssa.

Saimme suhteilla kuulla tarhasta, jonka johtaja suostui meidät ottamaan, jos maksaisimme 2 miljoonaa ruplaa, silloin noin 100 dollaria. Johtaja sanoi, että huono juttu että meillä ei papereita, että heilläkin hankalaa, tarvitsevat tykötarpeita ja voimme auttaa niiden ostamisessa. Miehelläni oli kaksi työtä ja minulla työ sekä anopilla, keräsimme rahaa ja saimme rahat kasaan muutamassa kuukaudessa. Tämän lisäksi toki maksoimme joka kuukausi parisataa ruplaa, kuten kaikki muutkin, kyseessä oli kunnallinen tarha. Tarhaan menivät meidän lapsien jälkeen kaikki meidän sukulaisten lapset kanssa, samalla tavalla. Ja sama toistui koulun suhteen. Meillä oli oma kauppa ja me saatiin sieltä rahaa, ja

menin siihen kouluun, johon lapseni halusin. Menin sinne ja sanoin, että emme ole tältä asuinalueelta eikä papereitakaan ole, mutta maksan. Poikani on viisas, he tekivät hänelle pääsykokeen, hän selviytyi siitä erinomaisesti. Tämän lisäksi annoin kirjekuoressa rahaa, tuttuani kertoi etukäteen paljonko pitää maksaa. Ja niin poikani pääsi hyvään kouluun. Jos hän ei olisi päässyt pääsykokeesta läpi, ei rahakaan toki olisi auttanut. Sinne kouluun meni meidän pojan jälkeen meidän muitakin tuttuja. Lukioon ja yliopistoon mennessään pojallamme oli jo kansalaisuus. (Kaksi alaikäistä lasta yhteensä noin 15 vuotta kestäneen paperittomuuden aikana)

Aineiston perusteella oikeudettomassa asemassa olevat perheet ovat pyrkineet ja usein onnistuneetkin tekemään aktiivisia päätöksiä sekä toimia mm. lastensa koulutuksen järjestämiseksi. Kyseessä on kuitenkin aina ollut annettujen reunaehtojen puitteissa tapahtuva toimijuus. Nämä reunaehdot poikkeavat valtaväestön toimijuuden reunaehdoista, koska ne eivät sisällä mahdollisuutta viralliseen vastarintaan. Tämä toimijuuden rajoite on vallankäytön työkalu ja toimijuuden ehdollistaja kaikille virallisille tahoille, joiden kanssa paperiton henkilö on tekemisissä. Virallisesti oikeudeton asema ei siis päättää henkilön yhteiskunnallista toimijuutta, vaan ohjaa sen uusille raiteille määrittelemällä sille omat toiminnan vaihtoehdot toimijan sekä ehtojen asettajan tiedostettujen päämäärien sekä mahdollisesti tiedostamattomien sivuvaikutuksien saavuttamiseksi.

Poliittisen tilanteen kiristyessä Venäjän ja Georgian välillä 2000-luvun taitteen jälkeen vaikeutui myös koululaisten tilanne. Monta vuotta samalla luokalla opiskellut lapsi olikin yhtäkkiä tilanteessa, jossa hänet ja hänen vanhempansa voitiin pidättää koulumatkalla tai hänen oikeutensa osallistua loppukokeisiin ilman tarvittavia asiakirjoja evättiin. Steven Lukesin vallan kolmas ulottuvuus (1974, 2005), preferensseihin vaikuttaminen, näkyi georgialaisten mustamaalaamisena tiedostusvälineiden avulla: georgialaiset näytettiin järjestäytyneinä rikollisina, paperittomuus oli laitonta ja rikos. Tämä teki opiskeluoikeuksien eväämisistä sekä maastakarkotuksista suoraan koulujen pihoilta perusteltuja. Keskustelujen perusteella välittynyt kuva tilanteesta, jossa rauhan aikana yksityiset tahot sekä harmaa talous hyötyvät taloudellisesti paperittomista. Paperittomat ovat aina kuitenkin reservitilassa, valmiina liikuteltaviksi mikäli sisä- tai ulkopoliittiset valtataistelut sitä tarvitsevat. Valta ja toimijuus ovat siis kytkettyneet toisiinsa monitasoisesti.

En voi kertoa miten vaikeata on elää ilman papereita ihan täysin, koska vanhempani kärsivät siitä enemmän kuin minä. Elin kuitenkin 14-vuotiaaksi asti ilman papereita ja näin tilanteita ympärilläni. Näin miten muut opiskelijat eivät voineet osallistua päättökokeisiin, jos he eivät olleet saaneet siihen mennessä papereita. Heidät ajettiin koulusta pois, vaikka rehtori yritti heitä puolustaa. Mikään koulu ei ottanut heitä vastaan, koska loppukokeisiin he eivät kuitenkaan päässeet. Ei se ollut koulun tai opettajien vika, se oli opetusministeriö ja koko systeemi. Koko homma oli niin rakennettu. Ei papereita, ei tutkintoa. Syntymätodistus ei siinä enää auttanut. Jotkut maksoivat, jotkut lähtivät muualle opiskelemaan loppuun, että edes jonkun koulutodistuksen saisivat. Joillakin oli suhteita, kaikilla ei. Säännöt olivat muuttuneet siinä koulunkäyntimme aikana. (Nykyään Venäjän kansalainen.)

Paperittomuuden pitkittyessä säännöt ja niiden seurauksena käytännöt ehtivät muuttua. Päiväkoti ja koulu pitivät paperittomia aloillaan, ja tiedot heistä säilyivät sekä koululla että

korttelipoliisilla. Nämä tiedot voitiin hyödyntää karkotuksien toteuttamisiin. Paikoillaan asuminen oli siis etu niin paikallisille viranomaisille (vakioksi muodostuneet lahjukset, tilastot alueen paperittomista) kuin paperittomille perheille (mahdollisimman turvallinen lapsuus ja vähemmän viranomaiskontakteja). Samalla jatkuva läsnäolo ja rekistereihin pitkältä aikaväliltä kertyvät tiedot ja todistusaineistot oleskelusta saattoivat kääntyä paperitonta vastaan hyvinkin lyhyellä varoitusajalla. Tämä aiheutti pitkäaikaista turvattomuuden tunnetta lapsissa sekä vanhemmissa.

Poliisit tietävät missä kukakin asuu ja mitä tekee. 2008, kun oli sota, niin paljon karkotettiin. Lapset [georgialaiset], jotka olivat koulussa täällä, niiltä kiellettiin kouluunmeno, meidänkin lapsilta. Sitä ennen ei niin vaadittu, oli mahdollista kuitenkin jotenkin tehdä töitä torilla tai muuta sellaista, kun Neuvostoliitto oli hajonnut. Mutta sitten tuli uusi sota ja alkoi aktiivisempi maasta karkottaminen. (- -) toisen sodan aikana ei uskallettu viedä lapsia kouluun kun poliisit tiesivät missä georgialaisia lapsia oli ja odottivat koulun lähellä. (Yhden nykyään jo aikuisen lapsen huoltaja, nykyään Venäjän kansalainen.)

Pitkäaikaispaperittomien perheiden kohdalla tilanne on vakiintunut: perheet ovat joutuneet luopumaan entisen elämänsä toimintamalleista ja ottamaan käyttöön uudet, joita toistetaan yhdessä muiden samalta alueelta alun perin paenneiden pitkäaikaispaperittomien perheiden kanssa. Lapsiperheet, jotka haluavat lapsillensa koulutuksen, ovat sidottuina asuinalueensa sekä koulun kautta jatkuvaan viranomaiskontaktiin.

Tällä hetkellä Venäjällä on käytössä vuonna 2014 voimaan astunut opetus- ja tiedeministeriön määräys numero 32 (Prikaz ministerstva obrazovani i nauki Rossijskoj Federatsii ot 22 janvarja 2016 g. N32), jonka mukaan kouluun pääsemiseksi maahanmuuttajalapsen vanhempien on toimitettava asiakirja, josta ilmenee oikeus alueella oleskeluun. Paperittomat pystyvät hankkimaan mm. väärennetyjä lupia mutta pelkäävät koulupaikkaan ilmoittautumista, koska se vaatisi väärennetyjen asiakirjojen tietojen syöttämisen valtion sähköisiin hakujärjestelmiin. Vaikka luvat olisivat oikeita, saattavat he silti pelätä tietojen antamista, koska he eivät tiedä, saavatko väliaikaiset oleskeluluvat jatkoa. (Demintseva i dr. 2017, 89-90.)

Tutkimusaineiston perusteella ehdollinen toimijuus toteutuu valtaapitävien tahojen tekemien päätöksien sekä vaikuttamistyön sallimissa puitteissa. Puitteet rakentuvat epävirallisten verkostojen, lahjonnan, sekä perhesuhteiden varaan. Paperittomilla on vaihtoehtoisia toimintamalleja joissakin asioissa muun muassa omien verkostojen koosta ja laadusta riippuen. Paperittomuus voi olla taloudellisesti myös ajoittain kannattavaa ainakin muihin tarjolla oleviin mahdollisuuksiin verrattuna. Tästä huolimatta valinnanvapaus on rajoitettua, toimijuus on ehdollista ja perustuu yhteistyölle paikallistahojen kanssa.

Lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan vallan kanavina

Tutkimusaineiston pohjalta päivähoitopaikan sekä koulutuksen järjestäminen lapselle oli yksi selkeästi havaittavissa olevista, jatkuvista haasteista paperittomien lapsiperheiden arjessa. Tätä kaikkea toimintaa ympäröi tarvittavan toimeentulon hankkiminen ja sitä edellyttävä ulkona liikkuminen. Pakollisten lapsiin liittyvien viranomaiskontaktien kautta perhe linkittyi automaattisesti jatkuvaan tietosuhteeseen, jossa heidän oleskelunsa oli useamman viranomaisen tiedossa ja tämä tieto aina tarvittaessa viranomaisen käytettävissä.

Tutkimukseni osallistujien muutto Moskovaan oli pakotettua ja jääminen Moskovaan on tuntunut lapsiperheille ainoalta mahdollisuudelta pitää huolta perheen turvallisuudesta sekä tulevaisuudesta. Moskovassa oleskelu on ollut mahdollista alun perin poliittisesti sekasortoisen tilanteen vuoksi ja tämän jälkeen ratkaisemattoman yhteiskunnallisen kysymyksen synnyttämien vaihtoehtojen toimintamallien seurauksena. Paperittomia sekä heidän toimiaan on monitoroitu jatkuvasti vähintäänkin mikrotasolla heistä saatavan taloudellisen hyödyn takia. Lapsiperheiden siteet yhteiskuntaan toimivat tiedon sekä vallan kanavina. Mikäli vanhemmat haluavat kouluttaa lapsensa, on heidän löydettävä keino toimia yhteistyössä paikallisten viranomaisten kanssa.

Vanhempien mukaan heidän lapsensa ovat jo moskovalaisia ja muutto takaisin Abhasiaan on kovin kaukainen ajatus. Vanhemmat kokivat myös itse ulkopuolisuutta Georgiassa ja paluu sodissa tuhottuihin koteihin Abhasiaan ilman tietoa alueen poliittisen ilmapiirin kehittymisestä tuntui menetetyltä unelmalta. Ainoastaan isovanhempien tarinoissa muutto takaisin lapsuuden maisemiin aivan viimeisiksi elinvuosiksi oli aktiivisesti läsnä. Keskustelujen perusteella on selvää, että isovanhempien oleskeluoikeudet Venäjän maaperällä ovat myös heikoimmalla pohjalla, heille rajan ylitys tulisi olemaan viimeinen kerta, eikä paluu Venäjälle tämän jälkeen olisi sanktioiden takia enää mahdollista.

Yhteiskunnan epäviralliset toimintamallit ovat yksittäisille tahoille taloudellisesti kannattavia, ja siksi ne löytävät uusia keinoja hyötyä tilanteesta lakimuutoksista ja rekisterijärjestelmien kehittymisestä huolimatta. Tutkimukseni mukaan tämä lisää epätasa-arvoa niin valtaväestön kuin paperittomien keskuudessa luomalla mm. mallin maksavista sekä ei-maksavista asiakkaista. Tutkimusaineiston mukaan paperittomien varoilla on täydennetty koulun henkilökunnan ja muiden virkamiesten palkkoja sekä mahdollistettu päiväkotien sekä koulujen hankintoja. Epäviralliset verkostot ja perhesuhteet ovat ohjanneet oikeudettomassa asemassa elävän henkilön lähipiirit samojen tahojen luo, ja toiminnasta on muodostunut kirjoittamaton käytäntö, jossa sovitut korvaussummat ja maksukäytännöt ovat jo etukäteen asetettuja.

Siirtolaisten kontrolloinnissa ja julkisuuskuvan muokkaamisessa on usein pohjimmiltaan kyse vallan ja varojen tietoisesta jakamisesta (mm. Light, 2016 sekä Schenk, 2013). Vallan kolmas ulottuvuus on ollut valtaväestön preferensseihin vaikuttamista osana kansainvälistä valtapieliä. Paperittomille tämä on käytännössä tarkoittanut sitä, että talouden sekä poliittisen ilmapiirin kiristyessä oikeudettomassa asemassa olevien on ollut vaikeampi saada lapsensa kouluun ilman suurempia lahjuksia tai tilanteen salliessa Venäjän kansalaisuuden hankkimista. Tämä on johtanut ajoittaiseen piiloutumiseen tai pakotettuun rikollisuuteen ylimääräisistä kuluista selviytymiseksi. Erityisen hankalaksi tilanne on osoittautunut lapsiperheille, jotka ovat pyrkineet luomaan jatkuvuutta lastensa arkeen mm. koulutuksen takaamiseksi.

Viitteet:

- 1 Tarkkaa lukumäärää Moskovaan paenneista mingreleistä ei ole saatavilla, koska paenneet mingrelit tulivat Moskovaan eri reittejä ja eri aikoina – ja juuri paperittomina heidän määrästään nykyhetkellä ei ole saatavilla tietoa virallisista tilastoista.

Lähteet

- Agadjanian, Victor, & Yoo, Sam (2018), Migration, legality, and fertility regulation: Abortion and contraception among migrants and natives in Russia – *Demographic Research*, 38, 1277–1302. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.42>
- Archer, Margaret (2000), *Being human: The problem of agency*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488733>.
- Case of Georgia v. Russia (I) (Application no. 13255/07) (just satisfaction), ECLI:CE:ECHR:2019:0131JUD001325507, Council of Europe: European Court of Human Rights, 31 January 2019. <https://www.refworld.org/cases,ECHR,5c530a824.html> (Tarkistettu 19.6. 2019).
- Demintseva, Ekaterina; Zelenova, Darja; Kosmidis, Elizaveta & Oparin Dmitri (2017), Adaptation of migrant children in the schools of Moscow and the Moscow region. – *Demographic Review*. 4:4, 80–109. <https://doi.org/10.17323/demreview.v4i4.7529>.
- Emirbayer, Mustafa; Mische, Ann (1998), “What Is Agency?” – *American Journal of Sociology*, vol. 103, no. 4, 1998, pp. 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>.
- Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (2011), *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Helsinki: Kansanvalistusseura: Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- Federal State Statistics Service: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htmhttp://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm (Tarkistettu 3.7.2019).
- Foucault, Michael (1978), *The History of Sexuality: Vol. 1, An Introduction*. London: Lane.
- Gerrits, Andre W. M. & Bader, Max (2016), Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution. – *East European Politics* 32:3, 297–313. <https://doi.org/10.1080/21599165.2016.1166104>.
- Human Rights Watch (2007), Singled Out, Russia’s Detention and Expulsion of Georgians. 30.9.2007. <https://hrw.org/report/2007/09/30/singled-out/russias-detention-and-expulsion-georgians>. (Tarkistettu 7.8.2019).
- Huttunen, Laura (2010), Tiheä kontekstointi: Haastattelu osana etnografista tutkimusta – *Haastattelun analyysi*. Toim. Matti Hyvärinen, Johanna Ruusuvoori & Pirjo Nikander. Tampere: Vastapaino, 39–63.
- Ivakhnyuk Irina (2009), The Russian Migration Policy and its Impact on Human Development: The Historical Perspective. *United Nations Development Programme, Human Development Report*. Research Paper 2009/14. April 2009. <http://hdr.undp.org/en/content/russian-migration-policy-and-its-impact-human-development>. (Tarkistettu 7.3.2017).
- Jäppinen, M. (2015). *Väkivaltatyön käytännöt, sukupuoli ja toimijuus: Etnografinen tutkimus lähisuhdetä välttämättömien naisten auttamistyöstä Venäjällä*. Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos.
- Khashig, Inal (2002), Abkhaz Rush For Russian Passports. 27.02.2002. <https://iwpr.net/global-voices/abkhaz-rush-russian-passports> (Luettu 3.7.2019).
- Kubal, Agnieszka (2014), Struggles Against Subjection. Implications of Criminalization of Migration for Migrants’ Everyday Lives in Europe. – *Crime Law and Social Change* 62: 91–111. <http://dx.doi.org/10.1007/s10611-014-9527-5>.
- Kubal, Agnieszka. (2019). *Immigration and refugee law in Russia: Socio-legal perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108283656>.
- Könönen, Jukka (2014), *Tilapäinen elämä, joustava työ*. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 93. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-1661-7>>.
- Ledeneva, Alena V. (2006), *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Ithaca [N.Y.]: Cornell University Press.
- Light, Matthew (2016), *Fragile migration rights: Freedom of movement in post-Soviet Russia*. Routledge: New York.
- Littlefield, Scott (2009), Citizenship, Identity and Foreign Policy: The Contradictions and Consequences of Russia’s Passport Distribution in the Separatist Regions of Georgia. – *Europe-Asia Studies* Oct2009, 61:8, 1461–1482. <https://doi.org/10.1080/09668130903134848>.
- Lukes, Steven. (1974), *Power: A Radical View*. London: Macmillan Education LTD.
- Lukes, Steven (2005), *Power: A Radical View*, London: Palgrave Macmillan, 2nd Edition.
- Mooney, Erin (1995), Internal displacement and the conflict in Abkhazia: International responses and their protective effect. *International Journal on Group Rights*, 3:3, 197–226.

- Okrest Dmitry (2017), Neither here, nor there: Georgian refugees from Abkhazia. *OpenDemocracy*, 24.8.2017. <https://www.opendemocracy.net/en/odr/never-here-nor-there-georgian-refugees-from-abkhazia/> (Tarkistettu 3.7.2019).
- Prikaz ministerstva obrazovanii i nauki Rossijskoj Federatsii ot 22 janvarja 2016 g. N32 <https://rg.ru/2014/04/11/priem-dok.html>. (Tarkistettu 22.11.2019).
- Regamey Amandine & Le Huérou Anne (2007), Migranti v Rossii, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/Migranrusse472-4russe2007.pdf> (Tarkistettu 17.6.2019).
- Reeves, Madeleine (2013), Clean fake: Authenticating documents and persons in migrant Moscow. – *American Ethnologist*, 40: 508–524. <https://doi.org/10.1111/amet.12036>
- Repo, Katja (2009), *Lapsiperheiden arki: Näkökulmina raha, työ ja lastenhoito*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Smith, Roger (2008), *Work and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Souleimanov, Emil. A.; Abrahamyan, Eduard & Aliyev, Husseyn. (2018), Unrecognized states as a means of coercive diplomacy? Assessing the role of Abkhazia and South Ossetia in Russia's foreign policy in the South Caucasus. – *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, 18:1, 73–86. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1080/14683857.2017.1390830>.
- Troitskij, Konstantin (2017), 39 priznannyh bežentsev v 2016 godu. Rossijskie antirekordy i potžemu Malta silnee Rossii. *Komitet "Graždanskoe sodejstvie"*. 20.06.2017. <https://refugee.ru/dokladyi/39-priznannyh-bezhentsev-v-2016-godu-rossijskie-antirekordy-i-pochemu-malta-silnee-rossii/> (Tarkistettu 22.11.2019).
- Vartanyan, Olesya (2019), Easing Travel between Georgia and Breakaway Abkhazia. *International Crisis Group. Commentary, Europe & Central Asia*. 5.9.2019 <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/abkhazia-georgia/easing-travel-between-georgia-and-breakaway-abkhazia>. (Tarkistettu 20.11.2019)

Gorbatšovin Suomen- vierailu lasten silmin

Neuvostoliiton viimeiseksi jäänyt johtaja Mihail Gorbatšov puolisoineen vieraili Suomessa ensimmäistä kertaa syksyllä 1989. Itänaapurin vierailua seurattiin Suomessa innostuneesti. Tuhannet ihmiset olivat vastaanottamassa Gorbatšoveja niin Helsingissä kuin matkan päätöskohteessa Oulussa. Kadunvarsilla tapahtumaa seurasi myös lapsia ja nuoria, jotka tervehtivät valtiovieraita Suomen ja Neuvostoliiton lippuja heilutellen. Tämä artikkeli tarkastelee valtiovierailun julkisia tapahtumia lasten muistelukerronnan ja aikalaismedian näkökulmista. Millä tavoin nykyään aikuiset muistelevat tätä 1980-luvulla lapsuudessa koettua tapahtumaa? Millaisia merkityksiä he vierailulle antavat ja millaisiin yhteyksiin vierailu heidän muisteluissaan kiinnittyy, ja mitä tämä kaikki kertoo lasten suhteesta poliittiseen maailmaan.

Pia Koivunen

Neuvostoliiton johtaja, kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Sergejevitš Gorbatšov (s. 1931) teki ensimmäisen valtiovierailunsa Suomeen 25.–27.10.1989. Protokollan mukainen virallinen osuus järjestettiin Helsingissä keskiviikkona 25.10. ja torstaina 26.10. Ohjelmaan sisältyi neuvotteluja ja sopimusten allekirjoittamisia, tutustumista suomalaiseen teollisuuteen ja eduskuntaan sekä Suomi-Neuvostoliitto-seuran isännöimät juhlallisuuudet Finlandia-talossa. Raisa Gorbatšova ehti neuvottelujen aikana piipahtaa Kansallismuseossa, vierailta suomalais-venäläisellä koululla sekä muurata venäjänkielisen Kalinka-päiväkodin peruskiven. Perjantaina 27.10. virallisten lähtöseremonioiden jälkeen vieraat poistuivat matkan viimeiselle etapille Ouluun, jossa heille esiteltiin kaupungintaloa, yliopistoa ja teknologiakylää.

Gorbatšovia oli odotettu Suomeen pitkään ja kun vierailu vihdoinkin tapahtui, koko maa tuntui olevan valtavan innostuksen vallassa. Vierailu oli elintärkeä Suomen poliittiselle johdolle (Blomberg 2011), mutta se kiinnosti aikalaislehdistön perusteella myös tavallisia kansalaisia. Vierailun ensimmäisenä päivänä noin 5000 kaupunkilaista oli saapunut Kauppatorille katsomaan presidentinlinnan parvekkeelta vilkuttaneita Gorbatšoveja ja Koivistoja (Turun Sanomat 26.10.1989, 7). Myöhemmin samana päivänä arviolta 3500 henkeä todisti Gorbatšovien jalkautumista kansan pariin Hakaniementorilla (Helsingin Sanomat 26.10.1989). Matkan

päätöskohteessa Oulussa jopa 6000–7000 kaupunkilaista seurasi kaupungintalon edustalla arvovieraiden saapumista (Uusi Suomi 28.10.1989). Lehtikuvien ja -juttujen perusteella väkijoukossa oli mukana myös lapsia. Miten he olivat päätyneet seuraamaan poliittisen johtajan valtiovierailua?

Tarkastelen tässä artikkelissa Gorbatšovin vuoden 1989 valtiovierailun merkitystä 1980-luvun lapsille. Yhdistän lapsuuden muistelun julkiseen poliittiseen tapahtumaan ja sen esittämiseen mediassa. Pohdin, millä tavoilla vierailun aikaan kouluikäiset lapset kokivat tapahtuman ja kuinka he sitä muistelevat vuosikymmenten jälkeen? Mitä he nostavat muisteluissa esiin ja minkälaisiin seikkoihin heidän muistelunsa kiinnittyy?

Artikkelini keskittyy kahteen muistelijajoukkoon. Ensiksi analysoin oululaisten lasten ja kolmen opettajan muistelukerrontaa Gorbatšovien vierailusta Ouluun. Sen jälkeen erittelen Helsingin suomalais-venäläisen koulun oppilaiden ja opettajan muistelua Raisa Gorbatšovan vierailusta. Näiden kahden muistelijajoukon avulla pyrin hahmottamaan sitä, kuinka tämä ilmeisen poliittinen tapahtuma näyttäytyi lapsille ja mitä se kertoo 1980-luvun lopun lasten maailmasta suhteessa politiikkaan.

Kääntämällä fokuksen lapsiin katsojina, tulkitsijoina ja kokijoina pyrin tavoittamaan lasten tavan jäsentää maailmaa ja tulkita tapahtumia, jotka olivat lasten arkipäiväisen kokemusmaailman ulkopuolella. Taustalla on emansipatorinen tiedonintressi, jonka tarkoituksena on tuottaa uudenlaista kokemushistoriallista tietoa lasten osallistumisesta julkisiin poliittisiin tapahtumiin (Silova, Piattoeva & Millei 2018). Tutkimuksen kohteiden oman äänen tuominen esiin on myös eettinen valinta, kuten nuorisotutkija Kaisa Vehkalahti on todennut. Aiemmin vallalla olleen tutkimusperinteen sijaan lapsuutta ja lapsia ei tarkastella enää vain ”ongelmina” tai yhteiskunnan tarpeisiin muovattavana aineksena, vaan heidät ja heidän maailmansa otetaan vakavasti. (Vehkalahti 2010, 149.)

Tutkimukseni asettuu lapsuudentutkimuksen monitieteiselle kentälle, joka tarkastelee lapsiin ja lapsuuteen liittyviä sosiaalisia, kulttuurisia ja ajallisia ilmiöitä (Alanen 2009; Allison & Adrian 2012). Lapsuudentutkijat ovat tarkastelleet lapsia erilaisten instituutioiden, kuten perheen, suvun ja koulun osana. Tutkimuksen kohteina ovat olleet vapaa-aika, ystävyys ja leikit, toisaalta myös lapsuudessa koetut traumat ja niiden seuraukset. (Stearns 2008; Fass 2013.) Viime vuosina lapsuustutkimus on kiinnittänyt aiempaa enemmän huomiota lasten omiin kokemuksiin ja toimijuuteen (Esim. Malinen & Tamminen 2017; Silova, Piattoeva & Millei 2018).

Lasten ja politiikan kytköksiä on tarkasteltu eri tieteenaloilla pitkään lähinnä muiden toimijoiden näkökulmien välityksellä. Näissä tutkimuksissa lapset ovat olleet yhteiskunnan, valtion ja vanhempiensa ohjailtavina ja muovailtavina. Lapsia, ideaalista lapsuutta ja lapsuuden visuaalisia esityksiä on hyödynnetty puolueiden, valtioiden ja kasvattajien moninaisissa tavoitteissa. Esimerkiksi historioitsija Margaret Peacock (2014) on osoittanut, että Yhdysvalloissa ja Neuvostoliitossa valtaapitävien pyrkimyksenä oli lapsuuden representaatioiden avulla luoda yhtenäistä kansakuntaa kylmän sodan maailmassa. Valtiovierailuja koskevasta tutkimuksesta kansalaisten kokemukset ja etenkin lasten osallistuminen puuttuvat käytännössä kokonaan. Pääosissa ovat olleet poliittiset johtajat, poliittinen eliitti ja korkeantason diplomatian historia (Esim. Glencross 2016).

Käsiteltävän aiheen kannalta keskeinen on myös Pilvi Torstin tutkimus suomalaisten historiakäsityksistä. Se sivuaa 1980-luvulla lapsuuttaan eläneiden käsityksiä menneisyydestä, vaikka se ei varsinaista lapsuustutkimusta olekaan. Torsti on nimennyt vuosina 1975–84 syntyneet EU-jäsenyyden ja laman sukupolveksi. Toisin kuin heitä edeltäneellä sukupol-

vella, 1980-luvun lasten merkittäviä avainkokemuksia ovat EU-jäsenyys, lama, terrorismi ja tiedonkulun kehittyminen, toisin kuin heitä edeltäneellä sukupolvella, jonka maailmassa Neuvostoliiton romahtaminen ja kylmän sodan päätyminen näyttäytyivät vedenjakajina. (Torsti 2012, 65–68.) 1980-luvun lasten maailmaa ja muisteluja käsitellään myös Henna-Kaisa Sivosen ei-tieteellisessä *Kasarikirjassa* (2008), joka nostaa esiin kulutuskulttuurin tuotteita, mutta myös valikoiman poliittisia tapahtumia.

Aineistot ja metodi

Menneisyyden lapsuuden tutkimista hankaloittaa usein lähteiden niukkuus. Lasten ääni ja oma toimijuus on tallentunut arkistoissa säilytettäviin aineistoihin huomattavasti harvemmin kuin aikuisten toiminta. Itse tuotettuja aineistoja kuten päiväkirjoja ja kirjeitä on etenkin varhaisemmilta ajoilta säilynyt vain ylempien yhteiskuntaluokkien jäseniltä. (Vehkalahti 2010.) Mitä lähemmäs nykypäivää tullaan, sitä enemmän lapsuudesta kertovia aineistoja on saatavilla. Nykylapsuutta voidaan tutkia haastattelemalla lapsia, tosin lapsihaastatteluvien luokse pääseminen on tarkasti säännellyn lupaprosessin takana. (Raittila, Vuorisalo & Rutanen 2017, 316–317.) Lähihistorian lapsuuden tutkimuksen etuna on se, että lapsuuden kokijoita on mahdollista tavoittaa ja tutkija voi itse luoda oman aineistonsa haastattelemalla ja muisteluja keräämällä. Lähihistoriassa lapsuutensa kokeneet ovat haastatteluhetkellä nuoria tai aikuisia, mikä helpottaa heidän luokseen pääsyä eikä vaadi yhtä tiukkaa eettistä pohdintaa kuin lasten haastattelemisen.

Tämän artikkelin aineisto koostuu 14 haastattelusta ja 8 kirjallisesta muistelusta. Muistelijat ovat pääosin syntyneet vuosina 1974–1980 ja ovat olleet syksyllä 1989 iältään 9–15-vuotiaita. Mukana on myös yksi tarhaikäisen muistelu. Haastatteluista kolme liittyy Helsingin- ja loput Oulun-vierailuun. Kirjalliset muistelut koskevat kaikki Oulun-vierailua. Lasten lisäksi mukana on neljä opettajaa, jotka haastatteluissa ja yhdessä muistelussa valottavat koulun, opettajien ja oppilaiden osallistumista vierailuun oman työnsä ja instituutionsa näkökulmasta. Opettajista kolme on Oulusta, yksi Helsingistä. Viittaan haastatteluihin ja muisteluihin koodistolla, josta käy ilmi aineiston muoto (H – haastattelu, M – muistelu), muistelijan sukupuoli (N/M), syntymävuosi sekä muistelun ajankohta. Nimellä viittaan ainoastaan helsinkiläisen Mikko Kupariin, joka päätyi mediahuomion kohteeksi Raisa Gorbatsšovan vieraillessa Helsingin suomalais-venäläisellä koululla 26.10.1989. Mikon nimi ja henkilöys käy joka tapauksessa ilmi aikalaismedian aineistoista, joten olisi mahdotonta vertailla media-aineistoja Mikon kokemuksiin mainitsematta hänen nimeään.

Olen kerännyt aineistoa omien verkostojeni välityksellä, Facebookin ja Twitterin ilmoituksilla sekä paikallislehti *Kalevassa* (24.2.2019) julkaistun artikkelin avulla vuosina 2017–2019. Kaiken kaikkiaan muistitietoaineistoa Gorbatsšovien vierailusta Suomeen on kertynyt tähän mennessä 26 haastattelun ja 31 kirjallisen muistelun verran. Muutamassa kohdin vertailen lasten muisteluja tähän laajempaan muistelijajoukkoon, jossa on mukana yli 15-vuotiaita nuoria ja aikuisia. Olen työstänyt Gorbatsšovien Oulun-vierailusta myös pienoisenäytellyn yhdessä Pohjois-Pohjanmaan museon kanssa. Osa tämän artikkelin haastatteluista ja muisteluista ovat olleet näyttelyn aineistona.¹

Haastattelujen ja kirjallisten muistelujen lähtökohtana ovat olleet laveat, avoimet kysymykset, joilla olen sysännyt keskustelun tai kirjoittamisen liikkeelle. Keskustelun kuluessa olen esittänyt tarkentavia kysymyksiä aiheista, joista olen halunnut saada yksityiskohtaisempaa tietoa. Yksittäisten muistelujen laajuus vaihtelee muutamasta lauseesta yli tunnin pituiseen haastatteluun.

Gorbatšovin vierailua muistelemaan päätnyt joukko on monin tavoin valikoitunut otos eikä se edusta kaikkia suomalaisia 1980-luvulla eläneitä lapsia. Suurin osa muistelijoista on Oulussa peruskoulunsa käyneitä korkeakoulutettuja naisia. Minulle lähetettyjen muistelujen joukossa on suhteessa enemmän miehiä, mutta niidenkin osalta sukupuolijakauma on painottunut naisiin. Olen keskustellut aiheesta myös monien muiden kuin haastatteluihin osallistuneiden ja muisteluja kirjoittaneiden kanssa. Kaikki henkilöt, joiden kanssa olen jutellut, eivät ole halunneet osallistua tutkimukseen eivätkä kaikki ole muistaneet vierailua. Se, etteivät kaikki muista tai halua muistella, on myös syytä ottaa analyysissä huomioon. Vaikka Gorbatšov oli aikanaan suosittu poliitikko ja moni muistaa hänen vierailunsa, ei hänen vierailunsa koskettanut kaikkien suomalaisten elämää. Etenkin muualla kuin Helsingissä tai Oulussa lapsuutensa viettäneille Gorbatšovin vierailu on jäänyt etäiseksi tai täysin tuntemattomaksi tapahtumaksi.

Muistelun ohella hyödynnän toisena aineistokokonaisuutena Kansallisarkistossa säilytettävää tasavallan presidentin arkiston lehtileikekokoelmaa. Kokoelmaan on koottu satoja sanomalehti- ja aikakauslehtiartikkeleita vierailun valmisteluista ja kulusta Helsingissä ja Oulussa. Olen valinnut tarkempaan analyysiin ne artikkelit, joissa mainitaan, kerrotaan tai haastatellaan lapsia. Vaikka aikalaismedia-aineisto ei olekaan yhteismitallista vuosikymmeniä myöhemmin tuotetun muisteluaineiston kanssa, toimii media-aineisto silti kiinnostavana vertailukohtana lasten tavasta jäsentää valtiovierailua. Toimittajien ja kuvaajien rakentamat lehtijutut ja reportaasit ovat aikuisten suodattamia tulkintoja lasten kokemuksista, mutta silti ne välittävät meille jonkinlaisia tiedonmurusia lasten maailmasta.

Lasten haastatteleamiseen verrattuna lapsuuden muistelemisen tuottaa erilaista, kerrostunutta tietoa lasten kokemusmaailmasta. Kertojina ovat aikuiset, joiden lapsuusmuistot ovat ehtineet värittyä ja suodattua monenlaisten elämänvaiheiden ja tapahtumien läpi. Lapsuutta koskevaan muisteluun pätevät toki samat luonnehdinnat kuin muuhun muistin pohjalle rakennettuun tietoon. Muistitieto on subjektiivista, konstruktivistista ja aina kertomishetkestä kumpuavaa kerrontaa. (Ks. esim. Teräs & Koivunen 2017.) Kuten italialainen muistitietotutkija Alessandro Portelli (2006) on kiteyttänyt, muistitieto ei niinkään kerro siitä, mitä menneisyydessä tapahtui, vaan pikemminkin siitä, kuinka ihmiset menneyttä tulkitsevat.

Vaikka muistelun lähtökohtana on kertomisen hetki, muistelussa on aina kyse tavalla tai toisella kahden aikatason välisestä dialogista: menneisyyden tapahtunut todellisuus ja muisteluhetken narratiivin rakentamisen prosessi muodostavat symbioosin, joka vaatii toteutuakseen molempien läsnäolon. Lapsuuden muistelussa omaa menneisyyttä tehdään ymmärrettäväksi kuulijoille tästä hetkestä käsin, mutta voidakseen kertoa kokemuksistaan, on menneisyydessä pitänyt tapahtua jotain, joka tarjoaa kokemukselle ainesta ja kerronnalle jotain, mitä tulkita.

Olen lähestynyt aineistoa kahdessa vaiheessa. Ensin olen lukenut aineistoa sisällönanalyysin keinoin ja kerännyt siinä esiintyviä teemoja. Teemojen analysoinnissa olen nojannut psykologi Endel Tulvingin episodisen ja semanttisen muistin käsitteisiin. Tulvingin määrittelyssä episodisella muistilla tarkoitetaan tietystä paikassa, tietyssä ajankohtana henkilökohtaisesti koettuja asioita ja tapahtumia. Semanttinen muisti viittaa puolestaan yleisesti jaettuun abstrakteihin ja ajattomiin tietorakenteisiin, käsitteisiin ja sanoihin, jotka muodostuvat oppimisen kautta. (Tulving 2002.) Toinen tämän artikkelin kannalta keskeinen jaottelu kulkee yksityisen ja kollektiivisen muistin välillä. Maurice Halbwachsin esiin nostama kollektiivisen muistin käsite viittaa yhteisöllisesti jaettuun muistoihin ja tietoon, jotka ovat yhteisön ja sen identiteetin kannalta merkittäviä. Liian tiukkaa eroa kollektiivisesti jaettujen ja yksityisten muistojen välille on kuitenkin turha tehdä. Kuten Pirjo Korkiakangas (1996, 16) on

esittänyt, yksityinen muisti on aina kietoutunut monin tavoin sosiaaliseen, kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiinsa.

Gorbatšov ja lapset mediassa

Mihail Gorbatšovin Suomen-vierailu oli aikansa mediatapaus, joka näkyi lukuisina artikkeleina, kolumneina, poliittisina analyyseina sekä valokuvina ja pilapiirroksina suomalaisissa ja ulkomaisissa sanoma- ja aikakauslehdissä. Suomalaisessa mediassa vierailu näyttytyi koko kansan juhlanä. Lehdissä kerrottiin kansalaisten Gorba-maniasta ja vihjailtiin, milloin ja missä paikassa kannatti yrittää nähdä vieras omin silmin. Vierailua edeltävinä päivinä Helsingissä oli myynnissä Gorbatšovin kuvilla varustettuja t-paitoja, julisteita ja rintanappeja. (Esim. Uusi Suomi 25.10.1989, 14.) Sarjakuvapiirtäjä Timo Mäkelä kiteytti suomalaisten valtavan innostuksen itänaapurin johtajaa kohtaan osuvasti pilapiirroksessaan: riemuitsevan kansajoukon keskellä askeltava pääsihteeri Gorbatšov villitsi kansaa kuvatekstin mukaan jopa enemmän kuin Beatles aikoinaan (Ilta-Sanomat 27.10.1989).

Vierailu osui aikaan, jolloin suomalainen media oli yksilöllistymässä ja moniarvoitumassa. Tavallisten kansalaisten näkyvyys mediassa alkoi lisääntyä merkittävästi kuitenkin vasta 1990-luvun puolivälin tienoilla, joten näin merkittävä tilan antaminen tavallisten ihmisten näkemyksille Gorbatšovien vierailun yhteydessä oli epätavallista. (Tommila & Salokangas 1998.) Poikkeuksellista se oli myös verrattuna aiempien vastaavien vierailujen uutisointiin. Nikita Hruštšovin vierailun (1957) yhteydessä kansalaisten rooli oli minimaalinen ja Yhdysvaltain presidenttiparin Ronald ja Nancy Reaganin (1988) vierailunkin yhdessä kansalaisten

Tuiran ala-asteen oppilaita odottelemassa Gorbatšovin seuruetta Oulussa. Banderolleissa toivotetaan rauhaa maailmaan ja menestystä Gorbatšoville. Lähde: Museovirasto, kuvaaja: Jorma Hilli.

näkemyksille varattiin huomattavasti vähemmän tilaa, vaikka Reaganeita oli kadunvarsilla ollut katsomassa suurempi joukko kuin itänaapurin johtoa, viranomaisarvioiden mukaan noin 20 000 henkeä. (Helsingin Sanomat 9.–12.6.1957; 25.–29.5.1988.)

Merkittävää vierailun uutisoinnissa oli se, että osansa saivat myös lapset ja nuoret, joita haastateltiin ja kuvattiin lehtiin aikuisten lailla. Lapsia käsittelevä uutisointi voidaan jakaa kahteen pääryhmään: 1) vierailun valmisteluja käsittelevään aineistoon ja 2) vierailukokemuksia valottavaan aineistoon.

Helsingin osalta valtaosa valmisteluihin liittyvistä jutuista koski Raisa Gorbatsšovan ohjelmaa suomalais-venäläisellä koululla. Raisan vierailu oli tiedossa jo hyvissä ajoin ja koko koulu opettajineen ja oppilaineen oli tiiviisti valmisteluissa mukana. *Aamulehti* kuvasi oppilaiden potevan Raisa-kuumetta ja kertoi kunniavieraalle suunnitellusta ohjelmasta, jonka tärkein osuus oli tulevan Kalinka-päiväkodin peruskiven muuraus. Koulun rehtorin mukaan oppilailla oli työn alla Gorbatsšoveja kuvaava piirustusnäyttely sekä venäläiseen kansankulttuuriin painottuvaa musiikki- ja tanssiohjelmaa. (*Aamulehti* 26.10.1989, 21.) Oulun-vierailun valmistautumisaika oli huomattavasti lyhempi kuin Helsingissä, sillä tieto vierailun toisesta kohteesta julkistettiin vain reilua viikkoa aiemmin. Oulussa vierailuohjelmaan ei kuulunut kouluvisiittiä. Media kuitenkin nosti lapset esille uutisoidessaan koululaisten askartelemista Suomen ja Neuvostoliiton lipuista sekä tervetuloivotuksien varustetuista banderolleista. (*Kaleva* 27.10.1989.)

Hieman epätyypillisempi juttu ilmestyi *Pohjalaisessa* 26.10.1989. Siinä taustoitettiin Gorbatsšovien Oulun-vierailua seinäjokisten koululaisten näkökulmasta. Toimittaja oli haastatellut viittä Seinäjoen Törnävän koulun oppilasta ja keskittyi jutussaan alakouluikäisten lasten näkemyksiin Gorbatsšovista. 3.–6.-luokkalaiset oppilaat tunnistavat Gorbatsšovin neuvostoliittolaiseksi poliitikoksi (”päämies”, ”joku ministeri”, ”pääministeri”, ”presidentti”), useampi mainitsi lisäksi kaljun pään sekä syntymämerkin. Lähteekseen he ilmoittivat television, lehdet ja radion. Toimittajan kysymykseen ”Mitä tärkeää haluaisit kertoa hänelle?” lapset vastasivat politiikan maailman viitekehyksessä. Yksi kehotti olemaan sotimatta, toinen mainitsi Neuvostoliiton olevan vaarallinen maa ja kaksi vetosi Viron itsenäistymisen puolesta. (*Pohjalainen* 26.10.1989.)

Varsinaista vierailua koskevassa uutisoinnissa lapsista ja lapsijoukoista kerrotaan osana yleisöä. Juttuihin haastateltuja kouluikäisiä lapsia kehystetään paljolti osallistumismotiivien kautta. Useammassa lehtiartikkelissa pohditaan lyhyesti, ovatko lapset saaneet koulusta luvan osallistua vierailuun ja miksi he ovat menneet seuraamaan tapahtumaa. *Turun Sanomat* kertoi esimerkiksi Katajanokan oppilaista Verasta ja Hannasta, jotka haastattelun mukaan olivat saaneet koulusta luvan ja iloitsivat siitä, että olivat vältäneet näin uskonnon ja äidinkielen tunnit. Toisaalta tytöt esitetään samaan aikaan myös poliittisesti sivistyneen koulun oppilaiksi, sillä he olivat edellisvuonna päässeet näkemään toisen supervallan johtajan Ronald Reaganin puolisoineen. (*Turun Sanomat* 26.10.1989, 9.) Yhteiskunnallisesti valveutuneeksi esitetään myös 3-vuotias Matti Ryytty, joka päätyi hetkeksi Gorbatsšovin syliin Oulun kaupungintalon edustalla. *Kalevan* juttu korostaa jopa 3-vuotiaan tarhaikäisen tunnistavan vieraan: ”ajankohdaisia asioita seuraava Matti-poika tiesi istuneensa Gorba-sedän sylissä”. (*Kaleva* 28.10.1989.)

Lehdissä mainittu koulutuntien välttämisen aspekti nousee esiin myös presidentin puolison Tellervo Koiviston muistelmissa, joissa hän mainitsee Gorbatsšovin kohtaamisen lasten kanssa Oulun-vierailun yhteydessä.

Gorbatsšovit lähtivät tervehdyskierrokselle kaupungintalon edestä, ja moni tuli kätteleystä onnelliseksi. Suuri joukko koululaisia kiljui nauraen. ”Mitä he sanovat, mille he nauravat?”

Gorbatšov kysyi. ”Eläköön, koulu palaa”, presidentti vastasi. Gorba nauroi, sillä hän ymmärsi, mitä merkitsee, kun saa vapaapäivän koulusta. (Koivisto 1999, 76.)

Oman ryhmänsä muodostavat julkisuuden henkilöitä harrastuksenaan bongailleet lapset. Gorbatšovin kansan suosion salaisuus piili osaltaan hänen tavamerkkikseen muodostuneessa tavassa jalkautua spontaanin oloisesti kansan pariin. Kansanlaisten kättelyä ja jututtamista osattiin Suomessakin osoittaa ja lehdet poimivat juttuihinsa kommentteja henkilöiltä, jotka olivat päässeet kontaktiin arvovaltaisen vieraan kanssa. *Kansan Uutiset* kertoi kolmesta kymmenvuotiaasta tytöstä, jotka olivat Hakaniemen torilla päässeet juttusille Gorbatšovien kanssa ja saaneet heiltä nimikirjoitukset. (*Kansan Uutiset* 26.10.1989.) *Karjalainen* puolestaan kertoi Helsingin suomalais-venäläisen koulun oppilaasta, joka mainosti lehtijutussa keräävänsä julkkisten kädenpuristuksia. Hänellä oli kokoelmassaan jo Paavo Väyrysen kättely. Vierailun myötä hänen kokoelmansa karttui Raisa Gorbatšovan ja Tellervo Koiviston kädenpuristuksilla. (*Karjalainen* 27.10.1989.)

Lapsiin liittyvä uutisointi on sävyltään myönteistä eikä lasten osallistumista valtiovierailun seuraamiseen juurikaan kyseenalaisteta. Uutisoinnista käy kuitenkin ilmi, että kaikkia lasten läsnäolo ei miellyttänyt. *Kansan Uutisissa* kerrottiin Hakaniemen torilla sattuneesta tilanteesta, jossa joukko lapsia oli pyrkinyt väkijoukon eturiviin nähdäkseen vieraat paremmin. Osa aikuisista oli suhtautunut tähän myönteisesti (”täytyyhän lasten päästä näkemään Gorba”), mutta joku oli kritisoinut lasten päästämistä eturiviin (”miksi muka lasten pitää etuilla. Mitä ne muka Gorbatšovista ymmärtävät?”). Lehden mukaan lasten läsnäoloa kritisoineelle oli vastattu, että ”tietysti lasten on Gorba nähtävä. Lapsissahan tulevaisuus on”. (*Kansan Uutiset* 26.10.1989.) Lasten osallistumista ihmettelevää sävyä oli myös *Keskisuomalaisen* jutussa, jossa toimittaja kiteyttää Oulun-vierailun seuraavasti: ”oululaiset saivat kerrankin jotain ihmeteltävää ja lapset pääsivät päiväkodeistaan kylmettymään katujen varsille” (*Keskisuomalainen* 29.10.1989).

Lasten osallistumista vähättelevä asenne vertautuu jossain määrin viimeaikaisiin keskusteluihin koululaisten ilmastopoliittisesta aktivismista ja ilmastolakkojen aiheuttamista koulupoissaoloista. Gorbatšovin valtiovierailu oli siinä mielessä hyvin toisenlainen poliittinen tapahtuma, että siihen osallistuminen lähti koulun, ei oppilaiden aloitteesta. Silti enimmäkseen hyvin myönteisesti lapsiin suhtautuneiden lehtijuttujen joukkoon mahtui epäily siitä, oliko lasten paikka poliittisessa tapahtumassa, koska he oletettavasti siitä niin niukasti ymmärsivät.

Vuoropuhelua lapsuuskokemusten ja nykyhetken välillä

Oulussa Gorbatšovien vierailua seuranneiden muistelukerronta voidaan jakaa karkeasti kolmeen osaan: tapahtumien kulkua kuvaavaan, merkityksiä antavaan ja detaljeihin kiinnittyvään ainekseen. Tapahtumia kuvaava ja yksityiskohtiin liittyvä kerronta nousevat enemmän episodisen muistin tuottamasta aineksesta, joka perustuu omiin kokemuksiin Gorbatšovin vierailusta. Merkityksiä rakentava kerronta puolestaan syntyy kerrontahetken lähtökohdista semanttisen muistin avulla. Sitä määrittelevät kerrontahetken ymmärrys käsitteistä, ajasta ja yleisistä tietorakenteista. Episodisen ja semanttisen muistin tuottamat muisteluaineokset käyvät kerrontahetkellä eräänlaista dialogia keskenään. Tarkastelen seuraavassa tapahtumien kulkua ja vierailun merkityksiä käsittelevää muistelukerrontaa.

Muistelijat kertovat hyvin samantyyllisesti oman osallistumisensa vaiheista. Tieto, lupa tai kehotus osallistua vierailuun tuli koulusta, vierailuun valmistauduttiin lippuja askartelemalla ja sitä lähdettiin seuraamaan joko koko luokan kesken tai itsenäisesti yksin tai luokkakavereiden

kanssa. Se, onnistuiko tapahtuman päähenkilön näkemään, oli myös oleellinen tieto, joka löytyy miltei jokaisesta muistelusta ja haastattelusta. Myös tapahtuman merkityksellistämisen osalta kerronta on hyvin samansuuntaista. Aineisto sen sijaan muuttuu moniääniseksi erilaisten yksityiskohtien ja pienten sattumusten kohdalla, joilla muistelijat liittävät vierailun osaksi oman lapsuuden maisemaansa. Näitä detaljeja käsittelen tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Muistelujen pienin yhteinen nimittäjä on tapahtuman tärkeys. Lähes kaikki muistelijat tuovat jollain tavoin esiin sen, että pitivät vierailua tärkeänä tapahtumana. Merkittävyys syntyy osaltaan vierailun ainutkertaisuudesta. Kaukaisessa, perifeeriseksikin koetussa kaupungissa ei 1980-luvulla ollut paljon isoja julkisia tapahtumia, joihin lapsetkin olisivat voineet osallistua. Poikkeuksellisen arvovaltainen vieras jäi siksi mieleen:

Tuntu ihmeelliseltä, että se tulee Ouluun, että, että meidän kaupunki on silleen tosi tärkeä.
(HN1977, 29.1.2019.)

Paljo en tuosta ajasta muista, mutta se oli niin iso juttu, että jäi mieleen. (HN1978b, 26.7.2019.)

Se, että tapahtuma yhä mielletään merkittäväksi voi osittain johtua Gorbatšovin edelleen hyvin myönteisestä julkisuuskuvasta Suomessa ja monissa muissa länsimaissa. Kotimaassaan Venäjällä Gorbatšoviin ja hänen perintöönsä suhtaudutaan hyvin ristiriitaisesti, mutta lännessä hänet nähdään ennen kaikkea kylmän sodan liennyttäjänä ja sosialistisen järjestelmän vapauttajana. (Vanhanen-Aniszewski & Siilin 2013.) Jälkikäteen voi syntyä ajatus, että on ollut hienoa olla mukana näin merkittävässä tapahtumassa, vaikka sen poliittista ja historiallista luonnetta ei olisikaan lapsuudessa hahmottanut.

Gorbatšovin vierailun merkitystä tuotettiin aikoinaan erityisesti koulun kautta, mikä näkyy implisiittisesti monessa muistelussa. Vuonna 1989 kuudetta luokkaa käyneen oululaistyön muistelupätkä kiteyttää osuvasti koulun institutionaalisen ja merkityksiä tuottavan vallan lasten maailmassa.

Olin vuonna 1989 ala-asteella kuudennella luokalla. Olimme vierailua varten askarrelleet Suomen ja Neuvostoliiton liput luokassa paperista ja puutikuista. Vierailupäivänä kokoonnuimme ilmoitetun reitin varrelle lippuja heiluttamaan. Ilmeisesti reitti kuitenkin muuttui tai opettajalla oli väärää tietoa koska kuuluisa valtiomies ei sitä pitkin koskaan matkannut. Viime hetkellä säntäsimme oikean reitin varrelle ja näimme autosta vilauksen väkijoukon takaa. Gorba ei kuitenkaan päässyt nauttimaan lippumeremme solidaarisuuden väriiloistosta matkaa tehdessään. (MN1977, 28.4.2019.)

Haastatteluista ja muisteluista käy ilmi, että tieto tapahtumasta tuli lähes poikkeuksetta juuri koulusta, ei kotoa, mediasta tai kavereilta. Lapsuuden historian tutkimus on perinteisesti kietoutunutkin juuri erilaisten instituutioiden, kuten perheen, koulun ja kasvatuksen ympärille. (Vehkalahti, 2010.) Gorbatšovien vierailuun osallistumisessa koululla ja varhaiskasvatuksella oli keskeinen rooli. Se kuitenkin poikkesi koulun arkipäiväisestä toiminnasta. Vierailuun osallistuminen sai sysäyksen koulusta, mutta osallistuminen ei ollut pakollista tai tiukasti ohjattua, mikä jätti tilaa koululaisten omalle toimijuudelle ja tulkinnoille.

Koulujen ja opettajien välillä oli paljon vaihtelua osallistumisaktiivisuudessa. Kolmen eri oululaisen koulun opettajien haastattelujen perusteella tieto vierailusta tuli kouluille keskitetysti, mutta osallistuminen oli kiinni kunkin koulun, rehtorin ja opettajien aktiivisuudesta.

Yhden alakoulussa toimineen opettajan mukaan heidän koulunsa oli rehtorin aktiivisuuden ja myönteisten Neuvostoliitto-käsitysten vuoksi tiiviisti mukana vierailussa. Opettajansa johdolla venäjää A-kielenä lukeneet oppilaat askartelivat Suomen ja Neuvostoliiton lippuja sekä venäjänkielisiä banderolleja. (HN1952, 26.7.2019) Toisessa koulussa työskennelleen opettajan mukaan taas Oulun kaupungin kouluvirasto oli ohjeistanut opettajia kertomaan oppilailleen mahdollisuudesta osallistua vierailuun. (MN1958, 10.4.2019.) Lehtitietojen perusteella Suomi-Neuvostoliitto-seurassa toiminut Oulun kaupunginjohtaja Ilmo Paananen oli kehottanut paikallisia kouluja ja päiväkoteja askartelemaan Suomen ja Neuvostoliiton lippuja ja tulemaan katujen varsille toivottamaan vieraita tervetulleiksi. (Kaleva 24.10.1989, 5, 9.)² Suomi-Neuvostoliitto-seura oli aktiivinen myös Helsingissä ja mobilisoi yhdessä kouluviraston kanssa useammasta koulusta oppilaita seuraamaan Gorbatšovien julkisia esiintymisiä. (HN1942, 25.6.2019; Keskiuomalainen 27.10.1989, 18.)

Koulun keskeinen asema näkyy myös kahden haastateltavan tavassa pohtia koulun ja yhteiskunnan keskeistä roolia lasten mobilisoinnissa kerrontahetken aikuisen ymmärryksen valossa. Toinen heistä muisteli, että paikalle olisi erityisesti toivottu lapsia ja arveli, että tapahtumasta rakennettiin tietoisesti historiallisesti merkittävää. Hän arveli, ettei aikuisen ymmärryksen valossa haluaisi osallistua vastaavaan suurmiestapahtumaan, vaikka toisaalta hän pitikin tapahtumaa niin merkittävänä lapsuusmuistona, että voisi kertoa siitä omille lapsilleen myöhemmin. (HN1980, 22.8.2017.) Toinen taas havahtui haastattelussaan pohtimaan, oliko hän mahdollisesti ollut tahtomattaan propagandan välineenä, kun oli ollut väkijoukossa lapsena vastaanottamassa itänaapurin johtajaa (HN1980, 4.8.2017).

Joidenkin aikalaislehtien mainitsema pyrkimys vältellä koulutunteja vierailun avulla ei saa vahvistusta muisteluaineistosta. Ne muistelijat, jotka avaavat motiivejaan, kertoivat menneessä paikalle, koska kokivat sen tärkeäksi. Yksi haastateltava kuvaili vierailua ainutlaatuiseksi, koska se oli ainoa kerta, kun hänen koulu-urallaan annettiin vapaata mihinkään koulun ulkopuoliseen tilaisuuteen osallistumista varten. Tuolloin yhdeksättä luokkaa käynyt muistelija painotti, että jopa he yläastelaiset todella menivät kadun varteen seuraamaan tapahtumaa eivätkä lintsanneet tunneilta, vaikka siihen olisi avautunut tilaisuus. (HN1974, 23.3.2018.)

Kiinnostava muisteluja yhdistävä piirre on kertoa vierailusta epäpoliittisena tapahtumana. Vaikka kysymyksessä oli valtiovierailu ja sen päähenkilö poliittinen johtaja, muistelijat eivät yhdistä muistojaan pääsääntöisesti politiikkaan tai poliittiseen kulttuuriin. Muisteluissa Gorbatšov näyttäytyy ensisijaisesti tunnettuna julkisuuden henkilönä, ei niinkään poliittisena johtajana. Kyse oli etupäässä julkkiksestä, jonka näkemistä omin silmin voitiin lasten keskuudessa pitää hienona ja tavoiteltavan arvoisena.

Muistelijat tuottavat käsitystä ja kokemusta vierailun epäpoliittisuudesta ennen kaikkea tämän hetken ymmärryksestä ja semantisesta muistista käsin. Aikuisen tieto Neuvostoliitosta, Gorbatšovista poliittisena johtajana ja käsitys kylmän sodan ajasta vertautuu omiin lapsuusmuistoihin (episodisen muistin ainekseen), joihin ei ole kytkeytynyt käsitystä poliittisesta järjestelmästä tai ilmapiiristä.

Valtaosa haastatelluista kertoo tienneensä Gorbatšovin Neuvostoliiton johtajaksi, jolla oli syntymämerkki otsassa. Ymmärrystä vierailun ja Gorbatšovin laajemmasta poliittisesta kontekstista muistelijoilla ei sen sijaan ollut:

Muistan kyllä sen, olin kattonu telkkaria, että kuka se oli... kun oli just se hauska läikkä päässä. Mutta ei mulla ollu käsitystä siitä, mikä rooli sillä oli niinku maailmanpolitiikassa. (HN1980, 4.8.2019.)

Koska olin silloin vasta viidennellä luokalla, en tiennyt Neuvostoliitosta tai kylmästä sodasta juuri mitään. Enkä tiennyt valtiavierailun tarkoitusta. Puhuttiin vain tärkeästä vieraasta. Tämän vuoksi iltpäivätunnit tuona päivänä koulusta skipattiin. (MM1978, 2.3.2019.)

Alakouluikäisillä lapsilla ymmärrys politiikasta ja sen vaikutuksesta yhteiskuntaan oli vasta kehitymässä eikä heillä näin ollen ollut välttämättä käsitteitä, joilla he olisivat voineet vierailua poliittisessa kontekstissa jäsentää. Lapsilla ei myöskään ollut kokemusta Gorbatšovia edeltäneestä ajasta, johon vierailua olisi voinut verrata. Sen sijaan vierailun yli 15-vuotiaina kokeneet nuoret ja aikuiset jäsensivät Gorbatšovia johtajana ja vierailun merkitystä juuri vertailemalla sitä aiempaan poliittiseen ilmapiiriin. Haastattelemieni aikuisten ja nuorten muisteluissa nousi esiin kokemus Gorbatšovin vierailusta toiveikkuuden ja uuden aikakauden symbolina.

Lapset eivät laajempia poliittisia kuvioita hahmottaneet, mutta heidän myönteinen suhtautumisensa näkyy siinä, että he kertovat Gorbatšovista tuttavallisesti kuin kiltistä naapurin sedästä, josta kaikilla on hyviä kokemuksia. Lempinimet Gorba tai Miša, jota kansalaiset neuvostojohtajasta yleisesti käyttivät, viittasivat myös siihen, että suhde itänaapurin johtajaan oli poikkeuksellisen lämminhenkinen. On myös merkille pantavaa, ettei yksikään muistelijoina yhdistä vierailua kielteisiin mielikuviin Neuvostoliitosta tai Venäjältä. Yksi haastateltava jopa arveli, että vierailulla on saattanut olla myönteistä vaikutusta hänen käsityksiinsä naapurimaasta. Hän kuvasi kokemustaan positiivisena lapsuuden assosiaationa leppoisasta sedästä, jolla oli otsassaan iso luomi. Aikuisen ymmärryksestä kokemuksiaan peilaten hän kommentoi, ettei lapsena ”ajatellu, et meillä on joku vaarallinen naapuri”. (HN1980, 4.8.2017.)

Verrattuna nuoriin ja aikuisiin lasten innostus valtiavierailuun kumpusi aikuisten merkittäväksi konstruoimasta kotikulmille sijoittuneesta ainutkertaisesta tilaisuudesta, jota harva alakouluikäinen osasi liittää laajempiin yhteyksiinsä. Haastatteluissa kävi ilmi, että poliittisen ilmapiiriin, kylmän sodan tai Neuvostoliiton läheisyyden sijaan lapsuudesta muistettiin Gorbatšovin vierailun lisäksi usein jokin paljon julkisuudessa ollut tapahtuma, kuten Ruotsin pääministerin Olof Palmen murha (1986), Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus (1986), Armenian maanjäristys (1988), Berliinin muurin murtuminen (1989) tai Romanian diktaattoriparin Ceauceskujen teloitus (1989). Sen sijaan muita valtionpäämiesten vierailuja Suomeen ei mainittu muisteluaineistossa lainkaan. Helsinkiläisistä muistelijoina kukaan ei nostanut esiin Yhdysvaltain presidentin Ronald Reaganin vierailua edellisenä vuonna, eivätkä oululaiset muistelijat maininneet Nepaliläin kuninkaan käyntiä Oulussa, joka oli tapahtunut vain muutamaa viikkoa ennen neuvostojohtajan saapumista kaupunkiin.

Siitä huolimatta, että moni muistaa vierailun ja pitää sitä tärkeänä, Gorbatšovin Suomen vierailusta ei ole tullut kollektiivisen muistin näkökulmasta kansallisesti merkittävää muistelun kohdetta, sillä siltä ovat puuttuneet kollektiivisia historiakäsityksiä tukevat rakenteet, kuten muistomerkit, kirjat, elokuvat ja näyttelyt. Pilvi Torstin laajaan kyselyaineistoon perustuvassa, suomalaisten historiakäsityksiä tarkastelevassa tutkimuksessa Gorbatšovin vierailua ei nosteta esiin tärkeänä lähihistorian tapahtumana eikä se nouse 1980-luvulla lapsuuttaan eläneiden sukupolven muisteluissa erityisesti esiin (Torsti 2012). Henna-Kaisa Sivosen populaarissa *Kasarikirjassa* yksi muistelija mainitsee vierailun lyhyesti, mutta hänen muisteluaan ei analysoida eikä Gorbatšovin vierailua ole sisällytetty kirjan poliittishistorialliseen kronologiaan. Sen sijaan siellä mainitaan edesmennyt Palestiinan johtaja Jasser Arafat. (Sivonen 2008, 151, 167.)

Detaljeihin kiinnittyneet muistot

Toistuvan, yleisemmän aineksen lisäksi muisteluissa esiintyy hyvin yksityiskohtaisia kuvauksia omista tunnetiloista, pienistä detaljeista ja jopa triviaaleilta tuntuvista seikoista. Kun yleisen kerronnan osalta muisteluissa oli paljon toisteisuutta ja samankaltaisuutta, yksityiskohtien osalta aineisto on hyvin moniääninen ja vivahteikas. Yksi haastateltava esimerkiksi muistelee, että vierailu tapahtui perjantai-iltapäivällä (HN1980, 7.11.2018). Yksi taas muistaa, että heidän ryhmänsä tekemä seinälehtinen, johon kerättiin lehtileikkeitä Gorbatšovista, tehtiin tummanvihreälle pahville (MN1979, 22.6.2019). Yhdellä muistikuvissa on Oulusta kävelykadulta pois siirretty, Kekkonen päättä esittänyt patsas. Parilla muistelijalla Gorbatšovin vierailu taas yhdistyy televisiossa näytettyyn kännykkäpuheluun Helsingin Kalastajatorpalla: ”Pysyvin muistikuvani visiitistä on lehtikuva Gorbasta korvallaan se halonkokoinen Mobira” (MN1979, 22.6.2017).

Yhdelle muistelijalle tapahtuma on kiinnittynyt muistiin Gorbatšovin vaikeasti kirjoitettavan nimen avulla. Hän kertoo jättäneensä vanhemmilleen keittiön pöydälle lapun, jossa oli viestittänyt lähteneensä katsomaan kaupunkiin saapunutta vierasta.

Lähdin katsomaan Gorbazh (viivattu yli)
Lähdin katsomaan Gorpatsh (viivattu yli)
Lähdin katsomaan neukkuu.
(MN1978, 26.2.2019.)

Vierailun aikaan 6-vuotias poika kertoo Gorbatšovin näkemisen tehneen häneen suuren vaikutuksen. Poika oli ollut päiväkotiryhmänsä kanssa Oulussa Tuiran kaupunginosassa katsomassa tienvarressa Gorbatšovin autosaattueen kulkua. Kyseessä oli tapaus, jossa Gorbatšov spontaanisti tai sovitusti pysähtyi tienvarteen tervehtimään paikkaolijoita. Päiväkoti-ikäinen poika muistelee, että

Tapaaminen teki minuun sellaisen vaikutuksen, että halusin kotona leikkiä Gorbatshovia. Isoveljeni maalasi minun klovnille tarkoitettuun tekokaljuun (missä oli hieman hiuksia sivulla) äidin kynsilakalla punaisen sirppi ja vasara syntymämerkin Gorbatshovin innoittamana. (MM1983, 24.2.2019.)

Muutamalle vierailun väliin jääminen on ollut vahva ja mieleenpainuva kokemus, joka on jättänyt pysyvän tunnemuiston tapahtuneesta. Jotkut ovat olleet kyseisenä päivänä matkoilla tai poissa koulusta, toiset taas olisivat halunneet nähdä vierailun, mutta he olivat hakeutuneet tai heidät oli viety väärään kohtaan kaupungissa ja siksi vierailu oli jäänyt näkemättä. Eräs Oulussa vierailua odottanut muistelija kertoo valtavasta pettymyksestä, johon Gorbatšovin vierailu oli hänen kohdallaan huipentunut.

Meidän ala-asteluokka askarteli jotain Neuvostoliiton lippuja ja mentiin sitten Gorban reitin varrelle odottelemaan, että päästäisiin hurraamaan ja heiluttelemaan lippuja. Paitsi ei ikinä nähty Gorbaa, meille oli neuvottu joku hämäysreitti, ettei olisi ilmiselvää missä tärkeä vieras ajellee. Oli tietysti melkoinen pettymys lapsille. Menin sitten kaverin kanssa eläinkauppaan ihastelemaan, kun ei kerran nähty sitä varsinaista nähtävyyttä. Kaupassa

oli kaksi pientä punakorvakilpikonnaa, joista toinen lopulta päätyi meille lemmikiksi ja sai nimekseen Gorba, tuttavallisemmin Konna. (MN1978, 22.6.2017.)

Eläinkaupassa käynti ja lemmikiksi päätyneet kilpikonna eivät liittyneet Gorbatšovin vierailuun suoranaisesti millään tavalla. Muistelijan kokemusmaailmassa ja myöhemmin muistelu-puheessa ne kuitenkin kytkeytyivät toisiinsa pettymyksen tunteen ja sen lievittämisen kautta. Harmitus siitä, että odotettu vieras oli jäänyt näkemättä, johti muistelijan eläinkauppaan, josta kilpikonna joko samana päivänä tai myöhemmin päätyi muistelijan perheeseen. Kilpikongan nimeäminen Gorbaksi lienee ollut muistelijan tapa lievittää pettymystä. Myöhemmin se on toiminut hänelle muistinsäilyttäjänä. Tarinaa Gorbasta, jota muistelija ei koskaan nähnyt, ryödittää tarina pääsankarin mukaan nimitystä lohdutuspaikinnosta.

Toisella muistelijalla pettymyksen tunne matkan takia väliin jääneestä vierailusta on taas synnyttänyt vahvan visuaalisen muistikuvan tapahtumasta, jossa hän olisi halunnut olla mukana. Haastattelussa hän kertoi, että oli aikanaan visualisoinut mielessään sen hetken, kun luokkakaverit olivat olleet seuraamassa vieraiden saapumista.

Onko tullut lehtikuvista tai televisiosta, jota on myöhemmin nähnyt, mulla on kuitenkin selkeä mielikuva siitä, mitä on tapahtunut, siinä on toppatakeissa seisty jossain kadun varressa ja sitten vilkutettu Gorbatšoville, että mulla on jonkinlaisia visuaalisia muistikuvia, vaikka en ole ollut itse paikalla. (HN1977, 29.1.2019.)

Yksityiskohtien ja vahvojen tunnemuistojen ohella aineistossa esiintyy voimakas omien muistikuvien epäily. Lähes jokainen muistelija nosti keskustelussa tai kirjoituksessaan esiin oman muistinsa epäluottavuuden. Etenkin haastateltavat pohtivat sitä, mistä eri lähteistä he olivat ammentaneet muistojaan omien kokemustensa lisäksi, jotkut puhuivat valemuis-toista. Osa henkilöistä, joilta kyselin halukkuutta osallistua tutkimukseen, kieltäytyi vedoten nimenomaan siihen, ettei ollut varma, olivatko Gorbatšovin vierailuun liittyvät muistikuvat hänen itse kokemiaan tilanteita vai esimerkiksi televisiossa nähtyjä uutiskuvia, jotka olivat muuntuneet hänen mielessään muistoksi tapahtumasta.

Koululainen mediahuomion keskipisteessä

Raisa Gorbatšovan vierailu suomalais-venäläisellä koululla torstaina 26.10.1989 oli helsinkiläislapsille hyvin erilainen verrattuna yllä analysoitujen oululaislasten kokemuksiin. Gorbatšovan vierailu nousi otsikoihin odottamattomalla ja erityislaatuisella tavalla. Raisan rinnalla kuvissa ja otsikoissa näkyi 9-vuotias kolmasluokkalainen Mikko Kupari, jonka Gorbatšova nappasi seurakseen koulun pihalta. Mikon tapaus on poikkeuksellinen, sillä hän oli ainoa tavallisen kansan edustaja ja ainoa koululainen, joka nousi tämän spontaanin tai spontaanilta vaikuttaneen tapauksen johdosta yhtäkkiä valtavalla volyyymilla kansalliseen mediaan. Toisin kuin lehtijuttuihin haastatellut tai kuvatut koululaiset, jotka kommentoivat vierailua katsojina, Mikolle syntyi aivan erityinen rooli Raisan seuralaisena. Hän ei ollut vain vierailun yleisöä, vaan mukana siinä joukossa, jota oli tultu katsomaan. Analysoin seuraavassa lapsen kokemusta vierailusta ja mediahuomiosta Mikon sekä hänen luokkakaverinsa ja opettajansa haastattelujen ja media-aineistojen pohjalta.

Mikon ja Raisan kohtaaminen on taltioitu useisiin lehtiartikkeleihin ja Mikko on kertonut tarinaa vuosien varrella kymmeniä kertoja. Haastattelussa kertomansa version mukaan Mikko

oli ottanut kotoa mukaan Neuvostoliiton-matkalta tuodun valkoisen koppalakin, sillä ajatuksella, että ”voi patsastella se päässä vierailun aikana”. Kyseessä oli matkamuistoksi tarkoitettu, mahdollisesti konduktöörin lakki. Koulun pihalle oli koottu oppilaista kuja, jota pitkin vieraat tulivat. Mikko oli eturivissä heiluttelemassa Suomen ja Neuvostoliiton lippuja, kun Raisa Gorbatsöva ihan yllättäen, ehkä lakin nähtyään, tuli kysymään, ”tuutko mun tulkiksi” ja veti Mikon kunniavieraiden porukkaan. Siitä lähtien vierailun loppuun asti Mikko kulki Raisan käsipuolella. He kiersivät koulua ja menivät lopuksi juhlasaliin katsomaan ohjelmaa. Sielläkin Mikko istui Raisan vieressä. Lopuksi Raisa lahjoitti Mikolle kaksi venäjänkielistä kirjaa nimikirjoituksillaan varustettuna. Juhlasalista he menivät yhdessä koulun pihalle, jossa tiedotusvälineet vielä haastattelivat Mikkoa heti tilanteen päätteeksi. ”Raisa taisi pussata mua poskelle niin, että jäi sellainen huulipunaa jälki.” (Mikko Kuparin haastattelu 14.8.2019.)

Suomalainen media tarttui Raisa Gorbatsövan järjestämään tempaukseen auliisti. Meidän on mahdotonta tietää, kuinka tietoinen suunnitelma lapsen mukaan ottaminen Raisalta oli. Siitä tuli joka tapauksessa tapaus, joka levisi miltei kaikkiin vierailusta uutisoineisiin lehtiin. Nappaamalla itselleen spontaanin tuntuiseksi koulupojan kaverikseen Raisa järjesti medialle tempauksen, joka varmisti, että hänestä kirjoitettaisiin muitakin kuin ne samat jutut, joita oli toisteltu 18 aiemman valtiovierailun yhteydessä. Raisa ja Mikko päätyivätkin iltapäivälehtien kansiin, sanomalehtien kuviin ja juttuihin sekä myöhemmin aikakauslehtien artikkeleihin. Tapauksen osuus jutuissa vaihteli muutamasta lauseesta koko jutun kantavaksi näkökulmaksi.

Aikalaislehdistö puhui Mikosta Raisan tulkkina, tulkkiadjutantina, kavaljeerina, ystävänä, kielimiehenä ja sankarina. Sävy oli leikittelevän romanttinen. Lehdet puhuivat Mikon ja

Kolmasluokkalainen Mikko Kupari Raisa Gorbatsövan ja Tellervo Koiviston seurassa Helsingin suomalais-venäläisellä koululla. Lähde: Museovirasto, kuvaaja Leif Weckström.

Raisan suhteesta, yksi julisti Mikon valloittaneen Raisan sydämen, toinen vielä arvuutteli, kumpi oli hurmannut kumman. (Kansan Uutiset 27.10.1989; Uusi Suomi 29.10.1989.) *Turun Sanomissa* Mikko esitellään herrasmiehenä, joka ei naisjutuillaan kehuskele ja joka huulipunan jäljistä huolimatta kieltää saaneensa supervallan johtajan vaimolta suudelman poskelleen (27.10.1989, 18).

Lehtijutuissakin Mikon lakki nostetaan keskeiseksi syyksi, miksi Raisa valitsi Mikon oppaakseen. Eri lehdissä esitettyjen versioiden mukaan Mikkoa oli kotona kielletty ottamasta lakkia mukaan ja lakkia oli kielletty käyttämästä oikeana (Savon Sanomat 27.10.1989; Iltalehti 27.10.1989). *Karjalaisen* (27.10.1989) jutussa Mikon luokkatoveri pohdiskeli, oliko opettajilta tullut lupa lakin käyttöön. ”Ope ei ehkä huomannut, kun se oli niin hermona”, hän arveli. Muut koulun oppilaat suhtautuvat Mikon saamaan huomioon maltillisesti. *Satakunnan kansa* mainitsee joidenkin kommentoineet, että tapaus oli ”aika suuri kunnia yhdeksänvuotiaalle” (27.10.1989). *Vasabladet* (27.10.1989) puolestaan kuvailee luokkakavereiden olleen vaikuttuneita, mutta ehkä hieman myös kateellisia Mikon saamasta huomiosta.

Opettajillekin annettiin tilaa kommentoida Mikon selviytymistä ja hänen venäjän kielen taitoaan. ”Ihan hyvinhän se meni, antavat opettajat totuttuun tapaan arvosanansa. Mikkokin osasi käyttäytyä ihan hienosti”, kommentoi eräs opettaja *Karjalaiselle*, toinen puolestaan kertoi *Iltalehdelle* Mikon ”osaavan jonkin verran venäjää” (Karjalainen 27.10.1989; Iltalehti 27.10.1989).

30 vuotta tapahtuman jälkeen Mikko muisteli, että spontaani keskipisteeseen joutuminen ei ollut mitenkään kielteinen kokemus, vaikka hän arvioi, että ”onhan se ollut pakosti tosi jännittävää, mutta ei siitä mitään traumoja ole jäänyt”. Kaikki hänen ympärillään pyörineet aikuiset olivat ystävällisiä ja koulu paikkana oppilaineen ja opettajineen oli tuttu. Raisan kanssa keskustelu onnistui venäjäksi ja Mikko muisteli, että osasi tuolloin ihan hyvin venäjää, koska osa oppitunneista oli heidän koulussaan kokonaan venäjän kielellä. Varsinaisena tulkkina Mikko ei kuitenkaan muistanut olleensa, vaan tulkiksi nimittäminen oli hänen mukaansa Raisan vitsi, jolla hän selitti pienen koululaisen roolia tilanteessa. (Kupari 2019.)

Mikko suhtautui tapaukseen enimmäkseen huumorilla. Koulukaveritkin ottivat tapauksen hyvin ja siitä tuli joksikin aikaa keskustelun aihe kavereiden kesken.

Tavallaan siitä tuli niinku yhteinen vitsi, että hehhehe, sä olit siellä sen Gorbatšovan kanssa. Kyllähän sille vähän niinku sit naureskeltiinkin. Ehkä se tuntuu vaan huvittavalta, että siellä joku tommonen ihan keskinkertainen oppilas onkin yhtäkkiä siellä huomion keskipisteenä. Ehkä se oli kaikkien mielestä vähän outoa ja erikoista. (Kupari 2019.)

Mikko jaksoi jonkin aikaa muistella tapausta perhe- ja kaveripiirissä. Elämä palautui kuitenkin aika nopeasti normaaliksi, eikä tapahtuma jäänyt haitallisesti leimaamaan häntä. Nykyhetken näkökulmasta Mikko arvioi jo tuolloin ymmärtäneensä jollain tasolla julkisuuden pinnallisuuden ja sen, ettei huomio tulisi kestäväksi ikuisesti. Tapausta muisteltiin vuosien aikana koulukavereiden kanssa, mutta viime vuosina siihen on palattu harvemmin ja harvemmin. Ainoa kielteinen kokemus, joka vierailuun liittyi, oli Mikon mukaan päivän päättäneet tiedotusvälineiden haastattelu. Mikko ei ollut valmistautunut haastatteluihin mitenkään eikä ollut ollut aiemmin haastattelussa. Toimittajat eivät myöskään kyselleet lupia haastattelujen tekemiseen tai kuvien ottamiseen. Samana iltana jonkin iltapäivälehdessä toimittaja soitti vielä Mikon kotiin kyselläkseen lisää. ”Se tuntui oudolta”. (Kupari 2019.)

Mikon tavassa muistella kohtaamista Raisan kanssa näkyy muisteluprosessin pitkä kesto ja toisteisuus. Mikko on kertonut tarinaansa vuosien varrella niin useasti, että alkuperäisen tarinan kertomisesta on tullut jo oma tarinansa. Haastattelun aluksi Mikko pohti tarinansa elinkaarta arvioidessaan sitä, milloin tarinasta puhuttiin eniten ja kuinka sen kertominen oli viime vuosina hiipunut.

Yksi Mikon silloisista luokkakavereista kertoi haastattelussaan, että hänelle Gorbatšovan vierailu koululla näyttäytyy juuri Mikon kautta. Kun kaveri pääsi kokemaan jotain näin ainutlaatuista siitä tuli koko luokan yhteinen tarina ja näkökulma, jolla Raisan vierailusta kerrottiin ja kerrotaan. Luokkakaveri muistaa vierailun tärkeänä tapahtumana, johon koko koulu valmistautui. Hän nostaa esiin myös koululle vierailua ennen lähetetyt pommiuhkaukset, jotka hänen mukaansa mahdollisesti liittyivät tulevaan vierailuun.

Luokkakaverin mukaan Mikko oli veijari tyyppi, joka oli ottanut neuvostoliittolaisen hatun mukaansa vierailupäivänä. Hän muistaa, että yksi koulun opettajista komensi hieman vihaiseen sävyyn juuri ennen vierailun alkamista, että hattu piti ottaa ehdottomasti pois eikä sitä saanut pitää Raisan läsnä ollessa. Mikko ei kuitenkaan totellut, vaan haki opettajan sisälle viemän lakin takaisin. Sitten yhtäkkiä Mikko olikin Raisan käsikynkässä koko loppupäivän ja päätyi iltapäivälehtien kansiin. ”Se oli aika erikoislaatuinen juttu ittelille, et koulukaveri tolleen jossain lehden kannessa.” Luokkakaverin mukaan Raisa valikoi hänet nimenomaan hatun takia, koska se erotti hänet oppilasjoukosta. Mikko oli selvästi päivän tähti ja päätyi Raisan kanssa muuraamaan myös Kalinka-päiväkodin peruskiveä ja ehkä jopa syrjäytti koulun rehtorin tästä tehtävästä. Hän muistelee, että toimittajat haastattelivat myös heitä Mikon luokkakavereita, mutta kyselivät typeriä kysymyksiä, kuten ”Onko Raisa Gorbatšova kauniimpi kuin äitinne?” (HN1980, 14.8.2019.)

Suomalais-venäläisen koulun entisen opettajan haastattelussa vierailu taas näyttäytyi laajemmasta perspektiivistä. Mikko ja Raisan tempaus jäi varmasti jokaiselle mieleen ja opettajallakin oli siitä oma tulkintansa. Opettajan mukaan Raisa nappasi Mikon itselleen ihmiskilveksi – turvallisuussyistä. Lakki oli myös opettajan muistelussa oleellinen tekijä, ”ei se muuten olisi sitä huomannutkaan” (HN1942, 25.6.2019).

Mikon tapauksessa poikkeuksellista on se, että hänen yksityisestä kokemuksestaan muodostui kollektiivinen kokemus. Mikon ja Raisan kohtaamisesta tuli samantien jaettua, kollektiivista tietoa, josta jokainen paikalla ollut saattoi rakentaa oman tarinansa. Mikko on ainoa henkilö, joka koki kouluvierailun Raisan kanssa, mutta monelle koulun oppilaalle ja opettajalle vierailu jäi mieleen juuri Mikon ja hänen kuuluisaksi tulleen lakkinsa avulla. Siitä tuli osa suomalais-venäläisen koulun yhteisesti jaettua ja kerrottua muistitietoa. Suomalainen mediakin otti Mikon tapauksen hetkeksi omakseen. Siitä ei kuitenkaan tullut Gorbatšovin televisiossa näytetyn kännykkäpuhelun kaltaista valtakunnallista symbolia vuoden 1989 vierailulle.

Merkityksellisen politiikka-kokemuksen muodostuminen

Olen tarkastellut tässä artikkelissa 1980-luvun lasten muistelukerrontaa Mihail Gorbatšovin Suomen-vierailusta lokakuussa 1989. Artikkelin tulokset vahvistavat käsitystä Gorbatšovin myönteisestä mediakuvasta Suomessa. Hänen suosionsa Suomessa oli niin valtavaa, että se ulottui myös kouluikäisiin lapsiin, jotka tunnistivat lempinimellä Gorbaksi kutsutun johtajan pääläelästä syntymämerkistä. Taustalla vaikutti osaltaan 1980-luvun lopun mediaympäristö. Nykyiseen monimediaiseen informaatiotulvaan verrattuna 1980-luvun lapset elivät

yhtenäisemmän ja rajoittuneemman tiedonsaannin maailmassa. Kun tarjolla oli vain kaksi kotimaista televisiokanavaa ja monessa perheessä katsottiin Yleisradion puoli yhdeksän uutiset, tuli Mihail Gorbatšovin hahmo väistämättä lapsillekin tutuksi.

Toisaalta Gorbatšovin vierailusta rakennettiin tietoisesti koko kansan juhla. Lapset ja nuoret mobilisoitiin tapahtumaan mukaan osoittamaan, että koko Suomi vauvasta vaariin tuki Gorbatšovia ja hänen uudistusmielistä politiikkaansa. Lasten läsnäolo mediassa tuki Gorbatšovin myönteistä mediakuvaa länsimaissa ja lapsuusmuistelujen perusteella hänestä on jäänyt hyvin myönteisesti virittynyt käsitys vierailuun osallistuneille. Tässä artikkelissa analysoitujen lasten kokemusten perusteella ei voida kuitenkaan sanoa, että lapset olisivat olleet paikalla vain Neuvostoliiton johtajan imagoa pönkittämässä – heille tapahtumasta on muodostunut aivan omanlaisensa, heidän lähtökohdistaan rakentunut merkityksellinen kokemus.

Lapsuuden muistelulle on tyypillistä rakentaa narratiivia yleisten, jaettujen kokemusten ja kertomusten sekä yksittäisten, välähdyksen omaisten muistojen varaan. Pirjo Korhokangas (1996, 323, 330) on osoittanut tutkimuksessaan, että lapsuusmuistot kiinnittyvät usein yksittäisiin tapahtumiin ja tunnetiloihin, hyvin individuaaleihin, jopa triviaaleihin seikkoihin eikä niinkään kronologisesti eteneviin kokonaisuuksiin tai elämänvaiheisiin. Muistojen rakentuminen ei tee tämänkään aiheen kohdalla poikkeusta. Lasten maailmassa poliittisen johtajan julkinen vierailu oli epätavallinen tapahtuma, joka kietoutui lapsen kokemusmaailman ja ymmärryksen rajoittamaan kontekstiin. Muistot kiinnittyivät aikuisten näkökulmasta hyvin triviaaleilta vaikuttaviin detaljeihin, jotka kuitenkin lapsen maailmassa olivat senhetkiseen elämään kuuluvia merkityksellisiä seikkoja. Gorbatšovin Suomen-vierailusta muodostui eräänlainen muistinkiinnittäjä tai -säilyttäjä. Tähän yksittäiseen, ainutkertaiseen tapahtumaan on kytkeytynyt muita, sinänsä tapahtumaan liittymättömiä muistoja menneisyydestä, jotka tämä tapahtuma saa muistumaan mieleen.

Muistelijoille on rakentunut Gorbatšovin vierailusta omaan lapsuuteen liittyvä vahva, anekdoottimainen tarina etenkin niissä tapauksissa, joissa tapahtumaan liittyy myös jotain hyvin yksityiskohtaisia elementtejä. Supervallan johtajan tai hänen puolisonsa näkeminen lähietäisyydeltä tai juttelu hänen kanssaan ovat jättäneet vahvan muistijäljen. Toisaalta myös pettymyksen tunne, kun odotettu ja laajalti ihannoitu vierailu on jäänytkin välistä, on yhtä lailla voinut toimia muistojen säilyttäjänä ja lapsuuteen liittyvän kertomuksen punaisena lankana. Harvalle vierailusta tuli kuitenkaan niin selkeää ja keskeistä oman lapsuuden tarinaa kuin Mikko Kuparin päivästä Raisa Gorbatšovan seuralaisena. Kohtaamisesta Raisan kanssa muodostui koko kaveripiirille kollektiivinen muistelutarina ja Mikolle kokemus, jonka keromisesta on tullut jo oma, erillinen tarinansa.

Gorbatšovin valtiovierailun julkisiin tapahtumiin osallistuneet lapset saivat ensikosketuksen aikuisten maailman poliittisiin tapahtumiin. Helposti lähestyttävä, sympaattisen oloinen Gorba välitti myönteistä kuvaa poliittisesta johtajasta. Arjen politiikkakerrontaa tutkineen Pauliina Latvalan mukaan lasten poliittikasutteen muodostumiseen vaikuttaa avainkokemusten lisäksi se, kuinka lapset ovat voineet osallistua poliittissävytteisiin tapahtumiin ja miten siihen on suhtauduttu. (Latvala 2013, 86–87.) Tämän artikkelin aineiston nojalla voidaan todeta, että Gorbatšovin vierailu jätti muistelijoille varsin myönteisen politiikka-kokemuksen, vaikka he eivät vierailun poliittista merkitystä lapsuudessaan täysin ymmärtäneetkään. Heille tapahtuma näyttäytyi yhteisöllisenä, politiikkaan liittyvänä tilaisuutena, johon lapsillakin oli mahdollisuus ja oikeus osallistua.

Viitteet

- 1 Pienoisnäyttely ”Gorba tulee – oletko valmis” oli esillä Pohjois-Pohjanmaan museolla Oulussa 10.9.–10.11.2019.
- 2 Koulujen arkistoaineistoihin ei ole jäänyt jälkiä vierailusta. Ilmeisesti tieto Oulun-vierailusta tuli niin myöhään, että kouluvirastolta tai kaupunginjohtajan hallinnosta tulleet ohjeet välittyivät vain suullisesti tai mahdollisia kirjallisia ohjeita ei vain katsottu tarpeelliseksi säilyttää myöhempää käyttöä varten.

Lähteet

Haastattelut

HN1980, 4.8.2017
HN1980, 22.8.2017
HN1974, 23.3.2018.
HN1979, 5.7.2018.
HN1980, 7.11.2018.
HN1977, 29.1.2019.
HN1954, 31.1.2019.
HN1974, 14.3.2019.
HN1952, 26.7.2019.
HN1978a, 26.7.2019.
HN1978b, 26.7.2019.
HN1942, 25.6.2019.
HN1980, 14.8.2019.
Mikko Kuparin (1980) haastattelu, 14.8.2019.

Kirjalliset muistelut

MN1978, 22.6.2017.
MN1979, 22.6.2017.
MN1980, 9.2.2019.
MM1983, 24.2.2019.
MN1978, 26.2.2019.
MM1978, 2.3.2019.
MN1958, 10.4.2019.
MN1977, 28.4.2019.

Lehdet

Aamulehti, 26.10.1989, 21, Koululaisilla Raisa-kuumetta.
Aamulehti, 27.10.1989, 21, Mikko-poika pääsi Raisan kavaljeeriksi.
Aamulehti, 28.10.1989, 21, Markku Leiwo, Do svidanija, Finljandija!
Iltalehti, 27.10.1989, Tuula Nieminen, Jari Tertti, Koulushow’n kirkkaimpina tuikkivat Raisa ja Mikko.

Iltalehti, 27.10.1989, Paula Javanainen, Raisan ”adjutantista” tuli kerralla julkkis”.

Ilta-Sanomat, 25.10.1989, Raisa muuraa peruskiven Kalinka-päiväkotiin.

Ilta-Sanomat 27.10.1989.

Helsingin Sanomat, 7.–12.6.1957; 25.–29.5.1988.

Helsingin Sanomat 26.10.1989, Virallista juhlaa ja väkijoukkoja.

Kaleva, 24.10.1989, Gorbatshev vierailu alkaa kaupungintalolta.

Kaleva, 27.10.1989, Oulun vuoro toimia isäntänä tänään.

Kaleva, 28.10.1989, Lohta, poroa ja symbolisia kukkasia.

Kaleva, 24.2.2019, Pia Kaitasuo, Muistatko kun Gorba kävi kylässä ja koululaiset tervehtivät vierasta kaupungintalon portailla. Nyt etsitään väkeä muistelemaan Neuvostoliiton valtionpäämiehen Oulun-visiittii. <https://www.kaleva.fi/uutiset/oulu/muistatko-kun-gorba-kavi-kylassa-ja-koululaiset-tervehdivat-vierasta-kaupungintalon-portailla-nyt-etsitaan-vakea-muistelemaan-neuvostoliiton-valtionpäämiehen-oulu-visiittia/815753/>

Kansan Uutiset, 26.10.1989, Tytöt iloitsivat nimmareista.

Kansan Uutiset, 26.10.1989, Tuleeko Gorba parvekkeelle?

Kansan Uutiset, 27.10.1989, Riitta Viialainen, Raisa ihastui Mikkoon.

Karjalainen, 27.10.1989, Kun opettajat leikkivät viikon Raisaa ja Tellervoa.

Keskisuomalainen, 27.10.1989, 17, Mikko pääsi Raisan tulkiksi ja kavaljeeriksi.

Keskisuomalainen, 27.10.1989, 18, Koulut tyhjenivät.

Keskisuomalainen, 29.10.1989, Jarmo Ahonen, Gorba kuin joulupukki.

Pohjalainen, 26.10.1989, Gorbatshev on viisas, kovaääninen ja ankara.

Satakunnan kansa, 27.10.1989, Raisasta venäläisen päiväkodin kummi. Mikko oli varastaa näytelmän pääosan.

Savon Sanomat, 27.10.1989, Raisan kouluseurana upseeri ja herrasmies.

Turun Sanomat, 26.10.1989, 7, Linnan edustalla hurrasi 5 000 ihmistä.

Turun Sanomat, 26.10.1989, 9, Vieraat hyvä vaihtoehto koulutunneilla istumiselle.

Turun Sanomat, 27.10.1989, 18, Raisan kouluseurana upseeri ja herrasmies.

Uusi Suomi, 25.10.1989, 14. Näin tapaat Gorbatshev.

Uusi Suomi, 27.10.1989, Mikosta tuli Raisan adjutantti.

Uusi Suomi, 28.10.1989, Sinitakit tuskailivat kun Oulu hullantui.

Vasabladet, 27.10.1989, Mikko blev världskändis med Raisa.

Kirjallisuus

- Alanen, Leena (2009), Johdatus lapsuudentutkimukseen. – *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*. Toim. Leena Alanen et al. Tampere: Vastapaino.
- Allison, James & Adrian, James (2012), *Key Concepts in Childhood Studies*. London: Sage.
- Blomberg, Jaakko (2011), *Vakauden kaipuu: kylmän sodan loppu ja Suomi*. Helsinki: WSOY.
- Fass, Paula S. (toim.) (2013), *The Routledge History of Childhood in the Western World*. London: Routledge.
- Glencross, Matthew (2016), *The State visits of Edward VII. Reinventing Royal Diplomacy for the Twentieth Century*. Palgrave Macmillan.
- Koivisto, Tellervo, (1999). *Päiväkirjan uudet sivut*. Helsinki: Otava.
- Korkiakangas, Pirjo (1996), *Muistoista rakentava lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Latvala, Pauliina (2013), *Kerrottu politiikka. Muistitietotutkimus arjen poliittisesta kulttuurista*. Helsinki: SKS.
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo (2017), *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peacock, Margaret (2014), *Innocent weapons: the Soviet and American politics of childhood in the Cold War*. Chapel Hill: The North Carolina University Press.
- Portelli, Alessandro (2006), Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos et al. Helsinki: SKS, 49–66.
- Raittila, Raija; Vuorisalo, Mari & Rutanen, Niina (2017), Lasten haastattelu. – *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvoori. Tampere: Vastapaino, 312–335.

- Silova, Iveta; Piattoeva, Nelli & Millei, Zsuzsa (2018), *Childhood and Schooling in (Post)-Socialist societies. Memories of everyday life*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Sivonen, Henna-Kaisa (2008), *Kasarikirja*. Jyväskylä: Atena.
- Stearns, Peter N. (2008), Challenges in the History of Childhood. – *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 1: 1, 35–42. DOI: 10.1353/hcy.2008.0013
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia (2017), Historiallinen muistitietohaastattelu. – *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Tampere: Vastapaino, 193–213.
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo (1998), *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki: Edita.
- Torsti, Pilvi (2012), *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tulving, Endel (2002), Episodic Memory: From Mind to Brain. – *Annual Review of Psychology* 53: 1–25. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135114>
- Vanhala-Aniszewski, Marjatta & Siilin, Lea (2013), The Representation of Mikhail Gorbachev in the Twenty-First Century Russian Media. – *Europe-Asia Studies* 65: 2, 221–243. <https://doi.org/10.1080/09668136.2012.759720>
- Vehkalahti, Kaisa (2010), Historiallisten aineistojen etiikka lasten ja nuorten tutkimuksessa. – *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Toim. Hanna Lagström et al. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 140–162.

Neuvostoliittolainen lapsiperhearki 1930-luvun propagandavalokuvissa

Vuonna 1930 perustettu aikakauslehti *SSSR na Stroike* oli Neuvostoliitolle keskeinen propagandan väylä. Lehti ilmestyi 1930-luvulla viidellä kielellä: englanniksi, ranskaksi, saksaksi, venäjäksi, ja Espanjan sisällissodan myötä myös espanjaksi. Tarkastelen tässä artikkelissa lehden englanninkielisen version, *USSR in Constructionin*, kautta, millaisena neuvostoliittolainen lapsiperhearki esitettiin lehdessä, etenkin sen kuvituksessa käytetyissä valokuvissa. Olen ryhmitellyt lehden valokuvat temaattisiin kategorioihin visuaalista sisällönanalyysejä soveltamalla, ja tarkastelen ja analysoin valokuvia yksityiskohtaisemmin kulttuurintutkija Stuart Hallin (1997) kehittämän representaatioteorian avulla. Kuvista hahmottuu, kuinka Stalinin aikakauden esimerkillinen lapsiperhe ja lapsiperhearki esitettiin.

Silja Pitkänen

Lapsuus 1930-luvun Neuvostoliitossa oli iloinen ja yltäkylläinen. Koulussa oli tehtävä kovasti töitä, mutta vapaa-ajalla odottivat monet hovit aurinkokylvyistä aina tunnettuun pioneeri-leiri Artekiin asti. Näin ainakin propagandalehti *USSR in Construction* esitti 1930-luvun neuvostolapsuuden.

Ensisijaisesti ulkomaille suunnatussa propaganda-aikakauslehdessä *USSR in Construction* julkaistiin runsaasti valokuvia, joiden aiheena ovat lapset ja lapsiperheet. Lapsiaiheisten valokuvien kautta pyrittiin kuvaamaan ja kuvittamaan ihanteellinen tulevaisuus ja tulevaisuuden ylivertainen sosialistinen yhteiskunta. Kuvissa on havaittavissa Neuvostoliiton alkuvuosikymmenten visuaalisen propagandan kaikki elementit – propaganda oli yhdistelmä uskonnollisen taiteen ja avantgarden perinteitä, ja lisäksi viimeistään vuodesta 1934 alkaen vaatimus sosialistisen realismin mukaisesta estetiikasta määräiti voimakkaasti lehden tyyliä.

USSR in Constructionissa julkaistut valokuvat edustivat myös kuvajournalistista, ulkoisesti realistista tyyliä, ja lehden visuaalisesta ilmeestä vastasivat aikakauden tunnetuimmat

neuvostovalokuvaajat ja muut visuaalisen alan ammattilaiset, kuten Aleksandr Rodtšenko ja Varvara Stepanova. Lisäksi lehden toimituskunnassa oli mukana aikakauden merkittävimpiä poliitikkoja.

Tässä artikkelissa analysoin lehdissä julkaistuja valokuvia vuosilta 1930–1939. Tutkimuksen päähuomio on siinä, miten kuvia käytettiin propagandan välineenä. Valokuvien tarkastelun laajempuna kehyksenä ovat poliittisen ja visuaalisen ulottuvuuden sekä lapsiperheiden arjen väliset yhteydet.

Visuaalinen propaganda 1930-luvun Neuvostoliitossa

Visuaalisuudella oli keskeinen rooli varhaisen Neuvostoliiton propagandassa. Neuvostoliittolaisia poliittisia julisteita tutkineen sosiologi Victoria Bonnellin (1999) mukaan tämä johtui siitä, että visuaalisuudella oli Venäjällä varsin pitkät perinteet, ennen muuta ortodoksisen ikonikulttuurin kautta. Lisäksi suuri osa väestöstä oli vielä 1920-luvun alkupuolella lukutaidotonta, mutta Bonnellin mukaan lukutaitoisten osuus kuitenkin nousi huomattavasti vuoteen 1926 mennessä. Visuaalisuus jäi silti oleelliseksi osaksi neuvostopropagandaa. (Bonnell 1999, 3.)

Ikonitaiteen perinteiden ohella oman mausteensa visuaaliselle neuvostopropagandalle toi kokeellinen taide. Avantgarden tutkija Victor Margolin (1997, 3) on todennut, että varhaisessa Neuvostoliitossa taiteilijat pyrkivät luomaan taiteelle uuden roolin, jossa taide olisi osa yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen elämän suunnittelua ja rakentamista: taiteen avulla voisi luoda uudenlaisia, vallankumouksellisia yhteiskunnallisia käytänteitä. Tätä taiteen uudistavaa ja kokeellista roolia kuitenkin hillitsi sosialistisen realismin vahvistuminen 1930-luvulla ja etenkin sen periaatteiden esittely vuoden 1934 Neuvostoliiton kirjailijaliiton kongressissa. Margolinin (1997, 169; 172) mukaan kokeellinen avantgarde ei kuitenkaan hävinnyt täysin, sillä esimerkiksi aikakauslehtien graafisessa suunnittelussa oli Gorkin maksimien jälkeenkin vielä jonkin verran tilaa kokeellisemmalle estetiikalle. Tämä on nähtävissä myös *USSR in Construction* -lehden taitoissa, erityisesti 1930-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

Analysoidessaan poliittisia julisteita Victoria Bonnell käyttää rinnakkain käsitteitä propaganda, agitaatio, poliittinen koulutus, suostuttelu ja indoktrinaatio (1999, ks. esim. s. 3). Propaganda onkin ymmärretty eri tavoin eri kulttuureissa ja eri aikoina. Tutkija Iina Kohonen toteaa analyysissään vuosien 1957–1969 avaruusaiheisista neuvostovalokuvista, että neuvostolehdistössä harjoitettiin julkista ja järjestelmällistä propagandatyötä. Propaganda oli positiivisesti latautunut termi, ja sellaisena kuin se Neuvostoliitossa ymmärrettiin, se olisi lännessä käännetty ehkä valistukseksi. ”Neuvostoliiton ymmärryksen mukaan sen oma propaganda oli poliittista sivistystyötä, arvokasta ja positiivista sinänsä”, Kohonen huomauttaa, ja jatkaa, että lännessä neuvostopropaganda nähtiin kuitenkin valheellisena ja vääristelevänä (2012, 19–20).¹

Tämän hetken tunnettujen propagandatutkijoiden määrittelyissä keskeisiä elementtejä propagandassa ovat systemaattisuus, laajalle yleisölle suunnattu suostuttelu ja mielipiteen muokkaaminen. Esimerkiksi David Welch määrittelee propagandan tarkoin harkituksi pyrkimykseksi vaikuttaa suureen yleisöön ja yleiseen mielipiteeseen ideoiden ja arvojen levittämällä ja välittämällä viestin lähettäjälle edullisesti (Welch 2013, 2). Garth Jowett ja Victoria O’Donnell puolestaan määrittelevät propagandan sen lähettäjien suunnitelmalliseksi ja systemaattiseksi pyrkimykseksi muokata mielipiteitä, manipuloida näkemyksiä ja ohjata käyttäytymistä saavuttaakseen sellaisia reaktioita, jotka ovat propagandisteille hyödyllisiä (Jowett & O’Donnell 2006, 269). Niin Welch kuin Jowett ja O’Donnellkin määrittelevät

1900-luvun massamedian synnyn ja näin muodoin myös propagandan kukoistuksen vuosisadaksi (Welch 2013, 2; Jowett & O'Donnell 1992, 79).

Propaganda jaotellaan usein valkoiseen, harmaaseen ja mustaan propagandaan, joista valkoinen propaganda edustaa ns. valkoisia valheita – tietoja on muokattu propagandan lähettäjän kannalta edulliseksi – musta propaganda edustaa Hitlerin ja Goebbelsein tunnetuksi tekemää ”suurta valhetta”, ja harmaa propaganda jää näiden välimaastoon (ks. esim. Jowett & O'Donnell 2015, 20–28; Taylor 1995, 222–225; Welch 2013, 34–37). *USSR in Construction* -lehden propagandan voi pääosin luokitella valkoiseksi propagandaksi: propagandan lähde oli tunnettu, eikä lehdessä ollut suuria valheita, mutta asiat oli esitetty propagandan lähettäjän, neuvostojohdon, näkökulmasta edullisesti, sillä lehden tavoite oli herättää ulkomailla myönteisiä mielikuvia Neuvostoliitosta. Toisinaan, kuten esimerkiksi elintarviketeollisuuden kohdalla, lehden kirjalliset kuvaukset sekä lehdessä julkaistut kuvat olivat kuitenkin räikeässä ristiriidassa arkitodellisuuden kanssa, ja tällöin lehden propaganda oli sävyltään jo varsin mustaa.

Oman kiinnostavan lisänsä kysymykseen *USSR in Construction* -lehden propagandisti-suudesta ja propagandan värisävyistä tuo lehden dokumentaarinen, kuvajournalistinen tyyli. Kuvallista viestintää ja valokuvausta tutkineen Merja Salon mukaan kuvajournalismin käsitteen määrittely on ollut varsin kirjavaa. Salo käy läpi useita määritelmiä; yksi tapa määritellä kuvajournalismi on ollut todeta sen keskittyvän faktapohjaiseen visuaalisuuteen (Salo 2000, 81; ks. myös Kuutti ja Puro 1998, 85). *USSR in Construction* -lehdessä julkaistut reportaasit miellettiin kuvajournalismiksi (ks. esim. Lavrentiev 2005, 210; 300; Lavrentiev 2008, 209–210), mutta lehden propagandistinen tehtävä teki julkaistuista kuvareportaaseista varsin omaleimaisia. Fakta ja fiktio kuitenkin sekoittuivat myös aikakauden ”läntisessä” kuvajournalismissa (ks. esim. Korhonen 2015), ja valokuvan suhde todellisuuteen herättää edelleen kiivaitakin taideteoreettisia keskusteluja (ks. esim. Michaels 2007). *USSR in Construction* -lehden valokuvareportaasit antoivat välillä kuitenkin räikeästi toisenlaisen kuvan neuvostojesta verrattuna aikalaiskokemuksiin. Erityisesti tällaisissa tilanteissa lehden visuaalisuus oli jo varsin kaukana faktapohjaisuudesta.

Aineisto ja metodit

USSR in Construction ilmestyi 10–12 kertaa vuodessa ja sen numeroissa oli 40–100 sivua. Valtion graafisten taiteiden kustantamon julkaisema lehti oli erittäin visuaalinen: siinä julkaistiin runsaasti valokuvia, ja sen numerot olivat näyttäviä suurine A3-kokoisine sivuineen. *USSR in Constructionista* ilmestyi 1930-luvulla venäjän ja englanninkielisen version lisäksi myös saksan- ja ranskan, ja vuodesta 1938 alkaen myös espanjankielinen painos. Lehti oli suunnattu ensisijaisesti ulkomaiseen levitykseen, ja sen tehtävä oli esitellä Neuvostoliiton saavutuksia ja edistää myönteistä Neuvostoliitto-kuvaa ulkomailla – eräänlaista brändäämistä siis. Kotimaassa lehden tehtävä oli, Margolinin sanoin, lietsoa innostusta valtion harjoittamaa politiikkaa kohtaan (Margolin 1997, 166). Lehden ensimmäisen numeron painos oli 26 000 kappaletta, ja erikielisten numeroiden levikki vaihteli 5 000 ja 9 000 kappaleen välillä (Lavrentiev 2011, 7). Havaintojeni mukaan lehdet ovat identtisiä kaikilla kielillä, vähintäänkin otsikoinnin ja kuvituksen osalta.²

Kirjailija Maksim Gorki oli yksi *USSR in Constructionin* perustajista, ja oli mukana lehden toimituskunnassa kuolemaansa vuonna 1936 saakka. Lehden päätoimittaja oli Georgi Pjatakov (kuolemaansa vuonna 1937 asti), ja lehden toimituskunnassa oli mukana aikakauden

kärkipoliitikkoja, kuten Grigori Grinko, Semjon Uritski ja Evgenia Ježova (Nikolai Ježovin vaimo), ja toimittajia, kuten Mihail Koltsov. Lehden toimituskunta kokosi jokaista numeroa varten työryhmän, joka koostui kirjailijoista, valokuvaajista, graafisista suunnittelijoista ja muista graafisen alan ammattilaisista, kuten kartanpiirtäjistä ja kaavioiden ja taulukoiden tekijöistä. Lehteä olivat tekemässä muun muassa kirjailijat Isaak Babel, Aleksandr Fadejev, Sergei Tretjakov ja Gabriel El-Registan, ja valokuvaajat Aleksandr Rodtšenko, Max Alpert ja Arkadi Šaihet (Margolin 1997, 167–169). Kuvaajat mainittiin toisinaan kuvien yhteydessä, varsinkin 1930-luvun alkupuolen numeroissa, mutta tavallisemmin lehden tiedoissa takakan- nassa lueteltiin, ketkä kuvaajat olivat ottaneet valokuvia kyseiseen numeroon.

Toisinaan, kuten esimerkiksi numeron 9/1931 kohdalla, lehden tietolaatikossa lueteltuja valokuvaajia saattoi olla yli 20. Lisäksi usein mainittiin myös kuvatoimistoja, jolloin kuvaa- jien määrä saattoi olla vieläkin suurempi. On mahdollista, että tunnetut neuvostokuvaajat, jotka lähetettiin kuvaamaan reportaaseja lehdelle (ks. esim. Lavrentiev 2008, passim), ottivat suuren osan kunkin numeron kuvista, ja kuvavalikoimaa täydennettiin tarvittaessa muilla ku- villa. Yksittäisten kuvien kohdalla valokuvaajien jäljille olisi mahdollista päästä vertaamalla lehdessä julkaistuja kuvia esimerkiksi valokuvakirjoissa julkaistuihin otoksiin. Artikkelin päähuomio on kuitenkin siinä, miten valokuvilla tehtiin propagandaa. Tämän vuoksi keskitys valokuvien ohella myös niiden julkaisukontekstiin lehdessä. Luettelen jokaisen esittelemäni kuva-aukeaman kohdalla kyseiseen numeron kuvia ottaneet valokuvaajat, tai siinä tapauk- ssa, että kuvaajia on runsaasti, mainitsen muutamia kuvaajia, pääosin tunnetuimpia. Tässä artikkelissa ei ole mukana sellaista kuva-aineistoa, joiden kohdalla kuvaaja olisi erikseen mainittu, lukuun ottamatta saksalaisen taiteilija John Heartfieldin esiin nostamista lehdessä.

*USSR in Construction*issa julkaistiin 1930-luvun alkupuolella ensisijaisesti kokeellisia valokuvareportaaseja suurista teollisuuslaitoksista ja muista keskeisistä rakennusprojekteis- ta – lehden nimen mukaisesti. Myös neuvostotasavaltojen ja autonomisten alueiden elämää esiteltiin useissa numeroissa. Vuosikymmenen loppua kohden monien numeroiden aiheet (esim. 9–10–11–12/1937, ”The Stalin Constitution” ja 4/1938, ”Election of the Supreme Soviet of the U.S.S.R.”) olivat huomattavan poliittisia, ja lehden ulkonäkö oli usein varsin konventionaalinen verrattuna vuosikymmenen alkunumeroihin, joissa oli vielä viitteitä avantgardistisemmasta ilmaisusta.³

Lehteä tarkastellessa käy ilmi, että valokuva oli olennainen osa Neuvostoliiton ra- kentamista läpi koko 1930-luvun. Lehden kohdalla voisikin puhua Neuvostoliiton *visuaalisesta*, jopa *valokuvallisesta* rakentamisesta (kansakunnan visuaalisesta ra- kentamisesta ks. esim. van der Pijl & Guadeloupe 2015; Malešević 2017). Pyrkimys Neuvostoliiton rakentamiseen visuaalisen propagandan kautta korostuu erityisesti las- ten ja lapsiperheiden kuvien kohdalla, sillä lapsiaiheiden kautta lukijoiden ajatuksia suunnattiin kohti ideaalia sosialistista tulevaisuutta. Valokuvan merkitys propagandassa tuodaan myös tietoisesti esiin heti lehden ensimmäisen numeron johdantoartikkelissa:

[...] Valtion kustantamo on valinnut valokuvan sosialistisen rakentamisen kuvaamisen menetelmäksi, sillä valokuva puhuu monessa tapauksessa vakuuttavammin kuin etevim- minkään kirjoitettu artikkeli. [...] (1/1930, s. 3.)

Sosialistisen rakentamisen ohella lehdessä oli usein esillä myös rakennustyön pääarkkitehti, Stalin. Victor Margolin toteaa, että Stalin-kultin myötä Stalinista tuli yhä keskeisempi hahmo neuvostotaiteessa (1997, 195). Stalin-kultin ohella lehti rakensi osaltaan myös Gorkin

määrittelemää romanttista realismia, elämän esittämistä samanaikaisesti sellaisena kuin se on, ja sellaisena kuin se ihanteellisesti voisi olla (Margolin 1997, 174; 189–190; 206–207; ks. myös Fitzpatrick 1999, 9; 1992, 217).

Lapset ja lapsiperheet olivat *USSR in Constructionissa* toistuvasti esillä, ja lasten kuvia oli niin lasten elämästä kertovissa artikkeleissa kuin muidenkin aiheiden yhteydessä, esimerkiksi teollisuuslaitoksia esittelevissä numeroissa. Lähes jokaisessa lehden numerossa oli ainakin muutama valokuva, jossa oli mukana lapsia ja lapsiperheitä. Toisinaan lapset olivat myös pääosassa, kuten teemanumeroissa 6/1935, ”Neuvostoliiton lapset” (”Children of the Soviet Union”) ja 8/1937, ”Nuoret pioneerit” (”Young Pioneers”). Näin ollen kymmenen vuoden aikana lehdessä julkaistiin satoja valokuvia lapsista ja lapsiperheistä.

Ryhmitellessäni lehden kuva-aineistoja olen soveltanut visuaalista sisällönanalyysia: olen jakanut kuvat niiden teeman perusteella kategorioihin (esimerkiksi syntymä, päiväkodit, koulut jne.), ja valikoinut kustakin kategoriasta kuvia lähempään analyysiin (visuaalisesta sisällönanalyysista ks. esim. Rose 2012, 81–104). Tarkemmin analysoitavat kuvat olen valinnut ensisijaisesti kuvien koon perusteella. Tausta-ajatuksena on, että kuvat tärkeistä aiheista, tai aiheista joita haluttiin korostaa, painettiin lehteen suurikokoisina. Olen valikoinut artikkeliin lähempään analyysiin kuva-aikeamia, jotka edustavat laajempaa aineistoa. Tarkastelen *USSR in Construction* -lehteä aihekohtaisesti, sillä kuvien lisäksi myös lehden visuaalinen yleisilme oli merkittävä ilmaisun ja propagandan osa-alue (ks. Margolin 1997, 169; 172; ks. myös esim. Knöferle 2013).

Kuvien lähemmässä analyysissa tutkin ensin niiden denotaatiotasoa, eli kuvien ilmeistä sisältöä (ks. esim. Rose 2012, 120; 131), ja kiinnitän huomiota myös kuvien yksityiskohtiin (ks. Autti 2011; Barthes 2000, 30). Seuraavaksi tarkastelen kuvien tulkinnallista tasoa, toisin sanoen niiden konnotaatiotasoa (ks. esim. Rose 2012, 120–121). Tässä yhteydessä analyysin taustalla on Stuart Hallin kehittämä representaatioteoria, jota on usein sovellettu ansiokkaasti analysoidessa, miten tietyt erityisryhmät, tässä tapauksessa lapset, on esitetty esimerkiksi mainoskuviissa (ks. esim. Kaartinen 2004, Vänskä 2012). Hallin mukaan kaikki kielelliset järjestelmät – mukaan lukien kuvat – ovat representaatiojärjestelmiä: ne luovat ja välittävät merkityksiä (Hall 1997, 18). Hall ei tee eroa esimerkiksi maalausten ja ”mekaanisesti tuotettujen” kuvien välillä (Hall 1997, 18). Valokuva ymmärrettiin pitkään mekaanisesti tuotetuksi kuvaksi, jonka todellisuussuhde on suora. Valokuva on kuitenkin viimeistään 1940-luvulta lähtien vähitellen vakiinnuttanut asemansa taiteena, mutta teoreettista keskustelua valokuvan ja todellisuuden suhteesta käydään yhä (ks. Rosenblum 2007, 658; Michaels 2007, 432–434; Barthes 2000, 87–89). Neuvostolasten ja lapsiperheiden kuvia analysoidessani huomioni kiinnittyi Hallin teorian mukaisesti siihen, miten lapset ja lapsiperheet esitetään kuviissa ja millaisia merkityksiä heidän kuviensa kautta välitetään.

Lehden monissa numeroissa esiteltiin myös neuvostotasavaltoja sekä niiden ”kehitystä”. Vaikka Hallin teoria antaisikin hyvät lähtökohdat neuvostoliittolaisen toiseuden tarkasteluun (toiseudesta ks. Hall 1997, passim), keskityn tässä yhteydessä ensisijaisesti etnisiin venäläisiin ja rajaan 1930-luvun Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan artikkelin ulkopuolelle.^[4] Artikkelin keskiössä ovat näin ollen kuvat venäläisten lapsiperheiden arjesta.

Neuvostoliittolainen lapsiperhearki 1930-luvulla

Vallankumouksen jälkeisenä aikana Neuvostoliitossa vallitsi monenlaisille kokeiluille otollinen ilmapiiri, eritoten taiteen parissa. Monet tavoittelivat myös sukupuoliroolien, arjen ja

perhe-elämän uudistamista sekä seksuaalista vapautumista (seksuaalisesta vapautumisesta ks. Fitzpatrick 1992, 68). Tunnetuin kokeilu perheen uudistamisen saralla lienee runoilija Vladimir Majakovskin, taideteoreetikko Osip Brikin ja taiteilija Lilja Brikin yhteiselämä 1920-luvulla (ks. esim. Jangfeldt 2008; Lavrentiev 2005). Neuvostoliitolaista arkea ja perhe-elämää tutkineen Sheila Fitzpatrickin mukaan asenteet perheitä kohtaan olivat 1920-luvulla usein jopa avoimen vihamielisiä, ja perhettä pidettiin porvarillisena, patriarkaalisena ja kaikin puolin vanhentuneena yksikkönä. Rekisteröimättömät liitot olivat tavallisia, kotirouvana oloa pidettiin yleisesti häpeällisenä ja abortti oli laillistettu. Innokkaimmat uudistajat ehdottivat jopa, että valtion tulisi huolehtia lapsista, ei vanhempien (Fitzpatrick 1999, 142; Fitzpatrick 1992, 75).

Uudistusinto kuitenkin laantui jo 1920-luvun lopulla, ja vuosikymmenen viimeisinä vuosina masinoitiin jo abortinvastaisia kampanjoita ja argumentoitiin kestävämpien parisuhteiden puolesta. Lisäksi lainsäädäntö painotti perheenjäsenten vastuuta toisistaan – eikä uudistusinto ollut ylipäätään ehtinyt ylettyä lainsäädännön muokkaamiseen. Viimeistään 1930-luvun puolivälissä Neuvostoliitossa suosittiin jo perinteisiä, keskiluokkaisia vanhempien ja lasten muodostamia perheitä ja runsasta syntyvyyttä. Abortti kiellettiin vuonna 1936, avioeron saamisesta tuli vaikeampaa ja monilapsisia äitejä ryhdyttiin palkitsemaan (Fitzpatrick 1999, 142; Fitzpatrick 1992, 8). Arvojen ja asenteiden muutosten taustalla vaikutti Stalinin ja hänen hallintonsa aseman vakiintuminen.

Perinteisestä ja ”porvarillisesta” perhe-elämästä pääsivät kuitenkin nauttimaan varsin harvat. Fitzpatrickin mukaan 1930-lukua leimasivat elintason lasku niin kaupungeissa kuin maaseudullakin, puute ravinnosta ja ajoittaiset nälänhädät, kulutustavaroiden huono saataavuus sekä asutuspula. Ruokatarvikkeiden ja kulutustavaroiden puutteesta kärsivät erityisesti perheäidit, sillä arjen työt olivat usein heidän vastuullaan. Syntyvyys väheni voimakkaasti, ja perheiden hajoaminen vaikeiden olojen ohella muun muassa maatalouden kollektivisoinnin ja Stalinin vainojen vuoksi oli tavallista. Useat perheet poikkesivat ydinperhemallista, ja oli varsin yleistä, että perhe koostui äidistä, yhdestä tai useammasta lapsesta ja isoäidistä, ja äiti oli monesti perheen ainoa elättäjä. Vaikeissa olosuhteissa tapahtui runsaasti myös lasten laiminlyöntiä ja hylkäämistä (Fitzpatrick 1999, 48–49; 147–148).

Perheiden hajoaminen ei ollut kuitenkaan 1930-luvun koko kuva: avioitumisaste säilyi kaupungeissa korkeana koko vuosikymmenen ja lisäksi arjen vaikeudet yhdistivät perheenjäseniä toisiinsa ja tekivät perheistä tiiviitä (Fitzpatrick 1999, 139–141, ks. myös Fitzpatrick 1992, 75). Perheiden elämää siis leimasivat 1930-luvun Neuvostoliitossa pääsääntöisesti puute ravinnosta ja päivittäistavaroista, asumisen ahtaus ja perheiden rikkonaisuus, mutta samalla myös perheen kestävyys instituutiona. Millaisena lapsiperheariki esitettiin propagandalehti *USSR in Constructionissa*? Ja mihin tällä propagandalla pyrittiin?

Uuden neuvostoihmisen synty

Tässä alaluvussa esittelen uuden neuvostoihmisen konkreettista syntymää eli analysoin valokuvia, jotka on otettu raskaana olevista tai juuri synnyttäneistä naisista ja heidän lapsistaan. Kuvien tarkoituksena oli ilmentää, miten erinomaisia palveluita Neuvostoliitto tarjosi äideille ja lapsille ja miten hyvin uudet neuvostoihmiset otettiin vastaan. Samalla valokuvista välittyi abstraktimpi neuvostovaltion tulevaisuuden rakentaminen.

Lehden numerossa 6/1935, otsikoltaan ”Neuvostoliiton lapset” (”Children of the Soviet Union”), esitellään aukeamalla (ei sivunumerointia; sivut 4–5) rinnakkaiset kuvat kahdesta

Kuva 1. *USSR in Construction* 6/1935, "Children of the Soviet Union", sivut 4–5. Vasemman sivun montaasi: John Heartfield. Muut numeron valokuvat: E. Mikulin, S. Friedland ja kuvatoimisto Sojuz-Foto.

naisesta, jotka ovat varsin näkyvästi raskaana [Kuva 1]. Kuvista vasemmanpuoleinen on otsikoitu: "Kapitalistisessa maassa. Millainen kohtalo odottaa lastani? (Saksalaisen kommunistitaiteilija John Heartfieldin [sic.] valokuvamontaasi)". Kuvassa nainen pitelee suurta vatsaansa huolestuneen näköisenä, taustallaan kaatunut nuori mies, jonka edessä on kivääri. Asetelma antaa ymmärtää, että vielä syntymätön lapsi voi kuolla hyvin nuorena kilpailullisessa ja sotaisassa kapitalistisessa järjestelmässä. Kapitalistisen ja sosialistisen järjestelmän välinen kilpailu konkretisoituu myös siinä, että montaasin tekijäksi mainitaan John Heartfield, kuvatekstin mukaisesti saksalainen kommunistitaiteilija – saksalaisen taiteilijan osoitetaan olevan Neuvostoliiton ystävä.

Sosialistisen maan äitiyden kuvauksessa raskaana oleva nainen sen sijaan istuu mukavasti ylellisen pehmeässä nojatuolissa, kauniisti sisustetussa, viherkasvien somistamassa kodissa. Hän lukee kirjaa ja näyttää rentoutuneelta ja hyvinvoivalta. Hänen taustallaan on suuri, valoisa ikkuna, josta näkyy monikerroksinen kaupunkitalo. Kuvateksti julistaa: "Neuvostoliitossa. Äidit! Synnyttäkää lapsia, sillä sosialismi tarvitsee ohjaavia voimia. Synnyttäkää lapsia, sillä iloinen lapsuus ja onnellinen elämä odottavat heitä." Sosialistisessa järjestelmässä raskaana olevat naiset voivat hyvin, eikä heidän lastensa kohtalona ole kuolla nuorena sodassa, vaan heitä odottaa pitkä ja onnellinen elämä, kuten propaganda osoittaa rinnakkaisten kuvien kautta.

Kirjallisuudentutkija Vera Dunham analysoi klassikkoteoksessaan *In Stalin's Time* (1979) keskiluokkaisia arvoja Stalinin ajan neuvostoliittolaisessa kaunokirjallisuudessa, ts. fiktiossa.⁵ *USSR in Construction* -lehden kuvia voisikin pitää kuvallisena fiktiona, ja niissä tulee hyvin

esiin Dunhamin ohella myös neuvostohistorioitsija Sheila Fitzpatrickin analysoima *kulturnost* – säädyllisyys, kulttuuri ja hyvä maku (Fitzpatrick 1992, 8–9; passim). Erityisesti valokuva raskausajasta sosialistisessa maassa sisältää runsaasti keskiluokkaisiksi tulkittavia elementtejä – kodin huomattava siisteys ja viihtyisyys sekä sijainti keskeisellä paikalla, ja niin sisustuksen kuin naisenkin hillitty tyylikkyys. Lisäksi nainen on kuvattu lukemassa kirjaa, mikä osaltaan myös alleviivaa *kulturnostin* täyteistä ilmapiiriä. Kuten todettua, 1930-luvulla tapahtui paluu perinteisiin arvoihin muun ohella myös perheiden kohdalla. Voimakkaimmin tämä näkyi abortin kieltämisessä vuonna 1936. Fitzpatrick kutsuu aikakautta myös uuspuritanismin ajaksi, ja hänen mukaansa asenne oikeutettiin sillä, että elämä Neuvostoliitossa oli terveellistä ja elämänmyönteistä verrattuna kapitalistisen lännen turmeltuneisuuteen (Fitzpatrick 1992, 197).

Samassa *USSR in Construction* -lehden numerossa, seuraavalla aukeamalla (s. 6–7), esitellään naisia vastasyntyneiden lasten kanssa sekä vastasyntyneitä lapsia vierekkäin sairaalasängyillä [Kuva 2]. Vasemman sivun kuvatekstissä kerrotaan pienokaisten hyvinvoinnista: ”Kylvetyksen jälkeen on mukavaa maata puhtaassa sängyssä. Neljä näistä kaveruksista on jo unessa, ja vain viides on tuhma ja pitää vielä silmiään auki!” Vaikka hereillä olevan vauvan todetaan olevan tuhma leikilliseen sävyyn, on taustalla kuitenkin ajatus, että kyseinen vauva ei ole vielä omaksunut yhtenäiskulttuurin tapoja ja käytänteitä, vaan on tottelematon ja ehkä jopa hieman uhmakas.

Samalla sivulla oleva teksti kertoo synnytys sairaalan modernista teknologiasta: äidit voivat soittaa puhelimella tärkeän uutisen lasten isille. Oletuksena on, että isät ovat odottamassa uutista lapsen syntymästä jossakin, missä on puhelin. Näitä ilosanomia olikin saatu kertoa usein: oikeanpuoleisen sivun taulukko esittää vuosien 1929 ja 1933 välisen väestönkasvun Ranskassa, Iso-Britanniassa, Saksassa ja Neuvostoliitossa. Taulukon mukaan väestö kasvoi

Kuva 2. *USSR in Construction* 6/1935, ”Children of the Soviet Union”, s. 6–7.

vertailtavista maista vähiten Ranskassa, 650 000 ihmistä, ja eniten Neuvostoliitossa, 11 500 000 ihmistä. Teksti saman sivun alalaidassa ikään kuin perustelee valtavan väestönkasvun – moni asia pyrittiin tieteellistämään varhaisessa Neuvostoliitossa, niin myös synnyttäminen ja syntyneiden lasten ensimmäiset päivät:

Valtiollisen tieteellisen tutkimuksen äitien ja lasten suojelemiseksi keskusinstituutin äitiysosasto, Moskova. Tämä on mallikoti äideille ja lapsille. Äidit viettävät muutamia lapsen syntymän jälkeisistä ensimmäisistä päivistä täällä. Äitiyskoteja muodostetaan tämän mallin mukaisesti kaikkiin kaupunkeihin ja kollektiivituloille.

Äitien ja lasten majoittaminen ja opettaminen mallikodeissa synnytyksen jälkeisinä päivinä vähensi lapsikuolleisuutta ja johti runsaaseen väestönkasvuun propagandalehdessä annetaan ymmärtää. Samalla aukeamalla väestönkasvu tuodaan visuaalisesti esiin vastasyntyneiden lasten kautta. Kuvissa lapsia on useita, he ovat kaikki samalla tavalla puettuja, ja heitä siirrellään kevytrakenteisilla sängyillä ripeästi pitkin sairaalan käytäviä. Kuvista muodostuu hieman liioitellen vaikutelma, että lapsia tuotetaan sarjatuotannolla ja myös jatkokäsittely hoidetaan liukuhihnaperiaatteella.⁶ Runsaan väestönkasvun esittelemine ulkomaille tarjosi tietynlaisen pelotteen – Neuvostoliitossa olisi suuri väestö puolustamassa maata mahdollisen hyökkäyksen koittaessa. Kotimaassa väestönkasvun esittely puolestaan kannusti lastensaantiin ja jopa monilapsisuuteen: raskausaika oli Neuvostoliitossa miellyttävää ja lapsista ja äideistä pidettiin hyvää huolta.

Lasten hyvinvoinnin ja onnellisuuden syntymästä saakka takasi tietenkin Stalin. Neuvostolapsuuden tutkimukseen erikoistunut Catriona Kelly analysoi Stalin-kultin sekä lasten ja lapsuuden yhteyksiä todeten, että Stalinin kuvia oli lapsille suunnatuissa lehdissä 1930-luvun alusta alkaen, ja vuosikymmenen puolivälissä Stalin alkoi esiintyä kuvissa lasten kanssa. Myös Lenin oli satunnaisesti esiintynyt kuvissa lasten seurassa, mutta Kellyn mukaan Stalin-kultissa oli erityistä se, että Stalin esitettiin lasten suojelijana ja oppaana. Mentaliteetti kulminoitui tunnetussa fraasissa ”Kiitos rakas toveri Stalin onnellisesta lapsuudesta”, joka oli esillä monissa yhteyksissä lastentarhoista lasten lehtiin ja lastenlauluihin (Kelly 2007, 105–107; Stalinista isä-hallitsijana ks. Stites 1989, 248). Myös *USSR in Constructionin* monissa numeroissa on kuvauksia lasten hyvinvoinnista ja kiitollisuuden osoituksia Stalinille. Huomionarvoista on, että *USSR in Constructionin* numeron 6/1935 äitiyden kuvauksissa on vain naisia ja lapsia. Isät puuttuvat kuvista, jolloin valtion rooli lapsista huolehtijana korostuu. Valtio, toisin sanoen Stalin, turvasi kaikkien uusien kansalaisten lapsuuden ja tulevaisuuden.

Runsaan syntyvyyden, vähäisen lapsikuolleisuuden ja väestönkasvun ohella myös pienten lasten äitien työssäkäynti oli tärkeää. Numerossa 6/1937, ”Harkovan traktoritehdas” (”Khar'kov Tractor Works”), on aukeama (s. 12–13), jolla esitellään pienten lasten työssäkäyvien äitien lastenhoitotuokiota. Vasemmalla sivulla on kuva naisesta, jota sivun teksteissä kutsutaan Lujbarskajaksi, ja sivun alalaidassa työläisnaiset on kuvattu lounaansa äärellä tehtaen ruokatunnilla. Oikeanpuoleisella sivulla äidit esitetään imettämässä lapsia työpäivän aikana. Sivulla ei ole tekstejä, vaan ainoastaan suuri imetyskuva. Vasemman sivun teksteissä esitellään jyrsinkoneen käyttäjä Lujbarskaja ja hänen tyttärensä, sekä todetaan, että äidin kasvot hehkuvat, sillä hänen pienokaisensa on juuri syönyt hyvän aterian ja on nukahtamaisillaan. Lisäksi teksteissä kerrotaan äitien tulevan ruokatunnin aikana tehtaen päiväkotiin syöttämään lapsensa ja syövän sen jälkeen itse, ja todetaan Lujbarskajan olevan sivun oikean yläkulman kuvassa työkoneensa äärellä.

Uusi neuvostoihminen oli pienestä pitäen sopeutunut niin erinomaisesti neuvostoyhteiskunnan ja tehdastyön rytmiin ja aikatauluihin, että ruokailikin mielellään juuri silloin, kun työssä pidettiin taukoa. Lehti antaa ymmärtää, että Harkovan tehtaan malli toimi vailla vaikeuksia kaikilla Neuvostoliiton työpaikoilla. Propagandan uskottavuuden takasi osaltaan valokuvallisuus, sillä valokuvan ajateltiin tallentavan todellisuutta.

Numeron seuraavalla aukeamalla (s. 14–15) on kuva vastikään synnyttäneestä naisesta, jonka kainalossa on pieni lapsi. Valkoiseen asuun pukeutunut nainen, todennäköisesti sairaanhoitaja, on kumartunut naisen ja lapsen ylle. Kuvatekstissä todetaan: ”Harkovan traktoritehtaan lääketieteellisellä jaostolla on tilavat osastot ja kodikkaat huoneet potilaille. Siellä on myös äitiyosasto.” Kuvatekstissä huomautetaan myös, että lapset voivat nähdä päivänvalon ensi kertaa äitinsä tai isänsä työpaikalla. Uusi neuvostoihminen siis syntyi tehtaalla, ruokittiin tehtaalla, ja toivottavaa oli, että hän myös viettäisi suuren osan valveaoloajastaan työssä tehtaalla. Aikuisten näkökulmasta tarkasteltuna työpaikat tarjosivat erinomaiset palvelut työntekijöilleen ja ottivat huomioon heidän tarpeensa kaikissa elämäntilanteissa – tai näin neuvostotyöelämä propagandalehdessä ainakin esitettiin.

Lapsiperheille suunnattujen palveluiden erinomaisuuden esittelemisen ohella koko Stalinin hallintokausi kuvattiin lehdessä erityisen lapsimyönteisenä aikana. Esimerkiksi numerossa 1/1939, ”Neuvostokasakat” ("Soviet Cossacks") todetaan, että

Stalinin aikakaudelle luonteenomainen lapsiin kohdistuvan rakkauden ja huolenpidon ilmapiiiri ilmenee synnytyssairaaloissa, päiväkodeissa ja kesäleireillä, joita on nyt ilmentynyt kasakkakyläinkin.

Lapsiin kohdistuvan huolenpidon esitettiin leviävän Stalinin aikakaudella kaikkialle Neuvostoliittoon, myös liikkuvasta elämäntavasta tunnettujen kasakoiden pariin (kasakoista Neuvostoliitossa ks. esim. Slezkine 2017, 161–168). Lehden sivuilla lapsille ja perheille suunnatut palvelut suorastaan sädehtivät Stalinin rakkautta uusia neuvostokansalaisia kohtaan – kansalaisia, jotka tulisivat kuljettamaan sosialistisen järjestelmän kauas tulevaisuuteen, ja tarvittaessa myös puolustamaan sitä (ks. Bernstein 2017).

Päiväkodit ja koulut

Kuten edellisen alaluvun kuvissa esitettiin, pienten lasten hoito sujui lehden mukaan kätevästi työpaikkojen lastentarhoissa ja työpäivän tauoilla. Lasten kasvetta konttausikään koitti päiväkodin ja varhaiskasvatuksen aika. *USSR in Constructionissa* oli runsaasti kuvauksia eri neuvostotasavaltojen päiväkodeista ja niiden lukuisista lapsista. Näiden kuvausten tarkoituksena oli esitellä maan runsasta väestönkasvua ja samalla osoittaa, että Neuvostoliitto huolehti kaikista lapsistaan, niin todellisista kuin myös lapsiin tai vähintään nuorempiin sisariin toisinaan rinnastetuista neuvostokansoista.⁷

Sen lisäksi, että Neuvostoliitto piti huolta kaikista lapsistaan, oli huolenpito *USSR in Constructionin* mukaan lisäksi parempaa kuin missään muualla. Numero 9/1931 (ei otsikkoa) kertoo neuvostokansalaisten vapaa-ajan vietosta. Numerossa esitellään myös lapsille suunnattuja vapaa-ajan palveluita ja muita huveja. Numeron loppupuolella on aukeama (s. 38–39), jonka oikeanpuoleinen sivu esittelee lasten vapaa-aikaa. Sivulla todetaan, että missään muualla maailmassa lapsia ei vaalita niin kuin Neuvostoliitossa. Väitteen tueksi esitetään kaksi lukemaa: tsaarin aikana lapsikuolleisuus oli 27 %, kun nyt se oli vain 12 %. Fitzpatrick

toteaa, että aikakaudella saavutettiin paljon, mutta saavutuksilla myös rehenneltiin ja niitä liioiteltiin. Saavutusten rummuttamisen tueksi esitettiin usein tilastoja, ja tilastoja julkaistiin niin Neuvostoliitossa kuin ulkomaillakin (Fitzpatrick 1999, 70–71). Sivun ylälaidassa esitellään jälleen äitejä imettämässä työpaikalla tauon aikana, ja sivun keskellä on kuva lasten aurinkokylvyistä, ”lasten solariumista” Kulttuurin ja levon puistossa Moskovassa. Sivun alalaidassa näytetään ja kerrotaan, miten lastentarhojen lapset pääsevät usein ulos leikkimään – lastentarhatkin ovat lapsille melkein kuin vapaa-aikaa.

Sen lisäksi, että lastentarhoissa oli yhtä mukavaa ja leppoisaa kuin vapaa-ajalla, kuvissa osoitetaan, että lasten vapaa-ajan vietto oli organisoitua, yhteisöllistä ja hallittua. Lisäksi lastentarhakuussa korostuu jälleen lasten suuri määrä, ja heidän myös korostetaan viettävän tervehenkistä elämää, josta ei puutu harmonista järjestystä, ystäviä tai raitista ilmaa.

Saman vuoden numeron 11, ”Leningrad rakenteilla” (”Leningrad in Construction”), eräällä aukeamalla (s. 44–45) teemana on Leningradin ”Lasten kaupunki”. Lasten kaupungin kerrotaan olevan osa Leningradin äidin ja lapsen instituuttia, jossa huolehditaan 700:sta alle viisivuotiaasta lapsesta. Lapsia ulkoleikeissä esittävässä kuvassa huolehtiminen ja hyvinvointi korostuvat, ja lisäksi kuvateksti alleviivaa jälleen lasten suurta määrää. Lapsia on niin paljon, että heillä on oma kaupunkinsa Leningradin kaupungissa.

Kun neuvostolapsi kasvoi, koulunkäynti tuli ajankohtaiseksi. Uusia teollisuuslaitoksia ja kaupunkeja niiden ympärille rakennettiin kiivasta tahtia (ks. esim. Stites 1989, 190; Lewin 2005, 63). *USSR in Construction* esitti toistuvasti, miten uusiin kaupunkeihin luotiin kaikki lapsiperheiden tarvitsemat palvelut uudenaikaisina ja laadukkaina. Leningrad-numeron edellä esitellyllä aukeamalla on otsikko ”Uusi koulu”, ja kahdessa kuvassa näytetään uusi suuri, funktionalismin tyyliä edustava koulurakennus. Mahdollisimman laajaa koulutusta

Kuva 3. *USSR in Construction* 2/1935, ”Kuzbass”, ss. 30–31. Numeron valokuvat: A. Skurikhin.

pidettiin tärkeänä neuvostolapsille ja nuorille. Lisäksi on syytä huomioda, että koululaisia puhutellaan nuorempana sosialismin rakentajien sukupolvena.

Edellä olevilla aukeamilla kuvattiin neuvostolasten viihtyvän päiväkodissa ja organisoidun vapaa-ajan toiminnan parissa sekä näytettiin tilavia ja tyylikkäitä uusia koulurakennuksia. Kuzbassille, eli Länsi-Siperiassa sijaitsevalle Kuznetsin hiililaakioille, omistetussa numerossa 2/1935, ”Kuzbass”, esitellään Stalinskin (nykyinen Novokuznetsk) kaupungin palveluita lapsille, muun muassa kouluja (s. 30–31) [Kuva 3]. Kuva-aukeaman vasemmanpuoleisella sivulla kuvassa on kolme potraa pienokaista ja lastenhoitaja, todennäköisesti paikallisessa lastentarhassa. Oikeanpuoleisella sivulla esitellään koulu. Sivun yläkuvassa on koululaisia koulurakennuksen edustalla. Tämänkin kuvan koulurakennus näyttää uudelta, modernilta ja tilavalta. Alemmassa kuvassa on Stalinskin koululaisia pulpeteissaan, etualalla kiivasilmeinen pioneeri.

Catriona Kelly on tuonut esiin, kuinka Stalinin aikakauden koulussa painottuivat yksilöllisyys, hyvien tulosten saavuttaminen ja kuri (Kelly 2007, 81; 93–95). Tämä käy hyvin ilmi pioneerin kiivaasta ilmeestä: hän haluaa oppia ja saavuttaa hyviä tuloksia. Fitzpatrick toteaa, että lasten oli tärkeää menestyä koulussa, sillä propagandan mukaan Stalin lupasi suuria palkintoja ja jopa johtavia asemia tulevaisuudessa niille lapsille, jotka menestyisivät koulussa. Koulutetut nuoret olisivat uuden elämän rakentajia ja astuisivat tulevaisuudessa vanhan kaartin tilalle (Fitzpatrick 1992, 154; 169). Stalin siis takasi onnellisen lapsuuden, mutta koululaisten oli myös tehtävä töitä – niin oman tulevaisuutensa kuin koko Neuvostoliiton tulevaisuuden eteen.

Kuva 4. *USSR in Construction* 8/1937, ”Young Pioneers”, ss. 2–3. Numeron valokuvat: M. Alpert.

Igor Fomin Pioneeripalatsissa ja Artekilla

Pioneerielämää kuvattiin *USSR in Constructionissa* laajemminkin. Numeron 8/1937, ”Nuoret pioneerit” (”Young Pioneers”), ensimmäisen aukeaman (s. 2–3) montaaissa lukijalle esitellään Stalin osoittamassa suosiotaan sekä laaja joukko pioneereja eri puolilta Neuvostoliittoa, ja mahdollisesti myös muualta maailmasta [Kuva 4]. Kuvan lapsia ja nuoria yhdistää ainakin kaksi seikkaa: he kaikki ovat pioneereja ja he kaikki hymyilevät. Myös Stalin näyttää sangen tyytyväiseltä. Montaasi on rakennettu siten, että Stalin näyttää olevan lasten ympäröimä, heidän huomionsa keskipiste. Kuvassa korostuukin edellä mainittu Stalinin ja lasten yhteys, ja lisäksi Stalinin rooli isä-hallitsijana (ks. Stites 1989, 248).

Pioneerinumeron narratiivi (valokuvallisista narratiiveista ks. esim. Honkaniemi 2017, 107–113) alkaa Fominin perheen ja Leningradin esittelyllä (s. 4–5). Numeron päähenkilö Igor Fominin kerrotaan olevan Ivan Fominin perheen nuorin edustaja. Igor on pioneerien jäsen, ja Ivan taas työskentelee Lenin-telakalla Leningradissa. Igorilla on kaksi veljeä, joista vanhempi, Aleksander, on insinööri ja mekaanikko ja korkeassa asemassa Leningradin optisten laitteiden tehtaalla. Igorin toinen veli, Sergei, on aliupseeri Puna-armeijan laivastossa. Igorilla on myös sisko, Anna, joka on geologi.

Numeron seuraavilla aukeamilla (s. 6–11) lukijalle esitellään Leningradin nähtävyyksiä Fominin perheen kiertoaajelun kautta kuvattuna. Samalla kerrotaan (s. 10), että Igor on vaihtanut purjehduslakkinsa espanjalaiseen lakkiin solidaarisuudesta espanjalaisia lapsia kohtaan – hän on kuullut, että ryhmä isiään fasistien vastaisessa taistelussa auttaneita espanjalaisia pioneereja on juuri saapunut Neuvostoliittoon.

Seuraavaksi Igorin kautta esitellään Leningradin Pioneeripalatsia, aikaisempaa Anitškovin palatsia. Aukeaman (s. 12–13) vasemmalla sivulla on kuva Igorista palatsin portaikossa, ja oikealla esitellään Leningradin aluekomitean sihteeri Andrei Ždanov vastaanottamassa myönteistä palautetta aloitteistaan pioneeripalatsin perustamiseksi. Sivun tekstissä todetaan muun muassa, että lähes koko Leningrad otti osaa Pioneeripalatsin valmistamiseen. Lisäksi kerrotaan, että palatsin ovet avattiin pioneereille helmikuussa 1937, ja siellä vierailee päivittäin 7000 pioneeria.

Numerossa esitellään myös palatsin kansansatuhuone *palekh*-taiteilijoiden tekemine seinämaalauksineen (s. 14–15), pioneerien tanssisali sekä konserttisali (s. 16–17). Lisäksi lehdessä on kuvia palatsin harrastushuoneista (s. 18–19), mukaan lukien pienoismallien rakennushuone, pienoispuhelinvaihte, maantieduhuone, merenkulku- ja navigointihuone ja niin edelleen. Maantieduhuoneen kohdalla huomionarvoista on, että kuvatekstissä kerrotaan huoneen seinällä olevassa kartassa olevan erivärisiä lamppeja, jotka osoittavat kaikkien neuvostotasavaltojen pääkaupungit, Neuvostoliiton suuret kaupungit, valtion maatilat sekä keskeiset rakennuskohteet. Kuvassa lapset istuvat kartan äärellä, ja hieman vanhempi poika osoittaa jotakin kartalta. Seinällä kartan vasemmalla puolella on muotokuva, todennäköisesti Stalinin.

Lasten esittämisellä Neuvostoliiton kartan äärellä haluttiin osoittaa ensinnäkin mittakaavaa; muutenkin suuri kartta näytti valtavalta kun sen edustalla oli pieniä lapsia. Samalla kuva lapsista Neuvostoliiton kartan äärellä antoi ymmärtää, että kaikkialla Neuvostoliitossa oli paljon iloisia ja hyvinvoivia lapsia (lasten kuvaamisesta kartan äärellä ks. Pitkänen 2018). Kuva neuvostoliittolaisista pioneereista tutustumassa espanjalaiseen näyttelyyn puolestaan heijasti Neuvostoliiton omaksumaa kansainvälistä roolia, sekä Fitzpatrickin analysoimaa Espanjan sisällissodan keskeisyyttä aikakauden Neuvostoliitossa (Fitzpatrick 1999, 11; 69).

Pioneeripalatsista numeron narratiivi siirtyy seuraavaksi kuvailemaan Artekia, ”Neuvostoliiton nuorten pioneerien keskusleiriä” Krimillä, joka on esitetty numerossa lasten paratiisina. Igorin kerrotaan menevän pian Artekille, missä espanjalaiset pioneerit jo ovat. Eräässä kuvassa Igor tapaa viimein espanjalaiset toverinsa (s. 27), ja seuraavien aukeamien kuvissa neuvostoliittolaiset ja espanjalaiset pioneerit viettävät vapaa-aikaa yhdessä. Kaikkein nuorimmille lapsille – ilmeisesti myös espanjalaisille – esitellään olevan monenlaisia leikkikaluja ja he myös tanssivat, laulavat ja ratsastavat aaseilla. Hieman vanhemmat espanjalaiset pojat puolestaan on kuvattu leikkimässä sotaleikkejä – ”hyökkäämässä fasistien kimppuun ja puolustamassa Madridia” (s. 38–39). Numeron temana ovat neuvostoliittolaiset pioneerit, mutta Fominin perheen kohdalla numerossa esitellään myös lapsiperhe-elämää, varsinkin kodin ulkopuolella, ja lisäksi pioneerien kansainvälisiä tehtäviä sosialismin vaalimiseksi ja levittämiseksi korostetaan – kaikki maailman pioneerit esitetään kuin yhtenä maailmanlaajuisena, valtavana perheenä.

Numeron toiseksi viimeinen aukeama (s. 40–41) korostaa pioneerien yhteisöllisyyttä vielä entisestään [Kuva 5]. Aukeamalla lapset on kuvattu lähtemässä Artekilta ja kuvatekstissä he hyvästelevät leirin. Samassa yhteydessä pioneerit on kuvattu suuren leiritulen äärellä stadionilla, ja oikeanpuoleisella sivulla pioneeripoika ojentaa itse rakentamansa pienoismallin neuvostohallituksen puheenjohtaja Vjatšeslav Molotoville hänen vieraillessaan Artekilla. Oikean sivun alimmaisessa kuvassa pioneerit muodostavat suuret kirjaimet *APTEK* (Artek).⁸

Yhteisöllisyyden esittäminen kulminoituu siinä, että lapset itse muodostavat leirin nimen valtavat kirjaimet. Jatkuvuutta puolestaan korostaa se, että kuvateksteissä todetaan leirille tulevan aina uusia pioneeriryhmiä. Yhteisöllisyydellä ja jatkuvuudella oli kuitenkin todellisuudessa rajansa, sillä, kuten Fitzpatrick huomauttaa, leirille pääsivät vain kaikkein ansi-

Kuva 5. *USSR in Construction* 8/1937, ”Young Pioneers”, ss. 40–41.

oituneimmat lapset ja lisäksi eliitin lapset (Fitzpatrick 1999, 101). Koulun ohella Artekille pääsytyn kohdalla toteutui ajatus siitä, että Stalinin palkintojen eteen oli tehtävä töitä.

Numeron viimeisellä aukeamalla (s. 42–43) on samankaltainen montaasi kuin edellä esitellyllä aukeamalla – Stalin lukuisten lasten ympäröimänä. Viimeisellä aukeamalla pioneerien muotokuvien joukossa on suurikokoinen kuva nuoresta mustaihosesta miehestä, mikä entisestään alleviivaa kansainvälistä ulottuvuutta ja tunnelmaa. Montaasin lasten on todennäköisesti tarkoitus liittyä lukijan mielessä Artekin pioneereihin, ja draaman kaari sulkeutuu lehden lopussa Artekille yhteisöllisen ja kansainvälisen ilmapiiriin kuvaamiseen. Lisäksi Stalin esitetään maailman kaikkien pioneerien tyytyväisenä isähahmona. Lehden muutoin eheässä narratiivissa on kuitenkin loppuosassa eräs erikoinen piirre: Igor ja hänen perheensä unohtuvat, vaikka numeron alussa tarinaa kerrottiin voimakkaasti heidän kauttaan. Näin ollen lukijan huomio siirretään yksittäisen perheen esittelystä maailmanlaajuiseen pioneerien perheeseen.

Toveri Maslennikov ja elintarvikepornografia

Lapsiperheille suunnattujen laadukkaiden palveluiden ohella ravinto oli usein esillä *USSR in Constructionissa*. Vaikka keskityn tässä artikkelissa pääasiassa valokuvapropagandan luomiin mielikuviin, erityisesti elintarviketuotannon kuvausten kohdalla on kuitenkin syytä tuoda esiin pulan ja puutteen leimaama perhearki propagandan välittämien mielikuvien taustalla. Propaganda käänsi usein asiat päällelleen maataloudesta alkaen. Esimerkiksi numerossa 10–11/1930 kuvataan (s. 2), miten kommunistinen puolue johdatti neuvostokylät yhä kauemmas menneisyyden sorrosta ja lahjoitti valtion maat ja maanomistajien tilukset talonpojille. Tunnettua on, että moni talonpoika koki kollektivisoimisen tosiasiasa kulkeneen aivan toisinpäin.

Stalinististen perhearvojen mukaisesti *USSR in Constructionissa* kuvattiin usein monilapsisia perheitä kokoontuneina aterialle. Numeron 8/1938 otsikko on ”Neuvostoliiton elintarviketeollisuus” (”The Soviet Food Industry”). Lehden aukeamalla (s. 6–7) tutustutaan toveri Maslennikoviin (Comrade Maslennikov; venäjän sana *masljanitsa* tarkoittaa laskiaista – paaston jälkeistä herkuttelujuhlaa – joten sukunimen voisi vapaasti kääntää Laskiaislaksi) ja hänen perheeseensä. Perhettä esittelevän kuvan tekstissä todetaan: ”Toveri Maslennikov, *Pravdan* painon apulaisjohtaja, stahanoviitti, suosii kotiruokaa, ’olettaen’, hän sanoo leikkisästi, ’että vaimo tarjoilee Moskovan jalostamon tuotteita.’”

Maslennikovin perheen valokuvassa huomio kohdistuu keskellä olevaan poikaan. Hän on todennäköisesti perheen nuorin, ja hänellä on kolme vanhempaa sisarusta. Poika haukkaa parhaillaan palan leipää, ja pöydässä on useammalla lautasella leipiä. Äiti annostelee keittoa, ja monella perheenjäsenellä, nuorin poika mukaan lukien, on syvät lautaset edessään. Isän, äidin, ja jossain määrin myös vanhempien sisaruksien, katseet ovat suunnattuna poikaan – hän on perheen silmäterä ja aterian huomion keskipiste. Pojan takana pienellä pöydällä on Stalinin muotokuva sekä tuoreita kukkia maljakossa. Stalinin kuva on aseteltu pöydälle samaan tapaan kuin ikoni kotialttarille.⁹ Koska muotokuva on pojan yläpuolella, kohdistuu perheenjäsenten ja kuvan katsojan huomio pojan ohella Stalinin kuvaan.

Valokuvan keskeisimmät elementit ovat siis iloinen perheateria, perheen pienin lapsi ja ruokapöytä runsaine antimineen. Stalin on aivan konkreettisesti kaiken takana, ja lisäksi Stalinin oikealla puolella näkyy radiovastaanotin – perhe oli muun esikuvallisuuden ohella teknisesti edistynyt. Perheen kuvauksessa on mukana myös korostetun perinteisiä element-

Kuva 6. *USSR in Construction* 8/1938, "The Soviet Food Industry", ss. 3–4.

tejä, kuten äidin talonpoikaistyylinen paita ja perinteisiä perhearvoja toteuttava äidin rooli ylipäättään. Äidin perinteisten velvollisuuksien hoitamista helpottavat kuitenkin valmisruoat.

Jokapäiväisen hyvinvoinnin ohella numerossa esitellään myös yksittäisiä, ylellisiä elintarvikkeita. Numeron alussa (s. 3–4) on suurikokoinen kuva lapsesta, joka syö jäätelöä [Kuva 6]. Kuvateksti julistaa:

Jäätelö oli kerran ylellisyys Venäjällä, nyt se on tavallinen elintarvike. Neuvostohallitus on vastannut kysyntään, sillä sen tapana on pitää huolta ihmisten pienistä ja suurista tarpeista – ja nyt Neuvostoliiton elintarviketeollisuus tuottaa tuhansia tonneja korkealaatuisia jäätelöä päivittäin.

Kuvateksteissä kerrotaan lisäksi, että aukeaman kuvissa on Moskovan jäätelötehtaan osastoja, ja oikeanpuoleisen sivun kuvassa on herkkukauppa, *Gastronom numero 1*, aikaisemmin *Jelisejevin kauppa*, jonka mainitaan ennen vallankumousta palvelleen vain rikkaita. Nyt kaupan asiakkaat ovat työläisiä, ja suuri osa valikoimasta kotimaisia tuotteita, tekstissä todetaan.

Lapset on esitetty kuvassa syömässä jäätelöä iloisina, jopa ahneina. Tässä kontekstissa lapset, jotka syövät ylellisyystuotteista arkisiksi kulutustavaroiksi muuttuneita herkkuja, ovat rinnakkaisia uusille neuvostoihmisille, jotka voivat arjessaan nauttia vallankumouksen eduista. Myös aikuiset, kuten herra ja rouva *Maslennikov*, voivat iloita katsellessaan uuden sukupolven sosialistista onnea, jonka puolesta heidän sukupolvensa on taistellut ja jota seuraavien sukupolvien toivottiin jatkavan ja tarvittaessa myös puolustavan (ks. *Bernstein* 2018, 2–3). Ja toki he pääsevät myös itse nauttimaan herkullisista ja ravitsevista elintarvikkeista.

Jäätelön lisäksi suklaa oli uusi jokapäiväinen hyödyke, joka maistui erityisesti lapsille. Eräällä aukeamalla (s. 8–9) poika syö suklaakaramellia. Poika on haukannut karamellista palan, ja hänen ilmeensä on tyytyväinen, jopa ekstaattinen. Kädessään poika pitelee ”Teddykarhu” (*Mishka Kosolapyi*) -suklaamakeisen käärettä. Samalla sivulla siteerataan elintarviketeollisuuden kansankomissaari Anastas Mikojanian:

Väestön vauraus kasvaa vakaasti, ja äärettömät näkyvät aukenevat elintarvikkeiden kysynnän osalta. Maassamme ei ole mitään rajaa kasvavalle kysynnälle ja voimme luotavaisiin mielin jatkaa teollisuutemme kehittämistä ja lisätä tuotteidemme runsautta sekä kohentaa niiden laatua. Edessämme odottaa vakaa tuotannon kasvu.

Kuvan ja tekstin yhdistelmä muodostaa vaikutelman kansankomissaari Mikojanista tarjoamassa korkealaatuisia suklaamakeisia kaikille neuvostolapsille. Niillä oli lupa herkutella tilanteessa, jossa kansalaisten perustarpeet oli jo turvattu.

Sheila Fitzpatrick on osuvasti todennut, että ”Kulutustuotteiden kieltä lipova ylistys 1930-luvun puolivälissä oli käytännössä kulutustavarapornografiaa. Ruoka ja juoma olivat sen ensisijaisia kohteita” (Fitzpatrick 1999, 90). Vaikutelmaa elintarvikpornografiasta täydentävät vielä aukeaman vasemmanpuoleisen sivun kuvat, joissa nuoret kantavat askarreltuja jättimäisiä elintarvikkeita ja viljaseppeleitä kulkuessa Punaisella torilla. Kuvan vieressä olevassa pitkässä tekstissä ylistetään muun muassa neuvostonuorison terveyttä ja todetaan, että he eivät kanna aseita, mutta heidän suorat rivinsä ovat joka tapauksessa uhka sosialismin vihollisille.

Suklaamakeinen on esitetty tässä kontekstissa esimerkkinä ”lukemattomista aineellisista eduista”, ja poika edustaa ”vahvaa, tervettä ja hyvin kasvanutta sukupolvea”, joka on mahdollinen, kuten tekstissä julistetaan, ainoastaan Neuvostoliitossa.¹⁰

Sen lisäksi, että tekstissä ylistetään uusien neuvostosukupolvien terveyttä, elintarviketuotannon kuvauksessa on varsin militaristisia sävyjä:

Trotskilaiset ja buharinilaiset agentit tekivät kaikkensa estääkseen sosialistisen elintarviketeollisuuden luomisen. Heidän juonensa eivät kuitenkaan onnistuneet. Suuren johtajan ja kansan ystävän toveri Stalinin sekä hänen uskollisen seuraajansa toveri Mikojanin johdatusella Neuvostoliitossa on rakennettu tehokas elintarviketeollisuus. Suuren sosialistisen vallankumouksen lempeän auringon alla vahvat ja terveet neuvostokansalaiset kukoistavat. Kaikki, jotka rohkenevat tunkeutua meidän pyhään maahamme, sen rikkaille pelloille ja laidunmaille, sen myllyihin ja tehtaisiin, sen joille ja merille, tullaan ajamaan tiehensä, murskaamaan ja tuhoamaan!

Tekstin sävy muuttuu yllättävän vihamieliseksi, varsinkin kun numeron aiheena on lähtökohtaisesti verrattain neutraali ilmiö, elintarviketuotanto. Tankkien ja ohjusten sijaan Punaisen torin paraatissa vyöryvät niin terveinä ja hyvinvoivina esitetyt uudet neuvostosukupolvet kuin korkealaatuiset elintarvikkeetkin. Aukeamasta saa vaikutelman, että poika suklaakaramelleineen on asia, jota on tilanteen tullen syytä puolustaa, vaikka kuolemaan saakka. Numeron propagandassa pojassa ja teddykarhumakeisessa kulminoituu uusi uljas neuvostoarki, ja lehden aikaisemmissa numeroissa esiintuodut kansainväliset ulottuvuudet ovat vaihtuneet uhkien ja vihollisten maalailuiksi.

USSR in Construction -lehden kuvissa esitettiin ruoasta nauttivien lasten lisäksi usein lapsia yhdessä elintarvikkeiden, kuten vihannesten, kanssa. Näissä yhteyksissä heidän tehtävänä oli tuoda esiin mittakaava: esimerkiksi kurpitsat olivat kuvissa lasten kokoisia. Näin kuvattiin ennen muuta neuvostotasavaltojen viljavuutta ja hedelmällisyyttä. Mittakaavan osoittamisen ohella lapset edustivat koko neuvostokansaa, jonka hyvinvoinnista isä-hallitsija Stalin huolehti.

Korobovit piknikillä ja Magnitogorskissa

Fominin perhe ei ollut ainoa, jonka kautta kerrottiin tarinaa iloisesta neuvostoarjesta. *USSR in Constructionin* numero 6/1939, ”Korobovin perhe” (”Korobov Family”), on omistettu Korobovien perhe-elämälle. Numeron johdantoartikkelissa kerrotaan, että Korobovit ovat tavallinen neuvostoliittolainen työläisperhe, ja että numerossa tullaan näkemään perheen siirtyminen tsaarinaikaisesta köyhyydestä ja kurjuudesta teollisuuden mestareiksi. Catriona Kelly toteaa, että narratiivi vallankumousta edeltäneestä kurjuudesta nykyajan loistoon oli tyypillinen Stalinin ajan propagandalle (Kelly 2007, 61), ja tämä tulee hyvin esille niin johdantoartikkelissa kuin koko numerossakin.

Johdantoartikkelin keskiössä eivät varsinaisesti ole Korobovit, vaan viisivuotissuunnitelmien saavutukset. Kun kerronta siirtyy takaisin perheeseen, keskitytään etenkin sen miehiin: Nikolai on korkeassa asemassa oleva insinööri, Pavel on rauta- ja terästeollisuuden apulaiskansankomissaari, Ivan on Kirovin rauta- ja terästehtaiden pääesimies ja Ilja Petrovskin

Kuva 7. *USSR in Construction* 6/1939, ”The Korobov Family”, ss. 14–15. Numeron kuvat mm. M. Alpert, E. Langman, G. Petrusov ja S. Friedland.

rauta- ja terästehtaiden johtaja – he kaikki siis työskentelevät Stalinin kauden arvostetuissa teollisuusammateissa tai teollisuuden parissa, ja vieläpä johtotehtävissä.

Perheen nykyisestä loistosta palataan hetkeksi menneisyyden kurjuuteen, kun perheen pää, Ivan Korobov, ”kertoo elämäntarinansa”. Ivan muistaa menneisyyden kauhut, mutta hänen nykyinen elämänsä on täynnä nautintoja ja huveja. Aukeaman sivuilla 14–15 on suuri kuva, jossa Ivan on esitetty piknikillä vaimonsa, lapsenlapsensa ja todennäköisesti kahden poikansa vaimojen kanssa [Kuva 7]. Päivä näyttää aurinkoiselta, tarjolla on runsaasti ruokaa, ja eväsretkeläisten taustalla on ylellisen näköinen auto. Ivan kivistää lasia vaimonsa kanssa – kuin skoolatakseen hyvälle elämälle.

Pienissä kuvissa aukeaman vasemmassa laidassa on esitetty muita perheen vapaa-ajan vieton tapoja. Ylimmässä kuvista Pavel harrastaa tarkkuusammuntaa vaimonsa ja lastensa kanssa, ja seuraavassa kuvassa Ivan on kävelyllä metsässä vaimonsa ja lapsenlapsensa seurassa. Ivan on esitetty myös yhdessä vieraansa kanssa: kyseessä on Kirovin tehtaiden masuuniesimies. Alimmassa kuvassa Ilja on vaimonsa kanssa lomalla, maisemista päätellen mahdollisesti Krimillä.

Sheila Fitzpatrick on todennut, että Stalinin tunnettu lausahdus stahanoviittien konferenssissa marraskuussa 1935, ”Elämästä on tullut parempaa, toverit; elämästä on tullut iloisempaa”, oli usein esillä 1930-luvun jälkipuoliskon propagandassa. Fitzpatrickin mukaan lause lupasi lisää kulutustavaroita kauppoihin ja lisäksi käännettä kulutusvastaisuudesta kohti kulutustavaroiden arvostamista; tämä oli hyvin esillä myös elintarviketeollisuuden keskittyvässä numerossa 8/1938. Fitzpatrick kuvaa, kuinka kulttuurivallankumouksen askeettisuudesta siirryttiin kohti nautintojen aikakautta, ja vapaa-ajan viettoon suorastaan kannustettiin: karnevaalit, kulttuurin ja levon puistot, naamiaiset, tanssi ja jopa jazz tulivat jälleen sallituiksi ja suosituiksi (Fitzpatrick 1999, 90). Vapaa-ajan nautintojen henki tiivistyy Korobovin perheen piknik-kuvassa, ja lisäksi kuva on kuin visualisaatio siitä, miten elämästä oli tullut parempaa ja iloisempaa.

Korobovienkaan elämä ei kuitenkaan ollut pelkkää huvittelua, vaan siihen sisältyi myös työntekoa ja arkisia askareita. Aukeamalla sivuilla 20–21 esitellään Etelä-Uralilla sijaitsevan kaivos- ja teollisuuskaupunki Magnitogorskin lastentarhoja. Aukeaman vasemmalla sivulla on kuva Nikolai Korobovista ja hänen vaimostaan ja lapsestaan. He katsovat yhdessä kuvakirjaa ja ovat kaikki varsin tyylikkäästi pukeutuneita, varsinkin kotoisen ympäristön huomioon ottaen. Aukeamalla kerrotaan myös, että lastentarhoja ja muita lasten instituutioita on Magnitogorskissa useita ja niiden määrä on kasvussa. Tämän lisäksi syntyvyys on nousussa ja lapsikuolleisuus laskussa.

Nikolai Korobovin perhe ilmentää kuvassa stalinistisia ihanteita: he ovat vauraita ja menestyneitä. Kuvatekstissä kerrotaan, että Nikolain ohella myös hänen vaimonsa Maria on insinööri – he molemmat ovat siis hyvin arvostetuissa ammateissa – ja he ovat myös tyylikkäitä; *kulturnost* on läsnä heidän arjessaan monin tavoin. Lisäksi he työskentelevät ja asuvat Magnitogorskissa, jota kehitettiin voimakkaasti ensimmäisen viisivuotissuunnitelman myötä, ja joka oli 1930-luvulla tärkeä teollisuuskaupunki. Samalla aukeamalla esitetty, teollisen kehityksen aikaansaama pienten lasten hyvinvointi symboloi kaikkien neuvostokansalaisten hyvinvointia ja onnea. Elämästä oli todella tullut onnellisempaa ja iloisempaa – ainakin propagandavalokuvissa. Todellisuudessa asiat eivät tietenkään olleet aivan näin hyvin. Historiantutkija Stephen Kotkinin mukaan Magnitogorskissa oli pulaa asunnoista ja ihmiset elivät ahtaasti, ennemminkin kollektiivisesti kuin perhekeskeisesti. Kotkin kuvaa, kuinka vuonna 1930 Magnitogorskin sanomalehti jopa julisti, että sana ”perhe” menettää

kaupungissa merkityksensä. Kotkin myös toteaa, että kaupungissa oli liian vähän lastentarhoja ja lastentarhat olivat ahtaita. Monet äidit hoitivat lapsia kotona, sillä pelkona oli lastentautien leviäminen ahtaissa lastentarhoissa (Kotkin 1997, 173; ks. myös Fitzpatrick 1999, 49).

Onnellisten lapsiperheiden Neuvostoliitto

USSR in Construction -lehdessä 1930-luvulla julkaistuja neuvostoperheiden jokapäiväistä elämää esittäviä valokuvia visuaalisen sisällönanalyysin kautta muodostettujen viiden kategorian (syntymä, päiväkodit ja koulut, pioneerit, ravinto ja elintarvikkeet, perhe-elämä) kautta tarkastellessa korostuvat yhteiskunnan tarjoamat palvelut. Jo raskaudesta alkaen äitien hyvinvointi lehden mukaan oli taattu, ja syntymän jälkeen lasten ja äitien terveydestä huolehdittiin niin synnytyssairaaloiden kuin useiden muidenkin palveluiden kautta. Stuart Hallin kehittämän representaatioteorian näkökulmasta valokuvien välittämiä merkityksiä analysoidessa käy ilmi, että kuvilla haluttiin kertoa muun muassa äitien työssäkäynnin tärkeydestä ja siitä, miten erinomaisesti lastenhoito oli järjestetty työpaikoilla. Lehden mukaan myös päiväkodit olivat parhainta laatua. Neuvostoliitossa oli siis mahdollista samanaikaisesti viettää tasapainoista perhe-elämää ja osallistua täysipainoisesti Neuvostoliiton rakennustyöhön työelämässä. Elämän eri osa-alueet eivät olleet ristiriidassa keskenään, vaan yhteiskunta oli järjestänyt niin erinomaiset palvelut, että perheen perustaminen ja yhteiskunnan rakentaminen tukivat toinen toisiaan. Tämän viestin monilapsisuutta propagoiva valtio halusi välittää omille kansalaisilleen ja myös ulospäin.

Kouluikään kasvettaen neuvostolapset opiskelivat uusissa, suurissa ja valoisissa koulurakennuksissa. Koulussa joutui jo hieman kilpailemaan ja hyviä suorituksia pidettiin tärkeinä, mutta kilpailu ei korostunut *USSR in Constructionin* kuvissa. Lapsille oli tarjolla myös yhteisöllisiä ja tervehenkisiä vapaa-ajan viettotapoja aurinkokylvyistä kuusiviikkoihin pioneerileireihin Artekissa. Läheskään kaikki lapset eivät todellisuudessa päässeet suosituille leireille, mutta tätäkään seikkaa ei lehdessä korostettu. Sen sijaan pioneereja ja Artekia esittelevässä numerossa painotettiin pioneerien maailmanlaajuisuutta yhteisöllisyyttä sekä solidaarisuutta konfliktialueiden tovereita kohtaan. Espanjan sisällissotaa paenneet Artekilta turvapaikan saaneet lapset olivat suuressa roolissa neuvostopioneereja esittelevässä numerossa. Sosialismin ja kapitalismin välinen taistelu oli näin osa lasten arkea.

Kasvaville lapsille oli kuva-aineiston perusteella Neuvostoliitossa tarjolla myös mitä parhainta ravintoa; moderniin tapaan teollisesti valmistettuja jokapäiväisiä elintarvikkeita ja lisäksi arjen herkkuja, kuten jäätelöä ja suklaata, jotka olivat aikaisemmin olleet ylleysyystuotteita. Lasten elämä oli onnellista ja yltäkyläistä niin kotona perheen kanssa, päiväkodissa, koulussa, kuin moninaisten vapaa-ajan toimintojen parissa. Kuvien ohessa olevissa teksteissä korostettiin usein, että missään muualla lapsista ei pidetä yhtä hyvää huolta kuin Neuvostoliitossa, eikä lasten elämä ole missään yhtä onnellista. Neuvostolapsuus ja lapsiperheki Neuvostoliitossa näyttäytyivät lehdessä ideaaleina, todellisuuden ollessa usein varsin toisenlainen. Ruokakuvastolla pyrittiin vastaamaan kansalaisten kaipaukseen ”kapitalistisia” tuotteita kohtaan ja esittämään ulkomailla Neuvostoliiton edistyksellisyys.

Viidellä kielellä julkaistun *USSR in Construction* -lehden päätavoite oli propagoida sosialistisen järjestelmän erinomaisuutta ”lännessä”. Lapsi- ja perheaiheisten kuvien keskeinen päämäärä oli esitellä länsimaisille lukijoille, miten erinomaisesti asiat olivat Neuvostoliitossa. Erityisesti lapsiaiheisilla kuvilla pyrittiin viestimään, että tulevaisuudessa asiat tulisivat olemaan vieläkin paremmin. Valokuvaan suuren yleisön keskuudessa liitetty realismisuus sekä

lehden kuvajournalistinen tyyli antoivat propagandalle uskottavuutta.

Lehden visuaalinen tyyli ja sisältö muuttuivat 1930-luvun loppua kohti yhä ”stalinistisemmäksi”. Visuaalinen ilme oli linjassa sosialistisen realismin määritelmien kanssa, eikä kokeellinen, avantgardistinen ilmaisu toteutunut enää edes lehden graafisen ilmeen ja taiton kohdalla, kuten vielä 1930-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Vuosikymmenen alun teollisuuslaitosten yksityiskohtaisen esittelyn sijaan 1930-luvun loppua kohden teollistumisen ja viisivuotissuunnitelmien pääarkkitehti, Stalin alkoi olla lehdessä yhä useammin esillä, ja hänet myös kuvattiin usein lasten kanssa. Stalin oli koko kansan isä, ja kuvat perheistä assosioituivat neuvostoliittolaiseen yhteisöön. Lisäksi kuvat perheistä ilmensivät Stalinin aikakauden perhearvoja – varhaisen Neuvostoliiton kokeilujen jälkeen korostettiin jälleen äitien kotoisia velvollisuuksia sekä isien asemaa työssäkäyvänä, usein vielä johtotehtävissä työskentelevänä, perheen päänä. Lisäksi lasten lukumäärä oli kuvissa usein suuri. Stalinin aikaansaama teollinen kehitys esitettiin usein, vähintäänkin epäsuorasti, hyvinvoinnin ja onnellisuuden lähteenä.

Lähestyttäessä 1930-luvun loppua lehdessä alkoi olla uhkaavia ja aggressiivisia sävyjä varsin yllättävissäkin yhteyksissä. Ulkoisen uhkan esiintuominen lasten ja lapsiperheiden kuvien yhteydessä osoitti, että onnellista neuvostoliittolaista perhearkea ja lasten onnellista sosialistista tulevaisuutta on tärkeää puolustaa vihollisia vastaan. Lisäksi väestönkasvun esitleminen propagandalehdessä antoi ymmärtää, että Neuvostoliitossa on runsaasti terveitä, hyvinvoivia ja väkeviä nuoria puolustamassa sosialismia mahdollisia ulkoisia hyökkäyksiä vastaan.

Viitteet

- 1 Myös Suomessa propaganda-sanaa käytettiin pitkään ilman negatiivista arvolatausta. Suomalaisia ja saksalaisia vuosien 1941–1945 sotavalokuvia tutkinut Olli Kleemola toteaa, että viimeistään talvisodan aikaisen neuvostopropagandan myötä propaganda-sana sai siinä määrin ikävän kaiun, että suomalaisten tiedotusyksiköiden nimeksi annettiin tiedotuskomppania. Kleemola 2016, 36. Saksan vastaavia komppanioita kutsuttiin propagandakomppanioiksi samaan tapaan Saksan propagandaministeriön kanssa, joka kuitenkin oli koko nimeltään kansanvalistus- ja propagandaministeriö. Ks. esim. Honkaniemi 2017, 13.
- 2 Olen tarkastellut lehden venäjänkielistä painosta Venäjän kansalliskirjastossa Pietarissa ja englanninkielistä painosta Illinoisin yliopiston Urbana-Champaignin kampuksen kirjastossa. Lisäksi Työväenliikkeen kirjastossa Helsingissä on joitakin irtonumeroita lehdestä eri kielillä, ja olen käynyt ne läpi. Tiedossani ei ole lehden toimitusprosesseja yksityiskohtaisesti käsittelevää tutkimuskirjallisuutta. Keskeisin lehteen liittyvä englanninkielinen tutkimus on Victor Margolinin teos *The Struggle for Utopia* (1997), jossa näkökulma on avantgarden tutkimuksessa.
- 3 Aleksandr Rodtšenkon ja Varvara Stepanovan suunnittelema *USSR in Construction* -lehden laskuvarjohyppääjiin keskittyvä numero 12/1935, *The Fearless Soviet Parachutists*, on lehtisuunnittelun klassikko. Esimerkiksi lehden eräs aukeama koostuu useasta osasta ja sen voi taistaa auki laskuvarjon muotoon. Ks. Margolin 1997, 192–193.
- 4 Olen tarkastellut neuvostotasavaltojen lasten representaatioita aiemmassa artikkelissani; Pitkänen 2017.

- 5 Kiitän tästä huomiosta FM Susan Ikosta.
- 6 Liukuhinnan merkityksestä varhaisessa Neuvostoliitossa ks. Stites 1989, 148–149.
- 7 Suhtautumisesta neuvostokansoihin ks. esim. Slezkine 1996 ja Fitzpatrick 1999, 10–15; 80. Toiseuttamisesta ja toisen esittämisestä lapsenkaltaisena tai primitiivisenä, ks. Hall 1997, 225–277 ja Kaartinen 2004, 48–49.
- 8 Artekistä laajemmin ks. esim. Kelly 2007, 558–559.
- 9 Lenin-nurkkauksista ks. esim. Stites 1989, 121.
- 10 Propagandaa suunnattiin myös lapsille niin pioneerilehdistön kuin myös esimerkiksi lastenkirjojen kautta. Elizaveta Tarahovskajan lastenkirjassa *Siitä, kuinka suklaa saapui Mosselpromiin* (O tom kak priehal šokolad v Mosselprom, 1925; alkuperäisessä nimessä on loppusoinnut; <http://commons.princeton.edu/soviet/how-chocolate-got-mosselprom>) tarkastellaan suklaan matkaa kaakaon viljelyn kautta makeisten tuotantoon ja lopulta myyntiin Mosselprom-tavarataloon. Kirja esitellään Princetonin yliopiston internet-tietokannassa *Playing Soviet: The Visual Languages of Early Soviet Children's Books, 1917–1953*; <http://commons.princeton.edu/soviet/> (tarkistettu 15.8.2019).

Lähteet

Lehdet

- USSR in Construction* -lehdet: University of Illinois at Urbana-Champaign, The Rare Book & Manuscript Library.
- 1/1930 (ei otsikkoa)
- 9/1931 (ei otsikkoa)
- 10–11/1930 (ei otsikkoa)
- 11/1931 *Leningrad in Construction*
- 2/1935 *Kuzbass*
- 6/1935 *Children of the Soviet Union*
- 10/1936 *Kabardino-Balkarian Autonomous Region*
- 6/1937 *Kharkov Tractor Works*
- 9–10–11–12/1937 *The Stalin Constitution*
- 4/1938 *Election of the Supreme Soviet of the U.S.S.R.*
- 8/1938 *The Soviet Food Industry*
- 1/1939 *Soviet Cossacks*
- 6/1939 *Korobov Family*

Kirjallisuus

- Autti, Mervi (2011), The Photograph as Source of Microhistory – Reaching out for the Invisible. – *They Do Things Differently There. Essays on Cultural History*. Cultural History – Kulttuurihistoria 9. Eds. Bruce Johnson & Harri Kiiskinen. Turku, K&H-kustannus, 211–234.
- Barthes, Roland (2000), *Camera Lucida. Reflections on Photography*. Alkuteos La Chambre Claire (1980). Kääntänyt Richard Howard. London: Vintage.
- Bonnell, Victoria (1997), *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin*. Berkeley: University of California Press.
- Burke, Peter (2001), *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dunham, Vera (1990), *In Stalin's Time. Middleclass Values in Soviet Fiction*. Durham: Duke Univer-

- sity Press Books.
- Fitzpatrick, Sheila (1992), *The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Fitzpatrick, Sheila (1999), *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.
- Hall, Stuart (ed.) (1997), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications & Open University.
- Honkaniemi, Marika (2017), *Taistelusta taiteeksi. Tiedotuskomppanioiden valokuvat Ateneumin suomalais-saksalaisessa taistelukuvaajain näyttelyssä 1942*. Bibliotheca Sigillumiana 4. Turku: Sigillum Oy.
- Jangfeldt, Bengt (2008), *Panoksena elämä. Vladimir Majakovski ja hänen piirinsä*. Helsinki: WSOY.
- Jowett, Garth S. & O'Donnell, Victoria (2015), *Propaganda & Persuasion*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kaartinen, Marjo (2004), *Neekerikammo: Kirjoituksia vieraan pelosta*. Turku: K&H, Turun yliopisto.
- Kelly, Catriona (2007), *Children's World. Growing Up in Russia, 1890–1991*. Yale: Yale University Press.
- Knöferle, Karl (2013), *Die Fotoreportage in Deutschland von 1925 bis 1935*. Eichstätt-Ingolstadt: Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt.
- Kohonen, Iina (2012), *Gagarinin hymy. Avaruus ja sankaruus neuvostovalokuvissa 1957–1969*. Helsinki: Musta taide. Aalto Photo Books.
- Korhonen, Juho (2015), Robert Capan sisällissotakuviin rakennettu realismi. Sotakuvaus Espanjan sisällissodassa. – *¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*. Toim. Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 143–177.
- Kuutti, Heikki & Puro, Jukka-Pekka (1998), *Mediasanasto*. Jyväskylä: Atena.
- Kleemola, Olli (2016), *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Turku: Sigillum.
- Kotkin, Stephen (1997), *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press.
- Lavrentiev, Aleksandr (red., 2011), *SSSR na stroike. Illjustrirovanoe izdanie novogo tipa*. Moskva: Agei Tomeš.
- Lavrentiev, Alexander (ed., 2008), *Alexander Rodchenko. Revolution in Photography*. Moscow: Multimedia Complex of Actual Arts, Moscow House of Photography Museum.
- Lavrentiev, Alexander (ed., 2005), *Aleksander Rodchenko. Experiments for the Future: Diaries, Essays, Letters, and Other Writings*. New York: The Museum of Modern Art.
- Lewin, Moshe (2005), *The Soviet Century*. New York: Verso.
- Malešević, Siniša (2017), From Sacrifice to Prestige. Visualising the Nation in 19th and 21st-century Serbia and Croatia. – *Visual Studies*. 32(3), 212–223. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1472586X.2017.1358590> (tarkistettu 2.12.2019)
- Margolin, Victor (1997), *The Struggle for Utopia: Rodchenko, Lissitzky, Moholy-Nagy, 1917–1946*. Chicago: University of Chicago Press.
- Margolis, Eric & Rowe, Jeremy (2011), Methodological Approaches to Disclosing Historic Photographs. – *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*. Ed. Eric Margolis & Luc Pauwels. London, Sage Publications Ltd., 337–357.
- Michaels, Walter Benn (2007), Photographs and Fossils. – *Photography Theory. The Art Seminar*. Ed. James Elkins. Abingdon: Routledge, 431–447.
- Pijl, van der Yvon & Guadeloupe, Francio (2017), Imagining the Nation in the Classroom. Belonging and Nationness in the Dutch Caribbean. *ERLACS* 98, 2015; 87–98. <http://doi.org/10.18352/erlacs.9982> (tarkistettu 15.8.2019).
- Pitkänen, Silja (2018), Kids, Guns and Gas masks. Military Technology as Part of the Photographs Taken at the Schools of the Leningrad Province in the 1930s. – *Photographs and History. Interpreting Past and Present through Photographs*. Ed. Olli Kleemola and Silja Pitkänen. Turku: K&H, Turun yliopisto.
- Pitkänen, Silja (2017), *Smiling children of the Soviet Socialist Republics: Representations of children of the Soviet Socialist Republics in the propaganda photographs published in the magazine SSSR na Stroike*. Bielefeld Graduate School in History and Sociology. Working Paper Series; 2. [urn:nbn:de:0070-pub-29151775](http://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0070-pub-29151775) (tarkistettu 15.8.2019).

- Playing Soviet: The Visual Languages of Early Soviet Children's Books, 1917–1953*. Princetonin yliopiston internet-tietokanta; <http://commons.princeton.edu/soviet/> (tarkistettu 15.8.2019).
- Rose, Gillian (2012), *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials*. London: SAGE Publications Ltd.
- Rosenblum, Naomi (2007), *A World History of Photography*. Fourth edition. New York, London: Abbeville Press Publishers.
- Slezkine, Yuri (2017), *The House of Government: A Saga of the Russian Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Salo, Merja (2000), *Imageware. Kuvajournalismi mediafuusiossa*. Taideteollinen korkeakoulu: Helsinki.
- Slezkine, Yuri (1996), *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stites, Richard (1989), *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, Philip M. (1995), *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester: Manchester University Press.
- Vänskä, Annamari (2012), *Muodikas lapsuus. Lapsen mainoskuvissa*. Tampere: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Welch, David (2013), *Propaganda: Power and Persuasion*. London: British Library.

Suomen nykynuorten käsityksiä Karjalasta

Tämä artikkeli käsittelee ennen tutkimatonta aihetta: Minkälaisia merkityksiä Suomessa asuvat nykynuoret liittävät Karjalaan? Kysymykseen vastataan fokusryhmähaastatteluilla vuonna 2017 kerätyn aineiston avulla. Tutkimuksessa haastateltiin lukiolaisia (16–19 vuotta) ympäri Suomen. Tässä artikkelissa ”Karjala” viittaa maantieteelliseen Karjalaan, jonka Suomi luovutti Neuvostoliitolle toisen maailmansodan seurauksena. Aiemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että monet Karjalan jättäneistä suomalaisista pitävät sitä ”täydellisenä menetettynä paikkana”. Tulokset osoittavat, että Karjalalla on nuorten elämässä merkitystä, se on heille läsnä, ja he tuntevat olevansa osa ”meitä”, jotka menettivät Karjalan.

Chloe Wells

Tässä artikkelissa tutkin sitä, miten nuoret ilmaisevat Suomelle ennen kuuluneeseen alueeseen, Karjalaan, liittyviä merkityksiä. ”Nuorilla” tarkoitan nuoria ihmisiä, jotka asuvat ja käyvät lukiota Suomessa riippumatta siitä, onko heillä suomalaisen tai muunmaalaisen identiteettiä. Nykynuorissa on useampi sukupolvi sellaisia, joilla on henkilökohtaisia muistoja elämästä luovutetulla alueella. Artikkelin tavoitteena on etsiä vastauksia päätutkimuskysymykseen: Mitä merkityksiä Suomen nykynuoret liittävät ”Karjalaan”? Lisäksi pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: Miten ”tilallinen sosialisatio” (eng. *spatial socialisation*, Paasi 1996; 2016) ja (arkipäivän) nationalismi (Billig 1995) vaikuttavat nuorten antamiin merkityksiin? Ovatko nuorten Karjalaan yhdistämät merkitykset samanlaisia vai erilaisia verrattuna luovutetulta alueelta evakuoitujen suomalaisten ilmaisemiin ja suomalaisessa mediadiskurssissa esiintyviin merkityksiin? Tämän tutkimuksen keskiössä ovat nuoret ja heidän tietämyksensä,

ajatuksensa ja näkökulmansa. Tarkemmin sanottuna artikkeli pyrkii ymmärtämään, miten nuoret mielsivät Karjalan ja miten he kuvasivat sitä tutkijan johtamissa fokusryhmissä. Tilallinen sosialisatio tarkoittaa prosesseja, joiden kautta kansallisvaltion asukkaat sosialistuvat tiettyihin kansallisiin ja alueellisiin käsityksiin (Paasi 1996; 2016 ja alla). Käsite toimii artikkelin analyttisenä työkaluna ja sen avulla voidaan kontekstualisoida ja ymmärtää tutkimukseen osallistuneiden vastauksia.

Tutkimuksen kohteena olevat Suomessa asuvat nuoret ymmärretään tutkimuksessa kolmanneksi sukupolveksi johtuen heidän suhteestaan luovutetun Karjalan muistoihin. Ensimmäiseen sukupolveen kuuluvat ne, joilla on henkilökohtaisia muistoja luovutetusta Karjalasta, toiseen sukupolveen kuuluvat heidän lapsensa ja muut toisen maailmansodan jälkeen syntyneet suomalaiset ja kolmanteen sukupolveen kuuluvat täysi-ikäisyyden kynnyksellä olevat nyky- nuoret Suomessa. Välittyneiden historiallisten muistojen merkittävyyttä suomalaisten nuorten arjessa on tutkittu aiemmin vain vähän (Wolnik et al. 2016, 5). Tämän tutkimuksen tavoitteena oli saada aiheesta lisätietoa ja tutkia, mitä Karjala merkitsee ja edustaa nykynuorille Suomessa. Viimeaikainen nuorisotutkimus ei pidä nuoria passiivisina kansoja ja alueita koskevien diskurssien vastaanottajina, vaan aktiivisina toimijoina, jotka ovat mukana vaikuttamassa ja rakentamassa näitä diskursseja (ks. esim. Habashi 2014). Tämä artikkeli pyrkii täydentämään olemassa olevaa tutkimusta tarkastelemalla, miten suomalaiset nuoret muodostavat merkityksiä Karjalasta, joka esitetään suomalaisessa diskurssissa usein idealisoituna ja myyttisenä kansallisesta alueesta menetettynä osana (Laine & van der Velde 2017). Artikkelin pyrkimyksenä on ottaa huomioon nuorten aktiivinen rooli suhteessa Karjalaan sen sijaan, että heitä pidettäisiin tilallisen sosialisatian passiivisina objekteina. Nuoriin keskittymällä tämä artikkeli pyrkii myös avartamaan Karjalaan liittyviä käsityksiä. Tieteellinen keskustelu on keskittynyt pääasiassa evakuoitujen suomalaisten Karjalaan liittämiin merkityksiin ja muistoihin. Tämä artikkeli nostaa esiin Suomessa elävien nykynuorten äänen.

Karjala historiallisessa viitekehyksessä ja muistojen Karjalasta

Karjala on nykypäivänä Suomen ja Venäjän valtioiden välisen rajan molemmille puolille levittäytyvä raja-alue. Se on alue, joka on ollut ja on yhä keskeinen niille myynteille ja kansallis-alueellisille käsityksille, jotka luovat (yhä uudelleen) mielikuvaa Suomesta erillisenä kansallisvaltiona (Laine & van der Velde 2017). Tässä artikkelissa Karjala viittaa maantieteelliseen alueeseen, josta tuli osa Neuvostoliittoa (ja sittemmin Venäjää), kun Suomen ja Venäjän välistä rajaa siirrettiin länteen päin toisen maailmansodan jälkeen. Tämä on se merkitys, jonka suomalaiset yleensä liittävät käsitteeseen Karjala (Browning & Joenniemi 2014, 2; ks. myös Jukarainen 2003, 231).

Sodista ja rauhansopimuksista johtuen Karjalan läpi kulkeva raja on siirtynyt lukuisia kertoja historian saatossa (ks. Liikanen 2014). Viimeisimmät rajamuutokset ratifioitiin vuonna 1947, kun Suomi luovutti noin 10 prosenttia maa-alueestaan Neuvostoliitolle. Suurin osa luovutetusta alueesta oli Karjalassa. Toisen maailmansodan aikana suomalaiset evakuoitiin Karjalasta kahdesti: ensin vuosina 1939–1940 ja toisen kerran vuonna 1944. Vuosina 1941–1944 Suomi valtasi Karjalan takaisin, ja noin 70 % evakoista muutti takaisin alueelle (Savolainen 2017, 171). Toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen noin 407 000 ihmistä eli 10 % Suomen sodanaikaisesta väestöstä siirrettiin Karjalasta nykyisen Suomen alueelle, joten ei ole poikkeuksellista, että tämän päivän suomalaisella on sukujuuria luovutetussa Karjalassa ja sitä kautta yhteys alueeseen. Se osa Karjalaa, joka Suomen oli luovutettava toisen

maailmansodan jälkeen, on nykyisin osa Leningradin hallintoaluetta ja Karjalan tasavaltaa tai suomalaisen käsityksen mukaan osa Karjalankannasta ja Raja-Karjalaa/Laatokan Karjalaa. Toisen maailmansodan jälkeisen rajasiirron myötä Suomeen luotiin kaksi uutta hallinnollista aluetta: Pohjois-Karjala ja Etelä-Karjala (ks. Katajala & Liikanen 2018).

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen oli turvattava hyvät välit Neuvostoliittoon. Tämä oli ulkopoliittista tasapainoilua, mikä johti suomettumisen käsitteen syntymiseen. Käsite syntyi kuvaamaan tilannetta, jossa vahvalla naapurivaltiolla oli suuri vaikutus itsenäisen valtion poliittisiin näkemyksiin. Samalla välteltiin niin kutsuttua Karjala-kysymystä eli Karjalan Suomelle palauttamista käsittelevää virallista keskustelua. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen siirtokarjalaisten kokemuksista voitiin jälleen puhua vapaasti ja julkisesti (ks. esim. Savolainen 2017), ja Karjalaan ja Karjala-kysymykseen liittyviä mielipiteitä ja tunteita voitiin vapaasti ilmaista esimerkiksi suomalaisessa lehdistössä (ks. Laine ja van der Velde 2017), joka oli harjoittanut itesesensuuria kylmän sodan aikana.

Suomessa on monia järjestöjä, joiden tarkoituksena on vaalia muistoa elämästä menetetyllä alueella (ks. esim. Karjalan Liitto 2019). Lisäksi on joitakin marginaalijärjestöjä, jotka kampanjoivat luovutetun Karjalan Suomelle palauttamisen puolesta. Joillekin ihmisille ja ihmisryhmille Karjala ei ole vain menetetty alue, vaan se merkitsee myös menetettyä kulttuuriperintöä ja merkityksellisiä paikkoja kuten koteja ja yhteisöjä. Jälkimmäisten menettäminen vaikeuttaa ensin mainituista ylipääsemistä, ja siksi Karjalasta puhutaankin yhä kuin se olisi osa Suomea – jos ei alueellisesti, niin kulttuurisesti tai henkisesti (ks. Laine & van der Velde 2017). Siinä missä joillekin ihmisille luovutettu Karjala voi olla melko ”etäinen” ja merkityksetön, toisille sen menettäminen voi yhä aiheuttaa ”alueellista haamukipua” (territorial phantom pains), joka on kansallisvaltion tason vastine menetetyn raajan aiheuttamalle kivulle (Billé 2014; 2016).

Luovutetun Karjalan muistot matkustivat toisen maailmansodan jälkeisen rajan yli niiden suomalaisten mukana, jotka pakotettiin lähtemään alueelta. He muodostivat Suomessa uuden väestöryhmän, Karjalan evakot, jotka sopeutuivat laajempaan suomalaiseen yhteiskuntaan samalla kun vaalivat omia kulttuuriperinteitään (ks. Niukko 2009, 65). Karjalan evakkojen kokemuksia, tarinoita ja muistoja on tutkittu ja julkaistu myöskin englanniksi melko laajasti 2000-luvulla (mm. Armstrong 2004; Böök 2004; Fingerroos 2008; Niukko 2009). Myös arkistoidut muistelmat ja selviytyneiden evakkojen haastattelut tuottavat jatkuvasti uutta tutkimusta (ks. esim. Savolainen 2017). Aiemman tutkimuksen mukaan Karjalan evakot idealisoivat menetettyjä kotialueitaan ja kuvailevat niitä ”jäljittelemättömän kauniiksi paikoiksi” kieltäen ”kaiken, mikä sotaa edeltävässä elämässä oli kielteistä” (Böök 2004, 40).

Luovutetun Karjalan rakentumista ”täydelliseksi” ja ”kadotetuksi” paikaksi, jossa aika on pysähtynyt, edesauttoi se, että raja-alue oli suljettu ulkomaalaisilta matkailijoilta 1980-luvun lopulle asti (Böök 2004, 33). Karjalan evakoilla ja muilla suomalaisilla ei siis ollut ennen sitä pääsyä luovutetun Karjalan todellisuuteen, ja heidän mielissään säilyneet kuvat, käsitykset ja muistot noista paikoista säilyivät muuttumattomina. Nämä jähmettyneet Karjala-muistot, jotka muodostuivat lähes välittömästi toisen maailmansodan jälkeen, pysyivät muuttumattomina neuvostoajan loppuun asti. Ne ovat matkustaneet ajan halki ja siirtyneet sukupolvelta toiselle Karjalan evakkoperheiden kertomusten välityksellä (ks. Armstrong 2004) sekä järjestelmällisten keruiden ja arkistoinnin sekä lukuisten erilaisten julkaisujen kuten iltapäivälehtien ja tieteellisten julkaisujen avulla.

Nuorten kansalliset ja alueelliset käsitykset

Ihmiset tutustuvat tiettyihin kulttuurisiin tapoihin ja kognitiivisiin representaatioihin heidän kansakunnastaan ja valtiostaan varhaislapsuudesta lähtien (Scourfield et al. 2006). Viimeaikaisessa tutkimuksessa on korostettu lasten ja nuorten asemaa aktiivisina ja tärkeinä toimijoina heidän sosiaalisissa ja kulttuurisissa ympäristöissään (Spyrou & Christou 2014; McKnight & Leonard 2014; Habashi 2014). Nuoret eivät pelkää omaksi passiivisesti kansallisvaltion(sa) representaatioita, vaan he osallistuvat aktiivisesti niistä neuvottelemiseen ja niiden rakentamiseen (Jukarainen 2003, 217; ks. myös Habashi 2014). Viimeaikaisissa tutkimuksissa on kannustettu ”tarkastelemaan sitä, miten lapset ovat yhteydessä paikkoihin ja alueisiin ja miten he muodostavat merkityksiä arkielämässään” (Spyrou & Christou 2014, 5). Tällainen tutkimus voi lisätä ymmärrystämme raja-alueista ja rajoihin liittyvistä sosiaalisista ja yhteiskunnallisista prosesseista. Näiden asioiden tutkimuksessa nuorten rooli on perinteisesti jäänyt vaille huomiota.

Se, miten nuoret sisäistävät ja ilmaisevat kiistanalaiseen alueeseen liittyviä merkityksiä, narratiiveja ja mielikuvia, ei ole suoraviivaista. Tutkiessaan belfastilaisten nuorten näkemyksiä fokusryhmämenetelmän avulla (muiden menetelmien ohella) Martina McKnight ja Madeleine Leonard (2014, 170) saivat selville, että nuoret voivat yhtä aikaa hyväksyä ”konfliktin jälkeiset jakamisen ja normalisoinnin narratiivit” ja samalla osoittaa ”tukea tilan eksklusiiviselle käytölle”. Aiemmissä tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu nuorten käsityksiä rajasta ja raja-alueen ”toisesta puolesta” Suomen ja Venäjän raja-alueella, on tullut vastaavanlaisia moniulotteisia vastauksia. Pirkkoliisa Ahponen osoitti tutkimuksessaan (2011), että kun suomalaiset, hänen tutkimuksessaan yliopisto-opiskelijanuoret ylittivät Suomen ja Venäjän välisen rajan entiseen Suomen Karjalaan ja pohtivat kokemustaan, heidän käsityksensä ”toisesta” ja ”Karjalasta” monimutkaistui. Tuoreessa tutkimuksessa, joka selvitti mentaalikarttojen avulla Suomen ja Venäjän rajaa lähellä Etelä-Karjalassa ja Leningradin alueella asuvien 9–15-vuotiaiden nuorten näkemyksiä, havaittiin, että osallistujat Suomessa ja Venäjällä sekä kuvasivat rajaa rajanylityspaikkana ja näkivät yhtäläisyyksiä ”heidän ja rajan toisen puolen” välillä että rakensivat eroavaisuuksia rajan eri puolten välille (Kaisto & Brednikova 2019). Sitä vastoin suomalaisia ja venäläisiä rajaseudulla eläviä nuoria 1990-luvulla tutkinut Pirjo Jukarainen (2003) sai selville, että Suomen Pohjois- ja Etelä-Karjalassa sekä Venäjän Viipurissa asuvat nuoret pitivät rajan eri puolia kulttuurisesti ja kielellisesti selvästi erilaisina, ja heidän asenteensa rajanaapureita kohtaan olivat hyvin ennakkoluuloisia ja varautuneita. Suomalaisnuorten asenteet saattavat olla yhteydessä siihen, että tuolloin vuosikymmeniä suljettuna ollut raja oli juuri avattu ja saattoi aiheuttaa pelkoa (ibid).

Edellä esitellyt tutkimukset korostavat nuorten toimijuutta kansallisten ja alueellisten käsitysten muodostamisessa, ja ne antavat viitteitä siitä, minkälaisia käsityksiä tämän päivän ja lähimenneisyyden suomalaisilla nuorilla on valtioiden rajat ylittävästä Karjalan alueesta, jota määrittää sen läpi kulkeva raja. Tämä artikkeli täydentää olemassa olevaa tutkimusta tarkastelemalla fokusryhmien avulla, millaisia merkityksiä nuoret liittävät Karjalaan sekä konkreettisenä alueena että abstraktin mielikuvien tasolla. Seuraavassa osiossa esitellään tutkimuksen käsitteellinen viitekehys, jota käytettiin näiden merkitysten analysointiin, ymmärtämiseen ja kontekstualisointiin.

Tilallinen sosialisaatio, arkipäivän nationalismi ja alueellinen haamukipu

Tämä tutkimus kietoutuu kysymykseen siitä, miten muistot ”menetetystä” alueesta voivat olla kovin merkittäviä tietyille ihmisryhmille. Avainkäsite tämän kysymyksen ymmärtämiseen on tilallinen sosialisaatio. Suomalainen maantieteilijä Anssi Paasi on muiden tutkijoiden ohella käyttänyt tilallisen sosialisaation käsitettä keinona ymmärtää ja analysoida yksilön sosiaalustumista tiettyyn alueellisesti rajattuun tilalliseen kokonaisuuteen, kuten kansallisvaltioon (ks. Paasi 1996; 2016). Tilallinen sosialisaatio on dynaaminen ja jatkuva prosessi, jonka avulla ymmärrystä ”normatiivisesta alueelle tyypillisestä elämäntavasta” luodaan jatkuvasti uudelleen sekä arkisten ja epämuodollisten että muodollisten ja institutionaalistuneiden käytäntöjen kautta (Kuusisto-Arponen 2003, 161; Kallio 2014, 211). Tilallista sosialisaatiota tapahtuu hallinnon, politiikan, koulutuksen, median, kirjallisuuden, muistin paikkojen ja yksilön sisäistämien yhteisten alueellisten narratiivien ja jaettujen perinteiden kautta (Paasi 1996; 2016). Paasin mukaan kansallinen taso saattaa olla usein kaikista merkittävin tilallisessa sosialisaatiossa, ja hänen mukaansa tilallinen sosialisaatio ja nationalismi ovat olennaisesti yhteydessä toisiinsa (Paasi 2016, 24).

Tilallinen sosialisaatio alkaa jo varhaislapsuudessa (Kallio 2014), ja muun muassa Paasi on tutkinut, millä keinoin ja tavoin samassa valtiossa elävät nuoret ovat tilallisesti sosiaalistuneita. Paasi (1996; 2016) on käyttänyt koulukirjoja esimerkkinä ylhäältä alaspäin suuntautuvasta tilallista sosialisaatiosta, joka kohdistuu erityisesti nuoriin. Kirsi-Pauliina Kallio (2014) on tarkastellut nuoria aktiivisina sosiaalisina toimijoina soveltaen tilallisen sosialisaation käsitettä suomalaisnuorten poliittisen kypsymisen tutkimukseen ja havainnut, että nuorten käsitykset kansallisen viitekehyksen merkityksestä vaihtelivat (ibid., 218). Hänen mukaansa tämä viittaa siihen, että ”edes kaikkein voimakkaimmat ja aina läsnäolevat tilallisen sosialisaation prosessit eivät johda samuuteen, vaan luovat keskinäisiä eroja, joiden perusteella nuoret vaihtelevasti sijoittavat itsensä elettyihin maailmoihiinsa” (ibid.). Tilallisen sosialisaation käsite sopii äärimmäisen hyvin nuorten suomalaisten Karjalaan yhdistämien merkitysten analysoimiseen, sillä tilallinen sosialisaatio selittää hyvin mekanismeja, joiden myötä ihmisille kehittyä käsitys siitä, ”minne ja kenelle paikat kuuluvat” yksilöllisten, paikallisten ja kansallisten käsitysten mukaan.

Toinen hyödyllinen käsite Karjalaan liitettyjen merkitysten tarkasteluun on ”arkipäivän (banaali) nationalismi” — tapa, jolla kansakunta ja sen merkitys ovat läsnä arjessa (Billig 1995). Arkipäivän nationalismi ilmenee lukemattomin eri tavoin, kuten esimerkiksi tapana viitata ”meihin”, puhuttaessa kansallisesta alueesta (Paasi 2016, 23). Arkipäivän nationalismia voi olla vaikea erottaa niin sanotusta ”kuumasta nationalismista” (hot nationalism), eli nationalismista sen äärimmäisimmässä, dynaamisimmassa ja väkivaltaisimmassa muodossaan; arkipäiväiseltä nationalismilta vaikuttavat tavat voivat aiheuttaa tai merkitä piilevää kuumaa nationalismia, ja päinvastoin (ks. Paasi 2016). Sen lisäksi, että Karjalaa pidetään Suomen menetettynä alueena, sillä on myös useita arkipäiväisiä assosiaatioita: se yhdistetään tiettyihin perinteisiin suomalaisiin ruokiin (ks. Wells, 2016), suosittu olutmerkki on nimeltään ”Karjala” ja suomalaisissa popkappaleissa lauletaan ”Karjalan saamisesta takaisin” (JVJ feat. Freeman 2012; Portion Boys 2017). Nämä ilmeisen arkipäiväiset assosiaatiot voivat aiheuttaa voimakkaampia nationalistisia reaktioita, sillä ne muistuttavat Karjalan olevan menetetty alue. Karjala on esimerkki tapauksesta, jossa (mahdollisesti) kuuma nationalismi sekoittuu ja sotkeutuu arkipäiväiseen.

Tilallinen sosialisatio ja arkipäivän nationalismi ovat yhteydessä alueellisen haamukivun (Billé 2014; 2016) käsitteeseen. Alueet, jotka ovat merkittäviä kansalliselle itseymmärrykselle voivat aiheuttaa alueellista haamukipua, kun ne erotetaan kansakunnan ”vartalosta” valtakunnan rajojen siirtämisen myötä. Tällainen kipu voi aiheuttaa ”nostalgisia tunnetiloja, jotka ilmenevät kulttuurielämässä ja jotka toisinaan johtavat voimakkaisiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin. Näillä liikkeillä on kansalliskiihkoisia iskulauseita, kuten uudelleenyhdistäminen valtioon, jonka osa alue on ollut, tai entisten rajojen palauttaminen” (Kolosov 2015, 37). Karjalan menettäminen aiheutti tällaisia alueellisia haamukipuja, koska aluetta pidettiin tärkeänä kansalliselle identiteetille (Laine & van der Velde 2017, 67). Ajatus siitä, että Karjalan pitäisi oikeutetusti olla osa Suomea, on säilynyt joissakin piireissä, ja sitä on pidetty esillä mediassa ja muissa narratiiveissa huolimatta siitä, että Karjala on ollut irti kansallisesta vartalostaan jo yli 70 vuotta (ibid. 69–71; Paasi 2016, 25). Karjala on ”haamualue”: vaikka se ei ole enää osa Suomen valtiota, joillekin suomalaisille ja kansallisen diskurssin tasolla se on tunnetasolla edelleen ”kiinni kansallisessa vartalossaan” (Billé 2016, 18).

Pohdintaa Karjalasta Suomen lukiolaisten kanssa

Artikkelissa analysoitu aineisto koostuu 325 lukiolaisnuoren (iältään 16–19 vuotta) fokusryhmähaastatteluista, jotka tehtiin vuonna 2017. Mukana oli nuoria 11 eri kaupungista ympäri Suomen.¹ Fokusryhmissä kysyin osallistujilta: ”Mitä sinä tiedät Karjalasta?”, ”Mitä tulee mieleesi kun kuulet sanan ’Karjala?’”, ”Missä on Karjala?”, ”Onko sinulla iso- tai isoisovanhempia tai muita sukulaisia Karjalasta?”, ”Jos on, mistä he tulivat?”

Fokusryhmämenetelmää on käytetty onnistuneesti tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu nuorten samastumista paikkoihin (ks. Kuusisto-Arponen 2003; McKnight & Leonard 2014). Tutkimuksessani fokusryhmämenetelmän mahdollistama ryhmadynamiikka on avainasemassa. Kaltaisilleni tutkijoille, ”jotka ovat kiinnostuneita sosiaalisesti konstruoidusta tiedon luonteesta”, tämä fokusryhmien ominaisuus tekee niistä ihanteellisen tutkimusmenetelmän (Cameron 2005, 117). Fokusryhmissä sain omakohtaisesti todistaa Karjalaan liittyvien käsitteiden yhteistä konstruointia ja ilmaisemista.

Kaikki osallistajat altistuiivat fokusryhmien aikaan jatkuvasti tilallisen sosialisointiprosesseille suomalaisen muodollisen koulutuksen kautta. Lisäksi, koska osallistajat asuivat Suomessa, he altistuiivat epävirallisille ja ilmeisen arkipäiväisille tilallisen sosialisointiprosesseille esimerkiksi suomalaisen median kautta. Osallistajat jakoivat saman sosialisointiympäristön, jossa heitä ympäröivät jatkuvasti meneillään olevat, sekä ylhäältä alas että alhaalta ylös suuntautuvat prosessit, jotka pyrkivät sosiaalistamaan heitä tilallisesti (ks. Kuusisto-Arponen 2003, 161; Kallio 2014, 211). Osallistujien henkilökohtaisia taustatietoja (esimerkiksi olivatko he asuneet Suomessa koko elämänsä) ei kerätty osallistujilta, joten taustan ei nähdä vaikuttaneen tuloksiin yksilöiden välistä normaalia differentiaatiota enempää, mikä joka tapauksessa on huomioitu tavassa, jolla tilallisen sosialisointiprosessit tuottavat ”yhteenkuuluvia mutta ainutlaatuisia” ihmisiä (ks. Kallio 2014, 215).

Analysoin fokusryhmäaineistoni teemaattisella sisällönanalyysillä (*Thematic Content Analysis, TCA*), joka on ”menetelmä, jonka avulla voidaan tunnistaa ja analysoida aineistossa esiintyviä malleja (teemoja) ja raportoida niistä” (Braun & Clarke 2006, 79). Teeman tärkeys ei riipu siitä, kuinka monta kertaa teema esiintyy aineistossa, vaan ennemminkin siitä, tuoko se esiin jotain tärkeää suhteessa tutkimuskysymykseen (ibid.). Analyysiprosessi kehittyi kuvailusta, ”jossa aineisto on vain referoitu ja pistetty järjestykseen semanttisen sisällön si-

sältämien mallien ilmaisemiseksi”, tulkintaan, ”jolla pyritään teoretisoimaan mallien tärkeys ja niiden laajempia merkityksiä ja johtopäätöksiä” (ibid).

Suomen nykynuorten Karjala

Kolme toisiinsa liittyvää pääteemaa nousi esiin fokusryhmäaineistosta. Teemat olivat: Karjalan merkitys osallistujille, Karjalan läsnäolo osallistujien arkielämässä ja Karjalan menetys, joka yhdistyi ajatukseen Karjalan palauttamisesta. Karjalan merkityksestä keskusteltaessa osallistujat vastasivat usein Suomen kansallisesta viitekehuksesta käsin: ”[Karjala] oli iso osa Suomea ja se menetettiin sodassa, [ja] sieltä tuli sodassa paljon ihmisiä tänne Suomeen” (Joensuu 1 NO1)², ”Karjala on ollut Suomelle niinku tosi tärkeä alue koko Suomen tai Ruotsin historian ajan ja siellä on paljon meidän niinkö muinaishistoriaa” (Oulu 1 NO1). Lisäksi osallistujat ymmärsivät Karjalan alueena, joka ”on jo aika kauan ollut tällainen, kiistelty alue Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän rajalla” (Oulu 3 NO).

Joillekin osallistujille Karjala oli henkilökohtaisesti merkittävä, ja he arvostivat sitä, että siitä keskusteltiin fokusryhmässä: ”Karjalan alue on [...] ns. vahva osa identiteettiäni ja oli mukavaa kuulla siitä lisää ja että se kiinnostaa muitakin kovasti” (Vaasa 4 P4)³. Joidenkin osallistujien mielestä Karjalan merkitykselle pitäisi antaa enemmän tunnustusta: erään osallistujan mukaan siitä ”puhutaan niin vähän” (Helsinki 1 Y2)⁴, ja toinen oli sitä mieltä, että ”on mielenkiintoista kuulla Karjalasta, sillä vain harvoin tapaa ihmisiä, jotka puhuvat siitä” (Turku 1 P12).

Karjala ei vaikuttanut merkitsevän osallistujille kadotettua paratiisia, kuten Karjala usein esitetään evakkojen kertomuksissa (ks. edellä). Osallistujat eivät idealisoineet sotaa edeltävää Karjalaa, ja yksi osallistuja jopa kritisoi kyseisiä narratiiveja ja kommentoi, että tarinoissa, joita hän on kuullut Karjalasta ”aina sanotaan, että se on paljon parempi kuin Suomi ja vihreämpi ja kauniimpi” (Oulu 1 MO4). Osallistujat puhuivat nykypäivän Karjalasta melko kielteiseen sävyyn, mikä on sotaa edeltäneen idealisoidun mielikuvan vastakohta: ”Nykyään se on aika köyhää aluetta” (Helsinki 1 MO5), ”aivan kuollu (...) ku Siperia” (Joensuu 3 NO), ”Karjala ei oo pystyny kehitty. Jos se olis osa Suomee ni se ois varmaan voinu kehittyki siitä” (Helsinki 2 MO), ”on se menny vähä huonoon kuntoon sen takii ku se ei oo enää Suomella” (Vaasa 4 NO). Näille osallistujille Karjala merkitsee aluetta, johon liittyy kielteisiä mielikuvia. Joissakin tapauksissa tämä on yhdistetty siihen, että Karjala ei ole enää osa Suomea.

Fokusryhmäaineiston toinen teema on läsnäolo, eli tavat, joilla Karjala on läsnä osallistujien arkielämässä. Osallistujat yhdistivät Karjalan usein tiettyihin ruokiin, joita he kohtaavat säännöllisesti arkielämässään: ”Kun kuulen [sanan] ’Karjala’, ajattelen kaikkea karjalaista ruokaa [...] Niinku karjalanpiirakoita, meillä on niitä itse asiassa koulussa tänään” (Oulu 3 NO3). Ruoan lisäksi osallistujat yhdistivät Karjalan myös olueen (oletettavasti Karjala-olutmerkin takia). Osallistujat liittivät Karjalaan usein myös ”aika montaki biisiä” (Oulu 4 MO7) tai ”pari hauskaa laulua” (Turku 2 NO), mikä osoittaa, että laulut ovat yksi tapa, jolla Karjala on läsnä nuorten arkielämässä. Jotkut osallistujat alkoivat jopa laulaa näitä lauluja oma-aloitteisesti ryhmähaastattelun aikana. Tällaisia osallistujien ilmeisen arkipäiväisiä viittauksia Karjalan läsnäoloon heidän arkielämässään ei pitäisi hylkiä tai jättää huomiotta. Ne voivat olla yksi pääasiallisista yhteyksistä, joissa osallistujat törmäävät Karjalan käsitteeseen ja alkavat ymmärtää sen merkityksen (tai merkityksettömyyden) itselleen ja laajemmalle kulttuurille, jossa he kasvavat.

Merkityksen ja läsnäolon teemat kietoutuivat toisiinsa niillä osallistujilla, joilla oli henkilökohtaisia perhesiteitä Karjalaan. Suvun tarinat evakoinnista ja pakkosiirrosta saattavat tehdä Karjalasta osallistujille läsnäolevan ja merkityksellisen paikan, josta he ovat kuulleet vanhemmilta perheenjäseniltään ja jolla saattaa olla heille henkilökohtaista merkitystä osana heidän taustaansa. Seuraava katkelma on yksityiskohtainen kuvaus osallistujan suvun yhteydestä Karjalaan:

Mul tulee tosi vahvasti mieleen mejän siis suku [kun kuulin sanan ”Karjala”]. [...] mejän suku on siis Karjalasta, Viipurista. Ja sitten Koivistolta.⁵ Sieltä. Ja siel on Koivistolla ihan meidän periaatteessa sukutalo edelleen. Ei oo meidän omistukses enää tietenkään. Jääny sillon jatkosodan jälkeen sinne. Mutta on se talo edelleen siellä pystyssä. Mutta siis... Mun papan vanhemmat ja mun papan isovanhemmat on kotosin siis Karjalasta. [...]ja nää [perheenjäsenet] jotka asu Koivistolla niin kävi jopa valokuvaamassa, valokuvauttamassa itsensä Viipurissa, koska se oli hieno paikka. Sinne mentiin niinku, vähän niinku pääkaupunkiin. Et silleen meil on tosi vahvat juuret sinne, ni mulla tulee mieleen mun äiti ja mun perhe Karjalast ensimmäisenä. (Helsinki 2 NO3.)

Karjala on tärkeä tälle tutkimuksen osallistujalle, koska se liittyy hänen sukuhistoriaansa. Osallistuja on ottanut sukunsa muistot Karjalasta omikseen: hän kuvailee Viipuria ikään kuin hän itse olisi kokenut sen. Karjala on myös läsnäoloa; osallistuja ”tuo Karjalan lähelle” tarinan yksityiskohtien avulla, mikä on tyypillistä evakkokertomuksille (Armstrong 2004, 131). Osallistuja osoittaa toimijuutensa suhteessa historialliseen narratiiviin kertomalla ulkopuoliselle tutkijalle henkilökohtaisen narratiivin, joka on siirtynyt sukupolvelta toiselle ja joka nyt kerrottuna heijastaa hänen henkilökohtaisia käsityksiään (ks. Habashi 2014, 426).

Kolmas teema on menetys. Karjalaa ympäröivä menetyksen tunne vaikuttaa koskettavan vielä 70 vuotta myöhemmin. Ryhmähaastattelujen päätteeksi osallistujia pyydettiin kirjoittamaan ylös tärkeimmät asiat, joista heidän ryhmässään oli puhuttu. Yksi osallistuja kirjoitti: ”Karjala menetettiin, mikä oli edelleen katkera asia Suomalaisille” (Joensuu 1 Y3), ja toinen kirjoitti: ”Tärkeää oli huomata se, että Viipuriin ja Karjalaan liittyy edelleen paljon muistoja ja kaipaustakin” (Oulu 1 Y5). Jopa tosiseikkoihin perustuvat ilmaukset, jotka viittasivat Karjalan menettämiseen, korostivat Karjalan suomalaisuutta ja ”meitä” kansallisena ryhmänä, joka menetti alueen: ”Se oli alun perin osa Suomea mutta sitten meidän piti tavallaan antaa se venäläisille” (Turku 1 MO2).

Kun osallistujilta kysyttiin, mitä he yhdistävät sanaan Karjala, iskulause ”Karjala takaisin” nousi usein esiin, toisinaan välittömänä vastauksena. Yksi osallistuja täsmensi, että Karjalasta hänelle tuli mieleen ”Karjala takaisin! Suomalainen sisu ja kaikki tällaset” (Lahti 4 MO3). Kun häneltä kysyttiin, missä hän oli kuullut iskulauseen, hän vastasi: ”No se on vähä sellanen, nationalistinen juttu se liittyy, suomalaiseen kulttuuriin”. Toinen osallistuja lisäsi: ”Eikse [Karjala takaisin] oo jossai biisissä?... ’Voitetaan Karjala takaisin’ tai jotai semmosta” (Lahti 4 NO1). Kommentti osoittaa, kuinka tähän nationalistiseen ja revansistiseen iskulauseeseen voi törmätä arkipäiväisissä muodoissa, kuten esimerkiksi suomalaisissa popkappaleissa (laulun esittäjä on JVG feat. Freeman, 2012). Yksi osallistuja yhdisti Karjala-merkkisen oluen ajatukseen Karjalan palauttamisesta sanomalla ”Karjala takaisin otetaan pullo kerrallaan” (Turku 3 NO1). Hän kertoi kuulleen iskulauseen isältään. Myöhemmin hän lisäsi vakavampaan sävyyn, että ”Karjalahan oli Suomen aluetta, mut sit me menetettiin se Venäjään”.

Eräs osallistuja kieltää yhteenvedossaan ajatuksen Karjalan palauttamisesta ja kansallisen menetyksen tunteen olemassaolosta, mutta siitä huolimatta hän tunnustaa Karjalan merkityksen: ”Voiko ikinä saada Karjalan takaisin? - Ei. Ei enää suomalaisia kaipaa. Tärkeätä oli se, että puhuttiin Karjalasta” (Oulu 1 Y4). Yksi osallistuja yhdisti Karjalan menettämisen tietynlaiseen käsitykseen kansallisesta identiteetistä ja kirjoitti: ”Kuuluu suomalaisuuteen haikailla sodassa menetettyjä alueita takaisin” (Rovaniemi 2 Y5). Yksi osallistuja selitti minulle, ulkopuoliselle ulkomaiselle tutkijalle, että ”monien suomalaisten mielestä [Karjalan] pitäisi kuulua Suomelle [...] haluaisimme sen takaisin, mutta todennäköisesti emme koskaan saa” (Oulu 3 NO2). Osallistuja puhuu kuvitteellisen, kansallisen ”meidän” puolesta, mikä on arkipäiväisen nationalismimin avainmekanismeja (Paasi 2016, 22). Hän ilmaisee ajatuksen, jonka mukaan Karjalan ”pitäisi olla” osa Suomea, mutta sen ”takaisin saaminen” ei ole realistinen toive. Tämä on esimerkki tapauksesta, jossa osallistuja käyttää toimijuuttaan välittämään eteenpäin version kansallisen tason narratiivista, johon heijastuvat hänen omat käsityksensä ja näkökulmansa (ks. Habashi 2014, 426).

Nationalismi ja Suomen nykynuorten käsitykset Karjalasta

Tutkimuksen osallistujien kommentit viittasivat kansallisen tason prosesseihin, joihin muun muassa muodollinen koulutus kuuluu ja jotka sosiaalistavat osallistujia tilallisesti Suomen (menneeseen ja nykyiseen) alueeseen ja saavat heidät tuntemaan itsensä suomalaisiksi. Yhdessä ryhmistä keskusteltiin siitä, mistä osallistujat olivat saaneet tietoa Karjalasta. Vastausten mukaan osallistujat kuuluivat Karjalasta koulussa, mutta lisäksi se oli myös ”yleistietoa” (Oulu 3 NO1) tai ”sisäistä tietoa” (Oulu 3 NO2), ja että ”olisi outoa jos suomalaisena et olisi kuullut Karjalasta” (Oulu 3 NO4). Osallistujat tiedostivat, että Karjalaa koskevaa tietoa ei ole saatavilla vain evakkosuvuissa vaan myös suomalaisessa yhteiskunnassa laajemmin, kuten yksi osallistuja selitti: ”[Karjalasta] on paljon tarinoita lehdissä ja jopa koulukirjoissa” (Rovaniemi 3 MO2).

Se, että osallistujat kuvailevat nykypäivän Karjalaa melko kielteiseen sävyyn, osoittaa sen, että tietyillä mediassa kiertävillä diskursseilla (jotka muodostavat merkittävän osan tilallisen sosialisoinnin prosessista), on ollut vaikutusta siihen, mitä merkityksiä osallistujat antavat Karjalalle. Näin tehdessään osallistujat toistavat suomalaisessa mediadiskurssissa esiintyvää vähäisesti kritisoitua mielikuvaa, jonka mukaan luovutettu Karjala oli suomalaisena täydellinen ja venäläisenä se on täydellisen pilalla: ”Epäsuora viesti on, että Suomen vallan alla tulokset olisivat olleet erilaisia, eli parempia” (Böök 2004, 42). Osallistujat vaikuttavat omaksuneen tämän viestin. Myös muissa tutkimuksissa nuoret ovat ilmaisseet kielteisiä käsityksiä koskien Suomen ja Venäjän välisen rajan ”toista puolta” (eli menetettyä Karjalaa), mikä viittaa siihen, että mielikuva saattaa olla levinnyt laajalle nuorten joukossa. Nuoria Suomen raja-alueella tutkineet Jukarainen (2003) sekä osittain myös Virpi Kaisto ja Olga Bredinova (2019) kohtasivat samanlaisia negatiivisia mielikuvia, esimerkiksi että: ”Suomen puolella olevien talojen sanottiin olevan hyvässä kunnossa, kun taas Venäjän puolella olevat talot olivat rappeutuneita” (ibid., 10). Ahponen (2011, 154) tutki menetetyssä Karjalassa vierailevia nuoria ja havaitsi, että ”vierailijat siirsivät itsensä kuvitteelliseen ja stereotyyppiseen ’meidän’ menneisyyteen vertaillakseen tuttuja ja vieraita piirteitä rajan toisella puolella”. Tämän tutkimuksen tulokset mukailevat pitkälti näiden tutkimusten tuloksia. Kuten Jukarainen (2003, 222) on huomauttanut, ”toiseen” valtioon liittyvää ”sosiaalisesti opittujen stereotyyppien toistamista”, jota nuoret tekevät, ei saisi pitää ”harmittomana tai

neutraalina, vaan ongelmallisena ja poliittisena luokitteluna”, joka voi muodostaa pohjan ksenofobiselle ajattelulle ja käytökselle.

Vaikka tulokset osoittivat, että osallistujilla oli jaettu käsityksiä Karjalasta – johtuen kansallisen tason tilallisen sosialisoinnin vaikutuksista – osallistujat myös antoivat Karjalalle erilaisia ja tärkeideltään eritasoisia merkityksiä. Tämä johtuu tilallisen sosialisoinnin yksilöllisestä ulottuvuudesta (ks. Kallio 2014), jonka mukaan tilallisen sosialisoinnin eri keinot (esim. oppitunnit, aikakauslehdet) vaikuttavat eri tavoin eri yksilöihin. Tämän tutkimuksen tulokset tukevat yksilöä aktiivisena toimijana pitäviä väitteitä, sillä tulosten mukaan nuoret voivat olla sisäistämättä tiettyjä ”ylhäältä alas” suuntautuvia tilallisen sosialisoinnin narratiiveja. Tämä ei välttämättä ole aktiivista vastustusta tai kieltämistä, vaan johtuu ennemminkin siitä, ettei yksilö muista tai pidä kyseistä tietoa tärkeänä. Tutkimustulokset peilaavat myös Kaiston ja Brednikovan (2019, 15) tuloksia. He käyttivät tilallisen sosialisoinnin käsitettä suomalais- ja venäläisnuorten tekemien mentaalikarttojen analysoimiseen ja saivat selville, että osallistujien käsitykset Karjalan raja-alueesta vaihtelivat suuresti yksilöiden välillä. Tämä osoitti, että osallistujat ”kuuluvat kansallisesti ja paikallisesti yhteen, mutta ajattelevat ja toimivat itsenäisesti”.

Eri fokusryhmistä saadut vastaukset korostivat sitä, että myös arkipäiväinen nationalismi vaikuttaa merkittävästi suomalaisten nuorten käsityksiin Karjalasta. On väitetty, että lapset altistuvat ”arkipäiväisen nationalismin monille eri muodoille” ja ”elävät ympäristöissä, joissa kansalliset erot ovat... hyvin vahvasti esillä” (Scourfield et al. 2006, 64). Tämän tutkimuksen tulokset näyttävät, missä määrin arkipäiväinen nationalismi vaikuttaa tutkimuksen osallistujiin. Osallistujat yhdistelivät vapaasti ja humoristisesti arkisia, jokapäiväisiä mielleyhtymiä, kuten Karjala-oluen, joka kertoo Karjalan läsnäolosta heidän arjessaan, vakavampaan ymmärrykseen menetetyistä alueista, joka oli ”Suomella... ekanä” (Turku 3 NO). Yhdistelemällä erilaisia käsityksiä ”Karjalasta” osallistujat osoittivat kykenevänsä osallistumaan kansallisiin diskursseihin sekä luomaan omat käsityksensä niistä (ks. Habashi 2014, 424 ja 426).

Eri ryhmäkeskusteluissa oltiin tietoisia siitä, että ”Karjala-juttu” (Lahti 4 MO) liittyy suomalaiseen nationalismiin, ja keskusteluissa mainittiin myös, että oltiin tai ei oltu ”Karjala takaisin -tyylinen ihminen” (Oulu 6 NO1). Osallistujat olivat siis tietoisia siitä, että ”tietäntyyppiset ihmiset” kannattavat Karjalan palauttamista Suomelle. Jotkut suhtautuivat Karjalaan nostalgisella kaipuulla, jota sävytti revansistinen ja turha toivo, että Karjalan alueen palauttaminen voisi toimia hyvityksenä alueen (kuvittelun) 1930-luvun lopun yhteisö- ja kulttuurielämän menetetykselle. Osallistujat perustelivat myös, miksi jotkut ihmiset haluavat Karjalan takaisin: ”ku venäläiset sai sen [Karjalan] ni se nosti sen (...) ni semmonen kansallissymboli Suomelle” (Joensuu 1 MO2). Nämä vastaukset osoittavat osallistujien olevan tietoisia ”kuumasta” nationalismista, jota saattaa lietsoa keskustelu Karjalan menettämisestä ja Suomen osallistumisesta toiseen maailmansotaan (ks. Paasi 2016, 25).

Osallistujat käyttivät ”me” suomalaiset -ilmausta kuvaillessaan Karjalan menettämistä; he sisällyttivät näin itsensä ryhmään, joka on kokenut menetyksen, vaikka ovat itse syntyneet vuosikymmeniä myöhemmin. Keskusteluissa viitattiin siihen, mistä tämä voisi johtua. Eräs osallistuja kertoi, että hän kuuli iskulauseen ”Karjala takaisin” isältään. Tieto on siis periytynyt, kuten mahdollisesti myös tunne siitä, että Suomella olisi edelleen Karjalan ”omistusoikeus”. Vaikka osallistujat toistivat iskulauseen ”Karjala takaisin” usein välittömänä vastauksena kysymykseen, mitä sanasta ”Karjala” tulee mieleen, he eivät kuitenkaan ilmaisseet oikeasti haaveilevansa luovutetulle alueelle palaamisesta tai alueen palauttamisesta Suomelle. Havainto on samansuuntainen kuin muissa pakolaisten jälkeläisiä tarkastelevissa

tutkimuksissa, joiden mukaan nuorilla ei ole ”edellisen sukupolven halua palata kotiin” (Habashi 2014, 422).

Suomalaisissa diskursseissa esiintyvä narratiivi, jonka mukaan Karjala on menetetty paratiisi, voi aiheuttaa tietynlaisia tunteita, kuten menetystä ja nationalistista kiihkoa, mutta kuten tämä suomalaisia nuoria käsittelevä tutkimus osoittaa, yksilöillä tai ryhmillä ei välttämättä ole erityisiä tunnereaktioita Karjalan menetykseen liittyen. Osallistujat yhdistivät Karjalan iskulauseeseen ”Karjala takaisin”, mutta he yhdistivät iskulauseen enemmän olueen ja popkappaleisiin kuin suruun tai tuskaan. Aiemman tutkimuksen mukaan suomalaisissa mediadiskursseissa ”Karjalan aiheuttama arpi on pikkuhiljaa paranemassa ja häviämässä ihmisten muistoista” (Laine & van der Velde 2017), mitä tukee tämän tutkimuksen tuloksista se, että osallistujat eivät pitäneet Karjalaa alueena tai käsitteenä, joka olisi aiheuttanut heille ”alueellista haamukipua”.

Karjalan merkitys Suomen nykynuorille

Karjala on ollut Suomen kansakunnan rakentamiselle sekä kansallisille ja alueellisille käsityksille keskeinen alue, joka ”irrotettiin” kansallisesta vartalosta toisen maailmansodan jälkeisten rajalinjojen myötä. Tässä artikkelissa on tutkittu, minkälaisia merkityksiä nykypäivän nuoret Suomessa antavat kyseiselle haamualueelle.

Tämän tutkimuksen nuoret pitivät Karjalaa merkittävänä sekä Suomelle kansallisesti että itselleen henkilökohtaisesti, ja heidän mielestään oli mielenkiintoista puhua ja oppia aiheesta, josta ei kuullut puhuttavan paljon. Osallistujien joukossa oli myös nuoria, joille Karjala ei vaikuttanut olevan tärkeä aihe tai kysymys. Tutkimuksen yksi tärkeä tulos oli se, että osallistujat eivät pitäneet Karjalaa myyttisenä kadotettuna paratiisina, vaan nykypäivän alueena, johon he liittivät melko kielteisiä merkityksiä. Karjalan läsnäolo arjessa ilmeisen arkipäiväisten assosiaatioiden muodossa voitiin yhdistää käsityksiin sen menettämisestä ja palauttamisesta. Sana Karjala synnytti osallistujissa joitakin voimakkaampia assosiaatioita ja reaktioita liittyen menetettyyn alueeseen ja Suomen kuvitteellisen me-yhteisön kokemaan menetykseen.

Tutkimuksen tulokset ovat relevantteja laajemmassa kontekstissa. Osallistujat sisällyttivät itsensä usein osaksi ”meitä” suomalaisia, mikä tuo nationalismiin tutkimukseen uutta tietoa siitä, miten ja milloin nuoret muodostavat käsityksiä tiettyyn kansakuntaan kuulumisesta, vaikka kyseinen kysymys ei kuulunutkaan tämän tutkimuksen piiriin. Tutkimuksen tulokset vaikuttavat paikkaan kiinnittymiseen (place-attachment) liittyvään tutkimukseen alueen ja valtion tasolla. Tutkimuksessa tarkasteltiin sitä, miten nuoret ymmärtävät (heidän) kansan(sa) materiaalsen alueen ”omistuksen” menettämisen ja suomalaisissa kansakunnan rakentamisen narratiiveissa yhä kulttuurisesti merkittävänä ja arvokkaana pidetyn alueen immateriaalsen menettämisen (Browning & Joenniemi 2014; Laine & van der Velde 2017). Tutkimukseen osallistuneet nuoret eivät ilmaisseet henkilökohtaisia luovutettuun Karjalaan kohdistuvia menetyksen tai kaipuun tunteita. Tämä viittaa siihen, että alueellisen haamukivun tunteminen ei ole väistämätön tai automaattinen reaktio kansallisen alueen menettämiseen. Se, että tutkimukseeni osallistuneet nuoret eivät pitäneet Karjalaa täydellisenä menetettynä paikkana, on yksi suurimmista eroista heidän ja evakkosukupolven kertomusten välillä. Tämän kaltaiset tutkimukset ovatkin merkityksellisiä siksi, että voidaan havaita, kuinka paikkoihin liitetyt merkitykset voivat muuttua ja kuinka alueeseen kiinnittymisen kokemukset voivat ”vaipua unohduksiin” ajan myötä (Billé 2014, 180).

Tämä tutkimus tuo uutta tietoa rajatutkimuksen kentälle, sillä tutkimuksessa tarkastellaan sekä alueellisen rajan pakotetun uudelleensijoittamisen vaikutuksia että menetetyn paikan merkitysten rajat ylittäviä mahdollisuuksia, eli voivatko merkitykset ylittää sukupolvien rajoja. Tutkimuksessa todetaan myös, että menetetyn Karjalan muisto jähmettyi, koska paikka rajattiin fyysisesti ja henkisesti täydelliseksi menetetyksi suomalaiseksi paikaksi. Tutkimalla tuntevatko suomalaiset nuoret menetetystä Karjalasta johtuvaa alueellista haamukipua, tämä artikkeli on käsitellyt yhtä rajatutkimuksen piirissä esitettyä kysymystä: Miksi monissa tapauksissa rajamuutokset aiheuttavat yhteiskunnassa voimakkaita tunnereaktioita, kun taas toisissa tapauksissa muuttuneet rajat nähdään perusteltuina? (Kolosov 2015, 40). Tämä artikkeli on vastannut kysymykseen osoittamalla, ettei nuorilla nykypäivän Suomessa ole voimakkaita tunnereaktioita rajamuutoksen myötä menetettyä Karjalaa kohtaan. Artikkelin väittää tämän johtuvan siitä, että kyseessä on tilallisen sosialisoinnin prosessien kautta opittu tunnereaktio, jota nuoret eivät (tähän mennessä) ole sisäistäneet. Samankaltaiset tutkimukset, jotka nuoria osallistamalla tarjoavat näkymiä alhaalta päin, voivat ”rikastuttaa ymmärrystämme rajoista ja raja-alueista sosiaalisina konstruktioina ja ihmisten arkielämän käytänteiden tuloksena” (Spyrou & Christou 2014, 3). Tämä tutkimus on tuonut esiin, miten nuoret Suomessa ymmärtävät Karjalan, joka on ”välitila... määrittämätön mutta hyvin symbolinen alue” (Laine & van der Velde 2017, 67), ja miten nuoret aktiivisesti (re)konstruoivat sitä.

Tutkimuksen tuloksissa korostuvat nuorten ”monimutkaiset, ristiriitaiset ja sekavat vastaukset”, kun he neuvottelevat kiistellyyn alueeseen liittyvistä merkityksistä (McKnight & Leonard 2014, 177). Nämä merkitykset siirtyvät heihin tilallisen sosialisoinnin prosessien kautta ja he ilmaisevat niitä (uudelleen) ”toisiinsa sidoksissa olevina, mutta ainutlaatuisina yksilöinä” (Kallio 2014, 215), joilla on valtaa muokata ja luoda uudelleen vakiintuneita merkityksiä. Tämä tutkimus osoittaa, että on tarpeen sisällyttää nuorten näkemyksiä laajempaan keskusteluun raja-alueista ja rajojen sosiaalisesta rakentumisesta sekä alueiden kansallisista merkityksistä.

Tutkimus on luonut tilannekuvan niistä käsityksistä, joita suomalaisilla nuorilla on Karjalasta tietyllä hetkellä heidän elämässään ja heidän kansansa historiassa. Kuten oikeissakin tilannekuviissa, asiat kuitenkin jatkavat liikkumista ja muuttumista välittömästi kuvan ottamisen jälkeen. Olisikin mielenkiintoista nähdä pitkän aikavälin tutkimus niistä merkityksistä, joita kolmas sukupolvi liittyy Karjalaan ja siitä, muuttuvatko nämä merkitykset heidän elämänsä aikana ja jos muuttuvat, miten. Jatkotutkimuksessa aihetta voitaisiin käsitellä pitkittäistutkimuksen keinoin palaamalla saman kohortin (tai mahdollisuuksien mukaan jopa samojen osallistujien) luokse myöhemmin ja arvioimalla, ovatko heidän Karjalaan liittämänsä merkitykset muuttuneet. Tällä tavoin voitaisiin selvittää, vaikuttiko osallistujien elämänvaihe tämän tutkimuksen tuloksiin (esimerkiksi se, että he olivat lukiolaisia eli nuoria, joilla ei ollut vielä ollut kovin paljon mahdollisuuksia kartuttaa tietojaan tai kehittyä ja/tai kiinnostua aiheesta) vai säilyvätkö kolmannen sukupolven Karjalaan liittämät merkitykset muuttumattomina läpi heidän elämänsä.

Suomennos: **Päivi Tikkanen**

Viitteet

- 1 Kaupungit olivat: Helsinki, Imatra, Joensuu, Jyväskylä, Lahti, Lappeenranta, Oulu, Rovaniemi, Turku, Vaasa ja Vantaa. Ryhmien koko vaihteli 3–14 osallistujan välillä. Keskimääräinen ryhmäkoko oli 8,5 osallistujaa per ryhmä. Ryhmähaastattelut kestivät yleensä noin tunnin.
- 2 Fokusryhmähaastattelun lainausten yhteydessä ilmoitetaan osallistujan (O) puhujanumero ja sukupuoli (M = mies, N = nainen), kuten myös ryhmän sijainti ja ryhmän numero. Tässä esimerkissä naisosallistuja (NO) oli ensimmäinen puhuja ryhmässään (Joensuun ryhmä 1), ja on siten merkitty puhujanumerolla 1. Lainattaessa fokusryhmähaastattelun katkelmaa, jossa vain puhujan sukupuoli on tiedossa, eli toisin sanoen puhuja on tunnistamaton, määrite on ”NO” tai ”MO”.
- 3 Tämä viittaa nimettömään palautelomakkeeseen, joka täytettiin ryhmähaastattelun päätteeksi. Tässä on kyseessä palautelomake (P) numero 4 Vaasan ryhmästä 4.
- 4 Tämä viittaa nimettömiin kirjallisiin yhteenvetoihin, joita osallistujat kirjoittivat ryhmähaastattelun päätteeksi. Tässä on kyseessä yhteenveto numero 2 Helsingin ryhmästä 1.
- 5 Luovutetulla Karjalan alueella. Toisesta maailmansodasta lähtien Primorsk, Leningradin alue, Venäjä.

Lähteet

Haastattelut:

Fokusryhmähaastatteluiden transkriptiot

Osallistujien fokusryhmähaastattelun päätteeksi kirjoittamat yhteenvedot

Osallistujien fokusryhmähaastattelun päätteeksi kirjoittamat palautelomakkeet

Kirjallisuus:

Ahponen, Pirkkoliisa (2011), Miserable or Golden Karelia? Interpreting a Cross-Border Excursion of Students from Finland to Russia. – *Journal of Borderlands Studies* 26: 2, 145–159.

Armstrong, Karen (2004), *Remembering Karelia: A Family's Story of Displacement During and After the Finnish Wars*. Oxford: Bergahn.

Billé, Franck (2014), Territorial Phantom Pains (and Other Cartographic Anxieties). – *Environment and Planning D: Society and Space*, 32: 1, 163–178.

Billé, Franck (2016), Introduction to ‘Cartographic Anxieties.’ – *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review* 21, 1–18.

Billig, Michael (1995), *Banal Nationalism*. London: Sage.

Braun, Virginia. & Clarke, Victoria. (2006), Using Thematic Analysis in Psychology. – *Qualitative Research in Psychology* 3:2, 77–101.

Browning, Christopher S, & Joenniemi Pertti (2014), Karelia as a Finnish-Russian Issue: Re-Negotiating the Relationship between National Identity, Territory and Sovereignty. – *CEURUS EU-Russia Paper* 18.

Böök, Netta (2004), Border Karelia through Rose-Coloured Glasses? Gazes upon a Ceded Territory. – *Fennia* 182: 1 SPEC. ISS., 33–45.

Cameron, Jennifer (2005), Focusing on the Focus Group. – *Qualitative Research Methods in Human Geography*, 2nd edition. Toim. Iain Hay. Oxford: Oxford University Press, 156-174.

Fingerroos, Outi (2008), Karelia: A Place of Memories and Utopias – *Oral Tradition* 23:2, 235–254.

- Habashi, Janette (2013), Palestinian Children : Authors of Collective Memory – *Children & Society* 27, 421–33.
- Jukarainen, Pirjo (2003), Definitely Not Yet the End of Nations: Northern Borderlands Youth in Defence of National Identities. – *Young Nordic Journal of Youth Research* 11:3, 217–234.
- Kaisto, Virpi & Brednikova, Olga (2019), Lakes, Presidents and Shopping on Mental Maps: Children’s Perceptions of the Finnish – Russian Border and the Borderland. – *Fennia* 197:1, 58-76.
- Kallio, Kirsi-Pauliina (2014), Rethinking Spatial socialization as a Dynamic and Relational Process of Political Becoming. – *Global Studies of Childhood* 4:3, 210–223.
- Karjalan Liitto (2019), Karjalan Liiton historia. *Karjalan Liitto ry.* <https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/karjalan-liiton-historia.html> (Tarkistettu 29.4.2019.)
- Katajala, Kimmo & Liikanen, Ilkka (2018), The Politics of History of the Lost Land: Shifting European, National and Regional Approaches to the History of Karelia. – *How to Address the Loss? Forced Migrations, Lost Territories and the Politics of History: A Comparative Approach in Europe and at Its Margins in the XXth Century.* Toim. Anne Bazin & Catherine Perron. Brussels: Peter Lang.
- Kolosoov, Vladimir (2015), Theoretical Approaches in the Study of Borders. – *Introduction to Border Studies* Eds. Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine & Anton A. Kireev. Vladivostock: Far Eastern Federal University Press.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2003), *Our Places - Their Spaces. Urban Territoriality in the Northern Irish Conflict.* Väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Laine, Jussi & van der Velde, Martin (2017), Spiritually Ours, Factually Yours: Karelia and Russia in Finnish Public Consciousness. – *Europa Regional* 24, 65–79.
- Liikanen, Ilkka (2014), Territoriality, State, and Nationality in the Making of Borders of Finland: The Evolving Concept of Border in the Peace Treaties between Russia and Sweden, 1323–1809. – *Russian Sociological Review* 13: 4, 105–115.
- McKnight, Martina and Leonard, Madeleine (2014), Young People’s Experiences in ‘Post- Conflict’ Belfast. – *Children and Borders* Toim. Spyros Spyrou & Miranda Christou. Basingstoke: Palgrave Macmillan 164- 179.
- Niukko, Kirsi (2009), The Concept of Landscape Among Karelian Migrants in Finland. – *Journal of Borderlands Studies* 24:2, 62–77.
- Paasi, Anssi (1996), *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border.* Chichester: John Wiley.
- Paasi, Anssi (2016), Dancing on the Graves: Independence, Hot/Banal Nationalism and the Mobilization of Memory – *Political Geography* 54, 21–31.
- Savolainen, Ulla (2017), The Return: Intertextuality of the Reminiscing of Karelian Evacuees in Finland. – *Journal of American Folklore* 130: 516, 166–192.
- Scourfield Jonathan, Dicks, Bella, Drakeford, Mark & Davies, Andrew (2006), *Children, Place and Identity: Nation and Locality in Middle Childhood.* Abingdon: Routledge.
- Spyrou, Spyros & Miranda. Christou (2014), Introduction. – *Children and Borders* Toim. Spyros Spyrou & Miranda Christou. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–23.
- Wells, Chloe (2016), Eating Karelia: the Geography, History, and Memory of Karelian Pies. – *Carelica* 2016:2, 72–82.
- Wolnik, Kevin, Busse, Britta, Tholen, Jochen, Carsten, Yndigegn., Levinsen, Klaus, Saari, Kari, & Puuronen, V. (2016), The Long Shadows of the Difficult Past? How Young People in Denmark, Finland and Germany Remember WWII. – *Journal of Youth Studies* 20:2, 162–79.

Muu media – laulut:

- JVG feat. Freeman (2012) *Karjala takaisin.* Monsp Records Oy.
- Portion Boys (2017) *Karjala takas.* Saumaa Records.

Hiusrusettien politiikkaa lasten arkielämässä

Aikuisten järjestämiin poliittisiin toimintoihin, kuten kommunististen puolueiden pioneeriliikkeisiin tai kesällä järjestettyihin työleireihin, osallistuminen oli keskeinen osa lasten elämää sosialistisissa yhteiskunnissa. Tässä artikkelissa tarkastelemme henkilökohtaisten muistitarinoidemme kautta lasten jokapäiväisen poliittisen elämän neuvottelutilanteita esikouluissa ja alakouluissa Unkarissa ja kolmessa entisessä neuvostotasavallassa keskittymällä erityisesti koulupukuihin ja tyttöjen hiuksiin kiinnitettyihin rusetteihin. Näytämme miten banaalit esineet – erityisesti rusetit – sekä niihin liittyvät diskurssit ja käytännöt, tarjosivat poliittisen subjektiuden kehitysmahdollisuuksia erilaisissa geopoliittisissa ja henkilökohtaisissa ympäristöissä. Muistitarinoidemme kautta problematisoimme vallitsevan käsityksen sosialistisesta koulujärjestelmästä yksiselitteisesti tukahduttavana ja monipuolistamme ymmärrystämme politiikasta tuomalla esiin lasten politiikan.

Zsuzsa Millei, Nelli Piattoeva,
Iveta Silova & Elena Aydarova

Aikuisten järjestämiin poliittisiin toimintoihin, kuten kommunististen puolueiden pioneeriliikkeisiin tai kesällä järjestettyihin työleireihin, osallistuminen oli keskeinen osa lasten elämää sosialistisissa yhteiskunnissa. Tutkimuksessa lasten ja politiikan suhdetta on kuitenkin tarkasteltu lähinnä poliittisen sosialisoinnin viitekehyksessä (Connell 1987). Rautaesiripun molemmin puolin tutkijat näkivät lapset ikään kuin säiliöinä, joihin syötetään poliittisia normeja ja arvoja sekä poliittisessa järjestelmässä hyväksyttäviä ja haluttuja käyttäytymismalleja (Kallio & Häkli 2011; Mead & Silova 2013; Millei 2011; Philo & Smith 2003; Skelton 2010). Ylhäältä alaspäin suuntautuva poliittinen sosialisointi asemoi lapset passiivisiksi

objekteiksi ja jätti huomiotta lasten subjektiuden, toimijuuden ja arkielämän poliittisuuden (Connell 1987; Kallio 2014).

Vasta uuden lapsuuden sosiologian nousun aikana 1990-luvulla lasten roolia yhteiskunnassa arvioitiin uudelleen, jolloin tunnistettiin myös lasten aktiivinen osallisuus elämässä ja yhteiskunnassa. Ymmärrys lasten ja politiikan suhteesta kehystyi tutkimuksessa uudelleen: alettiin tutkia, miten lapset ovat osallisina muokkaamassa instituutioita, heitä itseään ja muita, sekä hyväksyttiin, että lapsia kasvatetaan toimimaan lukemattomiin yhteiskunnallisiin instituutioihin ja rooleihin (esim. Kallio & Häkli 2011; Philo & Smith 2003; Skelton 2013). Huomion siirryttyä pois yksinomaan aikuisten luomista politiikan kentistä tutkijat ovat alkaneet kiinnostua myös siitä, miten politiikka lävistää lasten arkielämän antaen heille omat poliittiset asemansa ja roolinsa (Kallio & Häkli 2011, 21). Korostaen politiikan yhteiskuntarakenteita ylläpitävää luonnetta ja lasten perinteistä asemoimista alaikäisiksi, ei-täysivaltaisiksi kansalaisiksi, Kallio ja Häkli (2011, 27) ovat ehdottaneet sen tutkimista, miten lapset toimivat poliittisesti, kun he vähä vähältä omaksuvat paikkansa yhteisönsä ja yhteiskuntansa täysivaltaisina jäseninä – ja harjoittelevat poliittisia subjektiuden ja toimijuuden tapoja. Tästä näkökulmasta lasten poliittiset maailmat lomittuvat aikuisten poliittisiin maailmoihin ”tavallisessa elämässä” (Taylor 1989), jossa lapset suorittavat banaaleja mutta mahdollisesti poliittisesti latautuvia käytäntöjä suhteessa instituutioihin, mediaan sekä vertaiskulttuuriin (Kallio & Häkli 2011, 104).

Käyttäen tätä näkökulmaa lähtökohtana olemme kiinnostuneita siitä tilasta lasten elämässä, joka jää ”virallisen” politiikan piirin ulkopuolelle. Philo ja Smith (2003) erottavat toisistaan ”P”olitiikan ja ”p”olitiikan (tai makro- ja mikropolitiikan). ”P”olitiikka viittaa aikuisten luomiin poliittisiin kenttiin, joissa lapset ovat osallisina, kun taas ”p”olitiikka on lasten luoma poliittinen kenttä. On myös huomioitava Philon ja Smithin (2003) tekemä erottelu henkilökohtaisen politiikan ja mikropolitiikan välillä: siinä missä henkilökohtaisen politiikan pyrkimyksenä on saada valtaa omien välittömien olemassaolon ehtojen yli, mikropolitiikka ei ole individualistista, vaan se perustuu tapoihin, joilla ihmisryhmät toimivat yhdessä. Lasten politiikka resonoi heidän omien näkemyksiensä, tarinoidensa, toiveidensa ja pelkojensa kanssa (Philo & Smith 2003, 109). Tässä mielessä kouluruokavaihtoehdot, yritys ottaa kouluissa käyttöön pakolliset koulupuvut tai jopa se, miten koulun leikkikentän säännöt on järjestetty, ovat aivan samalla tavalla ”poliittista” kuin se, mitä parlamenteissa tapahtuu (Buckingham 2000, 204). Myös Buckingham (2000) varoittaa henkilökohtaisen politiikan ja mikropolitiikan sekoittumisesta toisiinsa. Henkilökohtainen politiikka voidaan nähdä mikropolitiikkana, mikäli se yhdistyy toisten ryhmien kokemuksiin esimerkiksi silloin, kun omat huolenaiheet risteytyvät muiden ryhmien samankaltaisten huolenaiheiden kanssa.

Tässä artikkelissa tarkastelemme lasten jokapäiväisen elämän neuvottelutilanteita esikouluissa ja alakouluissa Unkarissa ja kolmessa entisessä neuvostotasavallassa (Latviassa, Venäjällä ja Ukrainassa). Keskitymme koulupukuihin ja erityisesti tyttöjen hiuksiin kiinnitettyihin rusetteihin, joita kutsutaan venäjäksi nimellä *bantik*, latviaksi *bante* ja unkariksi *masni*. Siitä huolimatta, että olemme kasvaneet eri ympäristöissä maantieteellisesti ja ajallisesti – Zsuzsa Unkarissa, Iveta Latviassa, Nelli Venäjän Karjalassa ja Elena Ukrainassa – muistomme *bantikeista* resonoi keskenään. Käytämme muistojamme sen purkamiseen, milloin ja miten rusettien sitominen ja päässä pitäminen (tai pitämättä jättäminen) – koulutyöksi tulemisen osana ja rituaalina – yhdistyi arkipolitiikkaan. Käytämme termiä ”koulutyttö” laajasti käsitellen lapset laitoksissa, päiväkodeissa sekä esi- ja alakouluissa. Tarkoituksena on näyttää, miten nämä banaalit esineet – *bantikit* – sekä niihin liittyvät diskurssit ja käytännöt, tarjosivat

poliittisen subjektiuden kehitysmahdollisuuksia. Rusetteihin keskittyminen mahdollistaa lisäksi niiden moninaisten tapojen paljastamisen, joilla tavanomainen esine ja tapa voivat tulla eri tavoin poliittisiksi erilaisissa geopoliittisissa ja henkilökohtaisissa ympäristöissä. Seuraavassa esittelemme ensiksi historiallisen taustan, jonka puitteissa analyysi toteutetaan, minkä jälkeen avaamme kollektiivisen biografian menetelmää, jonka avulla tutkimme niitä moninaisia tapoja, joilla lapsina osallistuimme arkielämän poliittisiin toimintoihin.

Muistitarinoita lapsuudesta: Konteksti ja menetelmällinen lähestymistapa

Arkielämä eri sosialistisissa yhteiskunnissa eri aikoina oli kaukana yhtenäisestä, ja meidänkin kokemuksemme kouluarkeen osallistumisesta ovat moninaisia. Valtiollisen sosialismin ensimmäinen vaihe Unkarissa (vuodesta 1948 1970-luvulle) johti demografiseen muutokseen, jonka seurauksena kaikki työikäiset naiset kävivät kokopäiväisessä palkkatyössä, ja naisten osuus lähes kaikilla koulutusjärjestelmän tasoilla saavutti miesten osuuden (Corrin 1993). Toisessa, reformistisen sosialismin vaiheessa (1970-luvulta vuoteen 1989) valtio vetäytyi osittain talouden piiristä (Lampland 1996). Tällä niin kutsutulla ”varjotaloudella” sekä taloudellisten ja yhteiskunnallisten käytänteiden moninaistumisella esimerkiksi kauppatavaraistumisen muodossa (Lampland 1996) oli vaikutuksensa myös koulutukseen. Opetusohjelmista tehtiin yhä joustavampia, ideologisia käytäntöjä löyhennettiin, ja opettajien autonomia lisääntyi (Millei & Imre 2010).

1970-luvulla ja 1980-luvun alussa koulutusinstituutiot Latviassa, Ukrainassa ja Venäjän Karjalassa olivat suurelta osin neuvostoliittolaisten standardisaatiokäytäntöjen (”venäläistämisen” tai ”neuvostoliittolaistamisen”) alaisia, mikä näkyi tiukan määriteltyinä opetussuunnitelmina, arkkitehtuurina ja koulupukuina. Neuvostoajana Karjala kuului itsehallinnollisena alueena Venäjän sosialistiseen federatiiviseen neuvostotasavaltaan (SFNT), kun taas Latvia ja Ukraina muodostivat kaksi neljästätoista muusta neuvostotasavallasta. 1980-luvun keski- ja loppuvaiheilla kouluissa nähtiin perusteellisia muutoksia johtuen Gorbatšovin alulle laittamista *perestroikasta* sekä *glasnostista*. Neuvostoajan Latviassa nämä uudistukset osuivat suunnilleen samaan aikaan niin kutsutun ”kansallisen heräämisen” (latv. *atmoda*) kanssa. Eri puolilla Neuvostoliittoa tämä aikakausi herätti uudelleen kansallisidentiteetit sekä vähemmistökielet ja -kulttuurit, mikä lopulta johti Latvian ja Ukrainan itsenäistymiseen vuonna 1991. Näiden muutosten kanssa samaan aikaan neuvostokoulujärjestelmän pohjimmaisina oletuksia alettiin asettaa yhä enemmän kyseenalaiseksi, erityisesti liittyen koulujärjestelmän ideologiseen luonteeseen sekä lapsikeskeisyyden ja kriittisen ajattelun puutteeseen (ks. Webber 2000; myös Janmaat & Piattoeva 2007). Tänä aikana kouluja uudistettiin urakalla, mikä tarkoitti, että aiemmin täytöntöön pantuja standardeja löyhennettiin ja että opetussuunnitelmaa ja koulukultuuria kehitettiin. Lopulta itsenäistyneet entisen Neuvostoliiton maat (mukaan lukien Venäjä, Latvia ja Ukraina) sekä Unkari pääsivät osallisiksi länsimaiseen (eurooppalaiseen) demokratiaan ja markkinatalouteen.

Tässä artikkelissa tarkastelemme omia henkilökohtaisia lapsuusmuistojamme kollektiivisen biografian kautta¹. Kollektiivisessa biografiasa tuotetaan muistitarinoita, joita tulkitaan osallistujien intersubjektiivisten tilojen ja osallistujien nykyisyyksien ja menneisyyksien keskinäisten suhteiden näkökulmista. Täten emme voi väittää olevamme omien elettyjen kokemustemme neutraaleja tarkastelijoita. Me itse tutkijoina tutkimme omia muistojamme ja tutkimuksemme subjekti ja objekti ovat lomittuneita (Davies & Gannon 2006; 2012). Lisäksi kaikki me neljä elämme ja työskentelemme ympäristöissä, joissa vallitsee modernit

angloamerikkalaiset käsitykset minuudesta. Muistitarinoiden uudelleenmuistamiseen ovat vääjäämättä vaikuttaneet elämäkokemukset ja tietyt akateemisen koulutuksen kautta kehittyneet tieteelliset maailmankatsomukset.

Kollektiiviseen biografiaan ryhtymisen kautta pyrimme ”tietämään eri tavalla, oman muistetun menneisyyden ja muiden menneisyyksien kautta” (Davies 2000, 187 siteerattu teoksessa Davies & Gannon 2006, 33). Emme väitä, että tuottamamme tarinat heijastavat objektiivisia totuuksia. Näistä tarinoista kumpuavan ”totuuden” ei ole tarkoitus validoida omien kokemuksiemme totuudenmukaisuutta vaan ”tuottaa tietoa tavoista, joilla tietyissä hetkissä lihallistuu diskursiivisesti se, miten yksilöistä tehdään yhteiskunnan jäseniä” (Davies & Gannon 2006, 4). Tieto nousee esiin muistojen välisissä tiloissa, joissa jokin yllättävä häiritsee tavanomaista ajattelutapaa ja esittää kysymyksiä, jotka laittavat uudelleentarkastelemaan itsestään selvyyksiä pidettynä näkemyksiä jokapäiväisestä elämästä (Davies & Gannon 2006). Hylkäämme käsityksen identiteetistä joukkona ominaispiirteitä tai ihmisen pohjimmaisena substanssina. Seuraamalla poststruktuuraisia lähestymistapoja ymmärrämme identiteetin ei sen ilmauksena, mitä ihminen on, vaan pikemmin jonain, mitä ihminen tekee, eli analyysin näkökulmasta jokapäiväisen elämän neuvottelun akteina. Täten kollektiivisen biografian kautta hylkäämme ajatuksen ihmisen pysyvistä identiteetistä ja lineaarisesta kehityksestä, myös politiikan osalta (Gonick & Gannon 2014, 2), ja yhdistämme voimamme vastustaaksemme käsitystä ”sosialistisesta minästä”, jota me lapsina muovasimme, asutimme ja esitimme (Chatterjee & Petrone 2008, 985).

Osallistuimme useisiin sekä verkossa että paikan päällä toteutettuihin kollektiivisen biografian työpajoihin (Davies & Gannon 2006; 2012). Jalostimme lähtötarinoita toistuvien keskusteluiden, joiden aikana kysyimme toisiltamme selvennyksiä, sekä muistojemme affektiivisiin ja sensorisiin puoliin tutustumisen kautta. Yhdistyessämme muistojemme kautta autoimme toisiamme myös välttämään kliseitä ja nostalgisuutta. Muistitarinoiden jakaminen helpotti dialogia ja uusien muistitarinoiden syntymistä.

Analysoimme muistitarinoitamme diskursiivisina tuotoksina poststruktuuraisen diskursianalyysin kautta ottaen huomioon toimijaverkkoteoriasta lainatut keskeiset toimijat (Latour 2005). Toimijaverkkoteoria auttaa harjoittamaan tutkijan havaitsemiskykyä ja tarkkanäköisyyttä, aisteja ja aistimisherkkyyttä (Mol 2010, 261–262). Osana tyttöjen koulupukua hiusrusetti objektina voidaan ymmärtää välikappaleeksi, jolla on kyky muuttaa, soveltaa, vääristää ja muokata niitä merkityksiä, joita sen on tarkoitus kantaa (Latour 2007 [2005], 39). Rusetin merkitysten ymmärtäminen tällä tavoin tarjoaa Molin mukaan mahdollisuuden nähdä, kuulla, tuntea ja näin analysoida asioiden sosiaalisia puolia – ja täten myös mahdollisuuden välittää niistä pikemmin kuin laiminlyödä niitä (Mol 2010, 255). Toimijat – sekä inhimilliset että ei-inhimilliset – muodostavat muiden toimijoiden kanssa verkostoja, joiden yhteistoiminnan kautta merkitykset muodostuvat. Analyysissämme pyrimme vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: Miten neuvottelimme koululaisina jokapäiväisiä elämiämme suhteessa rusettien pitämiseen tai pitämättä jättämiseen; miten nämä toimet voisi ymmärtää poliittisina? Miten ymmärsimme rusetit ja saatavilla olevat diskurssit (ideologiset, arkiset tai muut)? Diskursiivisen ja aineellisen sotkeutumisen kautta muistitarinat avaavat keinoja makrososiaalisten prosessien ymmärrysten ja analyysien luontiin.

Koulupukujen ja rusettien ”P”olitiikka ja ”p”olitiikka

Vaikka rusetti ilmentyi muistoissamme eri tavoin, se oli osa meidän kaikkien jokapäiväistä elämää. Tytöt joko pitivät rusettia päässä tai eivät, mutta silloin, kun niitä ei pidetty, niiden poissaolon tunsi, joten rusetit määrivät kokemuksiamme:

Esikoulussa hänen odotettiin pitävän hiuksissa rusettia. Hänellä ei koskaan ollut pitkiä hiuksia, joten hän piti päässään isoja, pulleita rusetteja vain harvoin. Erityistapauksissa kaikkien tyttöjen odotettiin pitävän päässään valkoista rusettia, ja hän muistaa hämärästi kaivanneensa – vaikka vain hetken – että hänellä olisi samanlainen rusetti kuin muilla työillä.²

Rusetin muistaminen ei ole helppoa. Ensimmäinen mieleen tuleva ajatus koskee koulukuvia: ryhmäkuva koulupuvussa, suuri rusetti poninhännälle laitetuissa hiuksissa, tai toinen kuva ensimmäisen luokan ensimmäisestä koulupäivästä. Hän on pukeutunut hassuun punaiseen karvatakkiin, hänen hiuksensa on letitetty ja letteihin kiinnitetty kaksi suurta rusettia. Vielä on yksi kuva, joka on myös otettu ensimmäisenä koulupäivänä, mutta sen on ottanut ammattikuvaaja (ks. Kuva 1). Tässä kuvassa hän istuu karttapallon vieressä ruskaisia lehtiä pulpetillaan ja aapinen käsissään. Letit olivat hänen tavanomainen hius-tyylinsä, sillä muunlaisiin hänen äidillään ei ollut aikaa kiireisenä aamuna ennen töihin lähtemistä. Tavallisina päivinä letit pysyivät yhdessä yksinkertaisella läpinäkyvällä hiuslenkillä, mutta erityistapauksissa hiuslenkin sijaan hiuksiin laitettiin valkoinen rusetti. Hän ei koskaan pitänyt mustia tai ruskeita rusetteja, jotka oli tarkoitettu tavallisia koulupäiviä varten. Juhliin ja koulukuviin tarkoitettuja valkoisia rusetteja hän kuitenkin piti.

Kuva 1. Tyttö yllään koulupukuun kuuluva valkoinen esiliina ja valkoiset rusetit. Lähde: Nelli Piattoevan perheen arkisto.

Bantikit ilmestyivät viralliseksi osaksi neuvostoaikaisia koulupukuja 1940-luvun lopulla, mikä heijastaa Neuvostoliiton koulutusviranomaisten pyrkimystä kannustaa käyttämään sukupuolitettua kouluasua (Kelly 2007, 379). Alkujaan bantikit olivat pieniä, vaatimattomia hiusnauhoja – valkoisia nauhoja pidettiin erityisinä päivinä ja tummia (yleensä ruskeita tai mustia) arkena. Neuvostoliiton talouden kasvettua toisen maailmansodan jälkeen kasvoivat kuitenkin myös *bantikit*. Tyttöjen hiuksiin huolellisesti solmitut pienet silkkinauhut muutuivat äkkiä valtaviksi pulleiksi synteettisestä kankaasta tehdyiksi ruseteiksi, joita pidettiin pään päällä (ks. Kuva 2). Neuvostotasavalloissa tavallisista (joskin vähemmissä määrin Itä- ja Keski-Euroopan sosialistisissa maissa) ruseteista tuli idealisoidun neuvostolapsuuden symboli, johon heijastuivat kansallinen kukoistus, kehitys ja onnellisuus. Kun 1980-luvun alussa Amerikan nuori hyväntahdon lähettiläs, kymmenvuotias Samantha Smith, matkusti Neuvostoliittoon Juri Andropovin kutsusta, neuvostomedia käytti bantikeja erottamaan neuvostolapsen amerikkalaisesta. Eräs neuvostoliittolainen lehtitoimittaja kirjoitti Samantha Smithin matkasta:

Samantha ihastui isoihin, valkoisiin rusetteihin, jollaisia hän ei ollut Yhdysvalloissa koskaan pitänyt päässään. Päiväkausia neuvostoliittolaiset pioneerityöt toden teolla kilpailivat ja jonottivat saadakseen mahdollisuuden sitoa Samantha rusettia. Kaikille se ei ollut mahdollista. [---] (Novyje Izvestija 2013.)

Bantikit olivat kaikkialla: julisteiden, aikakauslehtien kuvien ja maalausten mallityttöillä oli aina *bantik* päässä (Kelly 2006, 379). Ne olivat läsnä myös lasten kirjoissa, runoissa, elokuvissa ja jopa koulurakennusten sisäseinien muraaleissa (ks. Kuva 2 esimerkkinä kirjan kannesta, jossa työllä on päässään rusetti). Neuvostoliiton rajojen ulkopuolella, sellaisissa maissa kuin Unkari, rusettien suosio ei ollut yhtä ilmeinen. Niitä käytettiin lähinnä juhlatilaisuuksissa, kommunistisina juhlapäivinä sekä koulun tilaisuuksissa, kuten todistusten jaossa (Géczy 2010). Koulupuvuissa rusetteja käyttivät ”pienet rummunsoittajat” (unk. *kis dobos*, luokat 1–4) sekä ”pioneerit” (unk. *üttörő*, viidennestä luokasta eteenpäin) ja niitä käytettiin yleensä pitkissä hiuksissa. Rusetit solmittiin valkoisista nauhoista, ja niiden käyttö pohjautui sosialistiseen ideologiaan (Géczy 2010). Géczy (2010) on tutkinut lasten kuvia Unkarin sosialistiselta ajalta ja huomannut, että useimmissa kuvissa 1970-luvun Unkarista koulutyttöillä oli lyhyet hiukset, kuten alla olevassa muistitarinassa, eikä lainkaan rusettia. Rusettien katoaminen unkarilaisista koulupuvuista tapahtui samaan aikaan kuin vaatetuksen muuttuminen yleisemminkin yksinkertaisemmaksi mukautuakseen muuttuviin käyttäytymismalleihin ja muutos kohti liberalisaatiota monilla elämän osa-alueilla.

Tyttöjen hiuksiin kiinnitettävät rusetit olivat osa koulupukua useimmissa neuvostoym-päristöissä ja täten poliittisen sosialisoinnin mekanismi. Vaikka koulupuvut edistivät tasa-arvoa, ne auttoivat myös normalisoimaan, muokkaamaan ja rankaisemaan lasten kehoja ja käyttäytymistä tehden lapsista sopivia koululaitoksen tarpeisiin (Meadmore & Symes 1997; Kamler 1994). Pitämällä yllään koulupukua (mukaan lukien rusettia), lapset asemoituivat järjestelmän normistandardin määrittämään ”oppilaan” subjektiasemaan (Kamler 1994). Rusetin sitomisen rituaali tai rusetin pitämisen mahdollisuuden menettäminen piti sisällään tuskaa ja vahvoja tunteita:

Hänellä oli lyhyet hiukset vain, kun hän oli hyvin pieni. Suunnilleen neljän ikäisenä hänen hiuksensa alkoivat kasvaa pidemmiksi. Aluksi, kun perheen piti matkustaa päiväkotiin

junalla, äiti harjasi hänen hiuksensa ja sitoi *bantikin* junassa. Tyttö huusi kuin pistetty sika, sillä häntä sattui niin kovasti. Muut junamatkustajat puuttuivat tilanteeseen useita kertoja, milloin neuvoen äitiä pitämään tytön hiuksista kiinni eri tavalla niitä sitoessa, milloin ripittäen tätä huonosti käyttäytyvästä lapsesta, joka ei siedä kipua hiljaa. Kipu oli niin kova, että myöhemmin koulussa tyttö opetteli harjaamaan omat hiuksensa, ja sen sijaan, että hän olisi sitonut *bantikilla* poninhännän ja kiinnittänyt rusetin pään päälle, hän letitti hiukset saparoille. Se oli paljon helpompaa, ja *bantik* sai vain roikkua takana.

Hänen kokopäivätoissa käyvä äitinsä, joka oli korkeakoulutettu asiantuntija Unkarissa, laittoi aina hänen hiuksensa saparoiksi ylös päällelletulle rusetille sidotuilla valkoisilla nauhoilla, jotka oli solmittu niin tiukalle, että ne tukistivat. Hiukset laitettiin nopeasti kiireisinä aamuina kaikkien valmistautuessa töihin tai kouluun. Tytölle tuli ihohtuma jatkuvan tukistamisen vuoksi, ja terveydenhoitaja neuvoi äitiä joko leikkaamaan hiukset lyhyiksi tai antaa niiden olla auki muutaman päivän, jotta iho ehtisi parantua. Äiti ei pitänyt toisesta vaihtoehdosta. Tyttö aneli koko iltapäivän, ettei hänen hiuksiaan leikkataisi. He saapuivat äidin kampaajalle, ja odottaessa vuoroaan tyttö selasi kaikkia tyylikkäästi lyhyitä hiustyyliä lehdissä ja katseli salongin lyhythiuksisia naisia. Hän olisi silti halunnut pitää pitkät hiukset ja rusetilla sidotut sapatot, jotta hän näyttäisi samalta kuin kaikki muutkin päiväkodin tytöt.

Samalla, kun hallintojärjestelmät tuottavat ”hyviä” kansalaisia, jotka esimerkiksi haluavat pitää yllään rusettia ja näyttää samalta kuin muut, ne tuottavat diskursiiviseen järjestelmään myös ”kapinallisia”, vaikenemisia tai pieniä sisäisiä syrjäyttämisiä ja mutaatioita (Yurchak 2005), joihin lukeutuivat muun muassa yritykset kehittää vaihtoehtoisia, vähemmän tuskallisia mutta myös vähemmän virallisesti pakotettuihin normeihin istuvia tapoja rusetin käyttämiselle. Kuten Foucault (1977, 194) ehdottaa, kurillinen voimankäyttö ei ole vain negatiivista tai tukahduttavaa, se on myös tuottavaa, sillä se tuottaa tiettyä ”todellisuutta”; se tuottaa objektien valtakuntaa ja totuuden rituaaleja. Lapset, suhteessa koulupukuihin yleisesti mutta rusetteihin erityisesti, toimivat silloin joko normalisoivien diskurssien, jotka tarjoavat keinoja olla ”hyviä koulutytöitä” tai jotain muuta, mukaisesti tai niitä vastaan. Koulutytöt voivat joko alistua näille normalisoiville diskursseille, vastustaa niitä tai toimia niiden puitteissa mutta sellaisilla tavoilla, jotka muokkaavat diskursiivista kehikkoa.

Kaipuu, tuska, turhautuminen ja häpeä säestivät kokemuksia rusetin päähän laittamisesta ja päässä pitämisestä. Ahmed (2015) pitää tunteita ja niiden avulla ”tien tunnustelua” eräänlaisena maailman luomisena ja kulttuurin politiikkana. Rusetin kulttuurisen politiikan subjekteina toimimisen kautta, tuskan ja kaipuun tunteista lähtien, kehomme ja maailmamme materialisoituivat linjaan ideologian kanssa, jonka pakottamana rusettia pidettiin. Poliittiseksi tulemisessa tunteilla oli merkittävä rooli, mutta kuten kaikissa hallintojärjestelmissä, meillä oli mahdollisuus toimia ”rusetilla puettuina subjekteina” myös toisilla tavoilla: uudelleentulkita rusetti, joko pitää sitä päässä tai olla pitämättä, tai jopa pitää lyhyitä hiuksia.

”Mitä sinulla olisi ilman rusettia? Pelkkä pää!” – Rusetit ja ulkonäkö

Dusselin (2005, 180) mukaan ulkomuotoon keskittymisellä on pitkä historia, ja sillä merkitään eroja, identifioidaan kuulumisen tiloja ja määritetään koulujen sisä- ja ulkorajoja. Rusetin sitomista ohjasi tietty tieto siitä, miltä sen kuuluisi näyttää, mikä loi ”ulkonäköjärjestelmän”,

jonka alaisina yksilöt toimivat vastavuoroisesti tiettyihin tietoihin ja niihin liittyviin käytäntöihin nähden (Foucault 1994, 315). Ulkonäkö on Dusselin (2005, 185) mukaan myös sidottu siveellisyyteen, koska vaatteet informoivat muita henkilön moraalisesta tilasta, hänen hienotunteisuudestaan ja koulutuksestaan, ja siksi ulkonäön täytyy olla läheisen tarkkailun alla. Rusetin päässä pitämisen aktin kautta omaksumme siistin ja järjestyksenmukaisen ulkonäön sekä moraalisen subjektiaseman hyvänä ja kunnollisena sosialistitytönä:

Rusetit olivat osa kouluasua – samoin kuin esiliinat, kaulukset ja mansetit, jotka ommeltiin mekkoon kiinni – mutta rusetteja ei välttämättä käytetty muissa sosiaalisissa tilanteissa. Ystävien kanssa leikkiminen koulun jälkeen ei vaatinut rusettia – eivät myöskään perhejuhlat. Mutta perhejuhlassakin tai koulun juhlissa hiusten, erityisesti yli olkamittaisten, piti olla kiinnitettynä rusetilla tai pinneillä tai esimerkiksi saparoille laitettuna – hiusten auki pitämiseen täytyi kysyä vanhempien lupa. Tytön isoäiti kysyikin kerran: ”Mitä sinulla olisi ilman rusettia? Pelkkä pää!”

Jos pidimme päässä tummaa rusettia, joka sopi yhteen arkipäiviksi tarkoitettuun koulupukuun kuuluvien tumman esiliinan ja sukkahousujen kanssa, vaatteiden likaantuminen oppituntien, välituntien tai ruokailun aikana oli sallittua, sillä lika ei näkyisi niin selvästi tummassa koulupuvussa. Tummassa asussa meillä oli siis lupa olla enemmän lapsekkaita ja erehtyväisiä, sillä meidän ei tarvinnut esittää täydellisen sosialistisen oppilaan roolia. Nämä värierot kouluasun tietyissä osissa – esiliinassa, ruseteissa ja sukkahousuissa – olivat hyvin informatiivisia. Niissä havainnollistuivat käyttäytymissäännöt, jotka kytkeytyivät eri fyysisiin ja ajallisiin tiloihin väriin tai vaatekappaleeseen tiivistetyn pukukoodin kautta.

Tunnistimme nämä ulkonäköerot ja alistuimme odotetuille normeille moninaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Näin meistä tuli osallisia virallisten representaatioiden uudelleen-tuottamiseen. Rusetti oli koriste, joka kantoi symbolisia merkityksiä, joita me opimme suorittamaan käytännön tilanteissa. Yurchakin (1997, 168) mukaan se, uskoiko tietoisesti virallisesti julistettuihin tavoitteisiin, ei ollut yhtä tärkeää kuin vääjäämättömän rutiinin-omaisiksi nähtyihin virallisiin käytäntöihin osallistuminen. Yurchak käyttää tästä termiä ”teeskennelty tietämättömyys” (engl. *pretense misrecognition*). Käyttämällä rusettia ja muita koulupuvun osia eri väreissä opimme navigoimaan sosiaalisissa tilanteissa, joissa sallittiin enemmän tai vähemmän vapautta ja joustoa. Tarvittaessa, yhdessä huoltajien ja opettajien kanssa, asemoimme itsemme linjaan sen kanssa, miltä lasten tulisi näyttää ja miten heidän tulisi toimia, vaikka emme uskoneet tai tunnistanee taustalla olevaa virallista ideologiaa tai identifioituneet sosialisteiksi:

Virallisia koulukuvia varten tyttöjen piti pitää päällä kolmea valkoista asustetta: valkoista rusettia, valkoista esiliinaa ja valkoisia sukkahousuja. Jos jokin näistä asusteista puuttui, tällainen tyttö laitettiin seisomaan takariviin tai joku toiselta luokalta lainasi tälle puuttuvat asusteet. Opettajat eivät kiivastuneet, kun näin tapahtui, vaan he yrittivät rauhallisesti korjata tilanteen.

Eräänä päivänä esikoulussa oli koulukuvauspäivä. Tytön vanhemmat eivät olleet paikalla, kun kuvat otettiin, sillä he olivat töissä. Lastenhoitaja avusti opettajaa saamaan lapset valmiiksi kuvausta varten, ja katsoessaan tyttöä hän huudahti myötätuntoisesti: ”Tyttörukka! Eihän sinulla ole edes rusettia! Minä laitan sinut yhtä kauniiksi kuin muut

tytöt. Minä teen sinulle rusetin!”. Hän otti yltään suuren huivinsa ja taianomaisesti teki siitä ison purppuranvärisen rusetin. Tyttö kihelmöi onnesta, mutta häntä myös jännitti iso pullea rusetti, joka yhtäkkiä laskettiin hänen päänsä päälle. Hän ei oikein tiennyt mitä ajatella mutta meni tilanteen mukana.

Neuvostokoulumuistoissamme koulutytöt pukeutuivat valkoisiin esiliinoihin ja rusetteihin silloin, kun piti osallistua virallisiin rituaaleihin, jotka ikään kuin simuloivat pinnallista tukea järjestelmälle. Tällaisia tilanteita olivat esimerkiksi kuvauspäivät kouluissa silloin, kun koulu alkoi (ks. Kuva 1) tai kun koulu sai tärkeitä vierailijoita, joille opettajat pitivät esittelytunteja (ven. *pokazatelnyje uroki*). Esiripun takana meillä oli kuitenkin omat tapamme uskoa näihin symboleihin, merkkeihin ja representaatioihin. Prototyypiset kouluasut peilasivat esimerkillistä käyttäytymistä – kun virheitä ei voinut tehdä, tahrattomat valkoiset esiliinat ja sukkahousut pakottivat meidät käyttäytymään kunnolla ja varomaan joka askelta. Opettaja ja valokuvaaja toimivat täydellisen ulkoasun vahtijoina – he muokkasivat ja tarpeen vaatiessa jopa piilottivat sääntöjen rikkojia siirtämällä heidät täydellisesti pukeutuneiden luokkatovereidensa taakse tai tekemällä heille rusetin. Me kaikki kuitenkin ymmärsimme, etteivät nämä odotukset olleet vaatimuksia jokapäiväiselle elämällemme.

Kuvat 2 & 3. Kaksi kertaa samana koulukuvauspäivänä kuvattu tyttö – rusetin kanssa ja ilman. Lähde: Ivetta Silovan perheen arkisto.

Rusetit ja siirtymät tilojen välillä

Tähän asti olemme väittäneet, että rusetti asetti meidät tiettyihin koulun ulkoasun ja järjestyksenmukaisuuden muotoihin, normeihin ja käytäntöihin. Rusetin pukeminen oli rituaali, joka merkitsi siirtymää erilaisten tilojen välillä antaen signaalin kantajalleen, että erilaiset käyttäytymissäännöt pätevät siitä hetkestä, kun rusetti puettiin. Oli kuin olisimme olleet teatterin näyttelijöitä, jotka valmistautuivat rooleihin pukemalla esiintymispuvun ja siihen kuuluvan naamarin. Tunsimme itsemme normaaleiksi subjekteiksi, jotka ”näkivät kyllä tuuuden naamarin takana, mutta eivät voineet muuta kuin teeskennellä, että naamari oli oikea naama” (Yurchak 1997, 180).

Kun hän katsoo kouluajan ulkopuolella otettuja perhekuvia, hän näkee hymyilevän tytön, jolla on kaksi lettiiä ja joka pitää yllään vaatteita, jotka perheenjäsen on tuonut toisesta sosialistisesta maasta, eikä tämä tyttö muistuta lainkaan koulussa otettujen kuvien tyttöä. Hän ei lainkaan muista hetkiä, joina äiti satoi rusetin hiuksiin, tai tunteita tai aistimuksia, jotka liittyisivät rusetteihin. Kaikki mitä hän näkee edessään, on kuvia hänestä itsestään, jotka eivät kuitenkaan näytä häneltä. Hän muistaa tunteneensa olonsa epämurkavaksi katsoessaan lapsena näitä kuvia – aivan kuin hän katsoisi jotakuta muuta kuin oikeaa omaa itseään.

Epätoden tuntu oli osa ikään kuin kaksinkertaista teeskentelyä, sillä sosialistinen valtio itsessään oli teeskentelyä, ja me itse teeskentelimme olevamme sosialistisia kansalaisia. Tarina pulleasta huivista solmitusta rusetista jatkuu: Sinä päivänä valokuvaaja otti tytöstä kaksi kuvaa – yhden siten kuin hänen vanhempansa odottivat (ks. Kuva 2) ja yhden siten kuin esikoulu suositteli (ks. Kuva 3). Kenties virallisesti koulukuvauspäivänä vain yksi kuva olisi vaadittu rusetin kanssa, mutta kaksi kuvaa otettiin. Kahden kuvan mahdollisuus, rusetin kanssa ja sitä ilman, näyttäytyy ohituksena diskursiivisessa järjestelmässä. Diskursiivisen järjestelmän ohituksen välitilassa voimme nähdä rusetin pukematta jättämisen lapsilähtöiseksi politiikaksi.

Kenties johtuen kiusallisuuden ja hämmentyneisyyden tunteista, jotka puskevat hänen päälleen aallon tavoin, kun hän näkee ensimmäisen esikoulussa otetun kuvansa, jossa hänellä on iso rusetti päällä, tyttö muistaa, ettei kuvien saapessa kotiin tunnistanut kuvan kasvoista omaa ”oikeaa” itseään. Epämukavan vieraantumisen tunteen kautta näiden rinnakkaisten tilojen yhteensopimattomuus todellistui hänelle, vaikkei se ollut vielä silloin hänelle täysin ymmärrettävää. Tähän tilanteeseen päälle laitettu ideologinen naamari sai tytön tuntemaan olonsa epämurkavaksi. Vaikka tunne ei johtanut välittömiin toimiin, jotka olisivat eksplisiittisesti vastustaneet järjestelmän teeskenneltyä luonnetta ja siihen liittyviä käytäntöjä, kiusallinen tunne asetti nämä (enemmän tai vähemmän ideologiset) diskurssit ja tilat tarkkailun ja kyseenalaistuksen kohteiksi. Väitämmeekin, että näiden jokapäiväisten diskurssien sekä niihin liittyvän tunteiden kulttuurisen politiikan tunnistaminen, tarkkailu sekä niiden kanssa, sisässä ja niitä vastaan toimiminen merkitsee tavanomaista lapsuuden politiikkaa sosialistisen vallan aikana.

Tarina rusetista jatkuu merkitsevällä poliittisella toimella vanhempien osalta sen jälkeen, kun he näkivät, että heidän tyttärestään oli otettu kaksi kuvaa:

Tyttö tajusi myöhemmin, että hänen vanhempansa eivät juuri välittäneet isoista pulleista ruseteista. ”Rusetit ovat venäläisille lapsille”, hänen Omansa (isoäitinsä) oli sanonut. Ja

hän oli kielellisesti ja etnisesti latvialais-venäläisestä perheestä. Kun hänen vanhempansa saivat kuvat muutamaa viikkoa myöhemmin, he järkyttyivät. Tytön isä oli erityisen tyytymätön, ja hän uhkasi mennä esikoululle ja tehdä valituksen koulun johtajalle. Tyttö muistaa anelleensa isäänsä olemaan tekemättä sitä ja sanoneensa: ”Ei siinä ole mitään väärää, isä... sehän on vain rusetti. Näytän samalta kuin muut tytöt nyt... Ole kiltti äläkä sano mitään koulun johtajalle!” Skandaalinomainen rusettiepisode jätti syvälle hänen siimpäänsä syyllisyyden ja hämmennytyneisyyden tunteen... sekä kuvatodisteen siitä, miten ymmällään hän oli virallisessa valokuvassa iso pöyheä rusetti päänsä päällä.

Tässä tytön vanhemmille rusetti merkitsi kansallisen kuulumisen tunnetta, kun taas meille lapsille ulkoasu oli juuri sitä – pelkästään ulkoasua. Näin opimme myös samaistumaan niihin. Aivan kuten aikuiset teeskentelivät seuraavansa ideologiaa pintapuolisesti, olevansa läsnä fyysisesti mutta ei emotionaalisesti tai kognitiivisesti, mekin tiesimme sen riittävän, että näyttää siltä miltä oletetaan ilman, että ruumiillistuu läpikotaisin ideologian mukaiseksi. Tämä käytös ei merkinnyt aktiivista vastustusta tai kumouksellisuutta vaan aktiivista tietämättömyyttä tai kenties tilanteiden luovaa uudelleentulkintaa. Aivan kuin eräs isoäiti vastasi kysymykseen rusettien roolista – ”Ne vain olivat.” Pikkutarkan ulkonäköön keskittymisen kautta opimme, ehkä tiedostamattomasti, miten ovela (myöhäis)socialistisen ajan todellisuus oli – asioiden piti ”näyttää oikealta” ja se riitti. Puolueen viralliselle linjalle uskollisuuden sijaan opimme tulkitsemaan näitä representaatioita tehden niistä omiamme. Aiemmin mainittu Yurchakin (1997) ”teeskennelty tietämättömyys” kuvaa hyvin tätä monimerkityksistä suhdetta järjestelmään. Tällaiset poliittiset aktit eivät huokuneet vallan pilkkaamista tai vastustamista vaan pikemmin ”kiinnostuksen puutetta siihen” (Yurchak 1997, 162–163). Tällä tavoin poliittinen teeskentely ja tietämättömyys opittiin osana tavanomaista koulunkäyntiä. Siinä missä politiikka assosioidaan usein ryhmiin liittyvien agendojen kiinnostuksen olemassaoloksi, tässä ”kiinnostuksen puute” ja epämukavuuden tunne, joka liittyi toistuviin erilaisissa tiloissa erilaisena koulutytönä toimimisen käytäntöihin, antoi mahdollisuuksia lapsuuden politiikkaan tavanomaisessa arkielämässä.

Lopuksi

Sovelsimme arkipolitiikan käsitettä socialististen yhteiskuntien lapsuuden ja koulunkäynnin jokapäiväisiin tiloihin. Muistitarinoidemme kautta tutkimme, miten lapset jokapäiväisessä elämässään ymmärtävät ja luovat poliittisia tiloja, jotka linkittyvät muiden ryhmien viralliseen politiikkaan tai arkipolitiikkaan. Foucault’laisesta näkökulmasta toiminta on aina jo valmiiksi käsikirjoitettavaa, toisin sanoen operatiivisten diskurssien muodostamaa ja niiden sisällä tai kanssa tai niitä vastaan toimivaa. Rusetteja sitomalla, kiinnittämällä ja päässä pitämällä – tai pitämättä jättämällä – luimme ja toimimme joko operatiivisten diskurssien kanssa tai sisällä taikka niitä vastaan. Jotkut operatiivisista diskursseista olivat eksplisiittisen ideologisia ja jotkut banaaleja. Rusettiin liittyvän toimintamme ja ymmärryksemme kautta olemme tulkinneet virallisia representaatioita ja ideologioita omilla tavoillamme ja omilla ehdoillamme. Arkisten aktiemme kautta liityimme hiljaa muihin, jotka eivät olleet kiinnostuneita virallisesta ideologiasta, teeskentelivät tukevansa sitä ja/tai osallistuivat pieniin virallisia odotuksia vastustaviin akteihin. Opimme lukemaan tiloja ja diskursiivisia muodostelmia, jotka liittyivät kouluihin, koululuokkiin, kokoontumistiloihin, kampaamoihin tai koteihin ja jotka olivat latautuneita virallisella ideologialla tai saivat latauksensa ihmisten jokapäiväisestä

osallistumisesta niihin. Näissä tiloissa ”oppiminen on prosessi, jossa tutustutaan operatiivisiin sääntöihin ja tapoihin sekä saatavilla olevien diskurssien ja subjektiasemien tekstuureihin ja rajoihin, jossa löydetään paikka näiden sisältä tai niitä vastaan ja jossa tullaan subjektiksi ja ihmiseksi, uudelleen ja uudelleen prosessin aikana” (Davies et al. 2001, Petersen & Millein 2015, 26, mukaan).

Samalla tavoin Alexei Yurchak (2005) selittää, että toimijuutta ei tulisi ymmärtää avoimena virallisen poliittisen järjestelmän vastustuksena vaan merkityksettömien ja usein näkymättömien toimintojen kautta. Näissä teoissa toteutetaan pienen pieniä sisäisiä syrjähyppyjä ja mutaatioita diskursiivisessa järjestelmässä, eikä niiden ”tarvitse olla ristiriidassa järjestelmän poliittisten ja eettisten parametrien kanssa, ja, mikä tärkeintä, ne voivat jopa sallia järjestelmän mahdollisuuksien, lupauksen, positiivisten ideaalien ja eettisten arvojen säilyttämisen samalla vältellen niitä negatiivisia ja sortavia rajoituksia, joiden sisässä ne ilmenevät” (Yurchak 2005, 28).

Yurchakin (2005) mukaan ”epävirallinen” ei tarkoittanut pelkästään jotain, joka salli vallalla olevan poliittisen ideologian vastustamista, vaan se myös piti järjestelmää sellaisenaan yllä. Samaan tapaan julistetun ideologian vastaiset toimet ilmenivät ikään kuin ulospäin suuntautuvana virallisen politiikan vastustuksena, ja ne pitivät sisällään eri tavalla poliittisia toimia esimerkiksi huumorin tai teeskentelyn keinoin. Näiden monisyisten poliittisten kenttien puitteissa ymmärsimme itsemme lapsiksi tai koulutettaviksi subjekteiksi, ja vallalla olevat diskurssit sanelivat toimintaamme. Identiteetin muodostamisen ja muokkaamisen kautta pyrimme tulemaan tietynlaisiksi sosialistisiksi koulutyöiksi (Davies et al. 2001; Kofoed 2008). Erilaiset tilat mahdollistivat eri tavoin toistettavia toimia sekä toimimattomuuksia, tunteita, jotka saivat meidät tutustumaan operatiivisiin diskursseihin ja subjektiasemiin. Ne myös tuottivat tilaisuuksia poliittisesti toimimiseen liittymällä kollektiiviseen kamppailuun vallan saamiseksi omien välittömien olemassaolon ehtojen yli. Tällä tavoin rusetti antoi tilaisuuden toimia poliittisesti, loi siltoja politiikan ja lapsuuden jokapäiväisten tilojen välille sekä loi tiloja lasten ”p”olitiikalle.

Muistitarinoidemme kautta pyrimme problematisoimaan vallitsevan käsityksen sosialistisesta ja jälkisosialistisesta koulujärjestelmästä yksiselitteisesti tukahduttavana ja monipuolistamaan ymmärrystämme politiikasta tuomalla esiin lasten politiikan. Täten näemme valtavasti potentiaalia (jälki)sosialismin käsitteessä ja maantieteellisessä alueessa johtuen monimutkaisesta poliittisesta taktikoinnista, johon osallistumista meiltä lapsina vaadittiin. Muistitarinamme eivät keskustelee vain menneisyydestä, vaan niistä tulee pikemmin hedelmällistä maata meidän nykyaikaiselle politiikanymmärryksellemme, poliittiselle toimijuudelle sekä subjektin muotoutumiselle, jota täytyy tutkia tarkemmin. Lapsuusmuistomme ovat rikas resurssi ja ne monimutkaistavat ja monipuolistavat ymmärrystä siitä, mitä oli olla koululainen kylmän sodan aikana.

Suomennos: **Niko Koski**³

Viitteet

- 1 Suomessa tätä menetelmää ovat käyttäneet ja kehittäneet mm. Palsaoja -kollektiivin jäsenet (ks. Palsaoja -kollektiivi 2018).
- 2 Kollektiivisessa biografiassa muistot työstetään yhteisöllisesti ja yhteisöllisiksi eikä niihin merkitä ”tekijää”. Sen vuoksi muistoissa ei myöskään käytetä minä-muotoa.
- 3 Englanninkielinen alkuperäisteksti Hair Bows and Uniforms: Entangled Politics in Children’s Everyday Lives on ilmestynyt alunperin kirjassa *Childhood and Schooling in (Post)Socialist Societies. Memories of Everyday Life*. Eds. Iveta Silova, Nelli Piattoeva & Zsuzsa Millei. Palgrave Macmillan, 2017, 145–162.

Lähteet

- Ahmed, Sarah (2015), *The Cultural Politics of Emotions*. 2nd ed. New York & London: Routledge.
- Althusser, Louis (1971), Ideology and ideological state apparatuses. – *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Ed. Louis Althusser. New York: Monthly Review Press. <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>
- Buckingham, David (2000), *After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press.
- Chatterjee, Choi & Petrone, Karen (2008), *Models of Selfhood and Subjectivity. The Soviet Case in Historical Perspective*. – *Slavic Review* 67:4, 967-986.
- Connell, Bob (1987), Why the “Political Socialization” Paradigm Failed and What Should Replace It. – *International Political Science Review* 8:3, 215-223.
- Corrin, Chris (1993), *Magyar Women: Hungarian Women’s Lives 1960s-1990s*. London: St. Martin’s.
- Davies, Bronwyn & Gannon, Susanne (2012), Collective biography and the entangled enlivening of being. – *International Review of Qualitative Research* 5:4, 357–376.
- Davies, Bronwyn & Gannon, Susanne (2006), *Doing Collective Biography: Investigating the Production of Subjectivity*. Maidenhead: Open University Press.
- Davies, Bronwyn, Dormer, Suzy, Gannon, Sue, Laws, Cath, Rocco, Sharn, Taguchi, Hillevi Lenz & McCann, Helen (2001), *Becoming Schoolgirls: The Ambivalent Processes of Subjectification*. – *Gender and Education* 13:2, 167–182.
- Dussel, Inés (2005), When Appearances Are Not Deceptive. A Comparative History of School Uniforms in Argentina and the United States. – *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education* 41:1-2, 179–195.
- Foucault, Michel (1994), The ethics of the concern for the self as a practice of freedom (R. Hurley, Trans.). – *Michel Foucault Ethics Subjectivity and Truth*. Ed. Paul Rabinow. London: Allen Lane, The Penguin Press, 281–302.
- Foucault, Michel (1977), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin.
- Géczi, János (2010), *Sajtó, kép, neveléstörténet: Tanulmányok*. Veszprém & Budapest, Hungary: Iskolakultúra.
- Gonick, Marnina & Gannon, Susanne (2014), *Becoming Girl: Collective Biography and the Production of Girlhood*. Toronto, ON: Women’s Press.
- Janmaat, Jan Germen & Piattoeva, Nelli (2007), Citizenship Education in Ukraine and Russia: Reconciling Nation-Building and Active Citizenship. – *Comparative Education* 43:4, 527–552.
- Kallio, Kirsi Pauliina (2014), Rethinking Spatial Socialisation as a Dynamic and Relational Process of Political Becoming. – *Global Studies of Childhood* 4:3, 210–223.
- Kallio, Kirsi Pauliina & Häkli, Jouni (2011), Are There Politics in Childhood? – *Space & Polity* 15:1, 21–34.

- Kamler, Barbara (1994), *Shaping Up Nicely: The formation of Schoolgirls and Schoolboys in the First Month of School: A Report to the Gender Equity and Curriculum Reform Project*. Department of Employment, Education and Training. Canberra, ACT: Australian Government Publication Service.
- Kelly, Catriona (2007), *Children's World: Growing Up in Russia, 1890–1991*. New Haven (Conn.): Yale University.
- Kofoed, Jette (2008). Appropriate pupilness: Social categories intersecting in school. – *Childhood* 15:3, 415–430.
- Lampland, Martha (1996), *The Object of Labor: Commodification in Socialist Hungary*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Latour, Bruno (2007 [2005]), *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Mead, Michael. A. & Silova, Iveta (2013), Literacies of (Post)Socialist Childhood: Alternative Readings of Socialist Upbringings and Neoliberal Regimes. – *Globalization, Societies, Education* 11:2, 194–222.
- Meadmore, Daphne & Symes, Colin (1997), Keeping Up Appearances: Uniform Policy for School Diversity? – *British Journal of Educational Studies* 45:2, 174–186.
- Millei, Zsuzsa (2011), Governing Through the Early Childhood Curriculum, “The Child”, and “Community”: Ideologies of Socialist Hungary and Neoliberal Australia. – *European Education* 43:1, 33–55.
- Millei, Zsuzsa & Imre, Robert (2010), Re-Thinking Transition Through Ideas of “Community” in Hungarian Kindergarten Curriculum. – *Post-Socialism is Not Dead: (Re)reading the Global in Comparative Education*. International Perspectives on Education and Society. Ed. Iveta Silova. Bingley, UK: Emerald, 125–154.
- Millei, Zsuzsa & Petersen, Eva Bendix (2015), Complicating “Student Behaviour”: Exploring the Discursive Constitution of “Learner Subjectivities”. – *Emotional & Behavioural Difficulties* 20:1, 20–34.
- Mol, Annemarie (2010), Actor-Network Theory: Sensitive Terms and Enduring Tensions. – *Kolner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 50, 253–269.
- Novyje Izvestija (2013), *Bantiki Dlja Samanty*. <https://newizv.ru/news/society/12-07-2013/185501-bantiki-dlja-samanty>
- Palsaoja-kollektiivi (2018), *Liike ja Hetki. Kollektiivisen Biografian Sommitelmia (Nyky)Akatemiasa*. Jyväskylän yliopisto: Sophi.
- Philo, Chris & Smith, Fiona M. (2003), Guest Editorial: Political Geographies of Children and Young People. – *Space and Polity* 7:2, 99–115.
- Silova, Iveta (2010), Rediscovering Post-Socialism in Comparative Education. – *Post-Socialism is Not Dead: (Re)reading the Global in Comparative Education. International Perspectives on Education and Society*. Ed. Iveta Silova. Bingley, UK: Emerald, 1–24.
- Skelton, Tracey (2013), Young People, Children, Politics and Space: A Decade of Youthful Political Geography Scholarship 2003–13. – *Space & Polity* 17:1, 123–136.
- Skelton, Tracey (2010), Taking Young People as Political Actors Seriously: Opening the Borders of Political Geography. – *Area* 42:2, 145–151.
- Taylor, Charles (1989), *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Webber, Stephen (2000), *School, Reform and Society in the New Russia*. Basingstoke: Macmillan.
- Yurchak, Alexei (1997). The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretense and the *Anekdot*. – *Public Culture* 9:2, 161–188.
- Yurchak, Alexei (2005). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

Venäjän varhaiskasvatusalan haasteet ja kehitysnäkymät

Jelena Kolesnikova

Venäjän varhaiskasvatusala on kohdannut viime aikoina lukuisia ongelmia, jotka vaikuttavat olennaisesti varhaiskasvatuksen ammattilaisten arvostukseen. Neuvostoajalle ominainen työllisyyden ja tulojen vakaus sekä mahdollisuus saada maksutta tärkeimmät yhteiskunnan palvelut (kuten terveydenhoito, koulutus ja asunto) tekivät varhaiskasvatusalalla työskentelemisen houkuttelevaksi ja tukivat ammatin sosioekonomista asemaa yhteiskunnassa. Yhteiskuntarakenteen muutos toi mukanaan Venäjän työväestölle ennestään tuntemattomia ilmiöitä kuten työttömyyden, pimeän työn ja tuloerojen kärjistymisen. Valtiollinen varhaiskasvatus koki 1990-luvun loppupuolella suuria muutoksia, kun käytännöllisesti katsoen puolet suuryritysten ja virastojen omistuksessa olleista varhaiskasvatuslaitoksista lakkautettiin siksi, että ne koettiin liian suureksi ja ylimääräiseksi taloudelliseksi rasitteeksi. Tämän seurauksena myös kasvatus- ja opetusalan henkilöstö supistui merkittävästi. Varhaiskasvatuksen työntekijärakenne on muuttunut, ja tätä nykyä suurin osa alan työntekijöistä on joko saavuttanut eläkeiän tai lähestyy sitä. Ongelmien kasautuessa valtiovalta on joutunut ottamaan kantaa varhaiskasvatuksen tilanteeseen, ja vuodesta 2012 lähtien onkin tehty lukuisia alaa koskevia uudelleenjärjestelyjä. Nämä uudistukset ovat koskeneet varhaiskasvatusalan hallintoa, rahoitusta ja yksityisen sektorin kehittämistä, ja niillä on pyritty nostamaan kasvatus- ja opetusalan ansiotasoa sekä edistämään ammattitaitovaatimusten käyttöönottoa alalla.

Maailmanlaajuisesti tarkasteltuna varhaiskasvatus on aina omanlaisensa yhdistelmä valtiollisia, yksityisiä, yleishyödyllisiä ja vapaaehtoisvoimin toteutettavia palveluita, jotka heijastelevat kullekin maalle ominaista kansallista kontekstia ja valtion harjoittaman politiikan tavoitteita. Viime vuosina varhaiskasvatusalan laajentuminen on huomattu erityisesti niissä maissa, joissa ala on nojannut ensisijaisesti sääntelemättömän ja matalapalkkaisen yksityisen

sektorin varaan ja joissa lasten hoito ja kasvatusta on nähty perheen sisäisenä asiana ja se on järjestetty sukupuolten segregatiolla työelämässä ja äitien osa-aikatyöllä. Näistä maista saatu kokemus osoittaa, että valtion vähäinen kiinnostus alaa kohtaan ja systemaattinen julkisen rahoituksen puuttuminen yhdistettynä ammattiyhdistysten passiivisuuteen ja kasvatustyön järjestämiseen yksityisesti kotitalouksien piirissä johtaa alan työntekijämäärän supistumiseen ja palkkatason laskuun. Negatiivista kierrettä vauhdittaa epäpätevän työvoiman ja siirtolaisten tulo alalle, mikä edelleen laskee varhaiskasvatusalan palkkatasoa ja palveluiden laatua. Feministiset tutkimukset ovat osoittaneet, että varhaiskasvatusalan palkkoilla on taipumus jäädä mataliksi siksi, että alaan liitetään vahvoja mielikuvia naisellisuudesta, äitiydestä ja vanhempainrakkaudesta, joihin ei kuulu rahan ja hyödyn tavoittelu. Taloustieteilijöiden huomio kiinnittyy puolestaan varhaiskasvatustyön kalleuteen, sen tuottavuuden mittaamisen vaikeuteen sekä mahdollisuuteen nostaa alan palkkatasoa ainoastaan kuluttajan (eli tässä tapauksessa valtion ja vanhempien) kustannuksella: ratkaisevaa on, haluavatko kuluttajat käyttää suuren osan tuloistaan lasten hoitopalveluihin ja kasvatukseen.

Venäjän valtiollisella varhaiskasvatuksella on kunniaakaan historiansa ja maailmanlaajuisesti tunnustettujen saavutustensa ansiosta aiheutta ylläpöytteen. Mutta lähivuosina sitä kohtaa suuri murros, kun alalta lähtee sekä merkittävä osa alalla pitkän työuran tehneistä ammattilaisista että ne, jotka koulutautuivat alalle ja aloittivat työskentelyn jo neuvostoajana, jolloin hyvinvoinnin tasosta ja sosiaaliturvasta vastasi etupäässä valtio eivätkä työntekijät itse. Tämä ammattiryhmässä tapahtuva sukupolvenvaihdos heijastuu väistämättä sen keskeisiin indikaattoreihin. Tämän vuoksi onkin tärkeä ymmärtää, kuinka tyydyttävänä varhaiskasvatuksen ammattilaiset itse asemansa näkevät ja mitä heidän mielestään tulisi tehdä tilanteen muuttamiseksi.

Tämän kysymyksen ymmärtämiseksi on syytä tarkastella myös Venäjän yksityistä varhaiskasvatusalaa, sillä sen vauhdikasta alkuvaihetta seurasivat vakavat ongelmat ja nyt alan kehitys on käytännöllisesti katsoen pysähtynyt. Sektorien erilaisen kehityksen vuoksi yksityisen sektorin työolot poikkeavat olennaisesti valtiollisen sektorin vastaavista. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden näkökulmasta yksityisellä sektorilla joudutaan edelleen kohtaamaan useita työntekijöiden oikeuksiin liittyviä kysymyksiä, mutta toisaalta se nähdään myös mahdollisuuksien alana, jolla saatu kokemus on otettava huomioon ja sitä on arvostettava. Millaisena yksityisellä sektorilla työskentelevät varhaiskasvatuksen ammattilaiset näkevät alan nykytilan ja sen tulevaisuuden? Eroaako ammattiryhmän rakenne valtiollisen sektorin vastaavasta ja kuinka merkittäviä ja olennaisia nämä erot ovat?

Tämän esseen aineistona toimivat valtiollisen ja yksityisen sektorin varhaiskasvatusalan ammattilaisilta vuosina 2012 ja 2014 kerätyt kysely- ja haastatteluvastaukset, jotka on esitelty tarkemmin kirjoittajan muissa julkaisuissa. On tarpeen huomauttaa, että yksityistä sektoria koskevaan tutkimukseen osallistuivat lastentarhoissa ja lasten harrastuskeskuksissa työskentelevät ammattilaiset, jotka olivat edellä mainittuna ajanjaksona *Territorija obrazovaniija* -yhdistyksen (suom. koulutusalue) jäseniä. Tässä yhteydessä ei siis käsitellä laittomia varhaiskasvatuslaitoksia, vaan keskitytään lähinnä alalla saatua myönteiseen kokemukseen.

Varhaiskasvatustyön arvostus ja asiantuntijuuden osatekijät

Nyky-yhteiskunnassa ei vallitse yksimielisyyttä siitä, kuka tarkalleen ottaen on asiantuntija varhaiskasvatukseen liittyvissä kysymyksissä. Vanhemmat moittivat usein varhaiskasvatusalan työntekijöitä epäammattimaisuudesta ja välinpitämättömyydestä, ja vastaavasti

varhaiskasvatuksen työntekijöillä on tapana kyseenalaistaa vanhempien kyky ymmärtää lapsensa tarpeita ja valmius toimia lapsensa intressien mukaisesti. Vastaavanlaiset väittelyt ovat yleisiä painetuissa ja sähköisissä tiedotusvälineissä, ja tällaiset huolenaiheet nousivat esiin myös työntekijöiden haastatteluissa. Keskustelu kuvastelee varhaiskasvattajien ammatitaidon, asiantuntemuksen ja ammattipätevyys kyseenalaistamista. Työskenneläkseen tehokkaasti varhaiskasvatuksen työntekijän on koettava, että häneen luotetaan ja että häntä pidetään ammattilaisena, alansa asiantuntijana. Toisaalta hänen on myös itse lujitettava amatillista auktoriteettiaan sellaisella koulutustasolla, joka saa yhteiskunnan ja vanhemmat vakuuttumaan hänen asiantuntijuudestaan.

Ulkopuolisten henkilöiden myönteiset mielikuvat ammatista ja ammattiryhmän asiantuntemuksen tunnustaminen ovat tärkeitä hyvän yhteiskunnallisen aseman saavuttamiseksi ja hyvän maineen luomiseksi. Kyselyn ja haastattelujen perusteella varhaiskasvatuksen työntekijöille on tärkeää voida olla hyödyksi yhteiskunnalle ja tuntea työnsä saavan arvostusta sekä valtion että vanhempien taholta. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden oma kokemus on kuitenkin se, ettei valtiovalta (heidän pääasiallinen työnantajansa), Venäjän kansa kokonaisuudessaan eli niin sanottu suuri yleisö (palvelujen potentiaaliset asiakkaat sekä tulevat työntekijät) eivätkä joukkotiedotusvälineet eli yhteiskunnallisen mielipiteen keskeiset muodostajat arvosta heitä riittävästi. Asiantuntijoiden haastatteluissa tilannetta kommentoidaan näin:

Tätä työtä ei juurikaan arvosteta, Ihmiset eivät oikein (eivät riittävästi – kirjoittajan huomautus) ymmärrä nimenomaan varhaiskasvatuksen merkitystä. (Valtiollisen lastentarhan johtaja, Samaran alue.)

Valtiovalta ei kuuntele meitä. Varhaiskasvatuksen tärkeyttä ei ymmärretä siinä määrin, kuin olisi tarpeen. Ei edes paikallishallinnon tasolla. (Valtiollisen lastentarhan johtaja, Moskova.)

On kuvaavaa, etteivät haastatellut varhaiskasvatuksen ammattilaiset olleet yksimielisiä vanhempien taholta saamastaan arvostuksesta, ja vain pieni enemmistö oli varma siitä. Ulkoisen arvostuksen ohella on tarkasteltava varhaiskasvattajien ammattiryhmän sisäisiä asiantuntijuuden osatekijöitä. Tässäkin suhteessa valtiollinen ja yksityinen sektori ovat erilaisia. Valtiollisella varhaiskasvatusalalla koetut aiemmat ja yhä jatkuvat vaikeudet näkyvät monella tapaa alan keskeisissä toiminnoissa. Alan työntekijärakenne on vinoutunut, sillä suuri osa varhaiskasvatusalan ammattilaisista on iäkkäitä ja jo pitkään alalla työskennelleitä, minkä lisäksi alan tehtäviin on tapana työllistyä korkeammalla iällä kuin aikaisemmin. Työntekijöiden kiinnostus työskennellä varhaiskasvatusalalla koko työuransa ajan on laskenut, minkä lisäksi työntekijät päättävät usein kouluttautua myöhemmin aivan toiselle alalle sen sijaan, että he tavoittelisivat korkeampaa koulutusastetta nimenomaan kasvatus- ja opetusalailla. Näistä syistä valtiollisen sektorin lastentarhoihin eivät niinkään hakeudu toisen tai kolmannen asteen oppilaitoksista vastikään valmistuneet nuoret aikuiset, vaan pikemminkin keski-ikäiset naiset, joilla ei ole kasvatusalan koulutusta. Huomionarvoista on, että valtiovalta pyrkii muuttamaan tämän tendenssin suuntaa ja on hiljattain asettanut varhaiskasvatusalan ammattipätevyys vaatimukseksi kasvatus- ja opetusalan korkeakoulututkinnon. Alan henkilöstöä kuvaavat tilastot eivät kuitenkaan osoita tilanteen muuttuneen parempaan suuntaan. Yksityiseltä sektorilta saadut tiedot osoittavat sektoreiden välillä vallitsevan perustavanlaatuisen eron: yksityisen sektorin työntekijöistä vain harva on iäkäs tai työskennellyt pitkään alalla. Lisäksi kaikenikäiset työntekijät ovat kiinnostuneita hankkimaan korkeakoulutuksen, mikä on osoitus

sellisestä kulttuurisesta ja symbolisesta pääomasta, joka voi pitkällä aikavälillä parantaa ammattiryhmän ansiotasoa ja nostaa sen arvostusta.

Sekä valtiollisen että yksityisen sektorin kasvatus- ja opetusalan työntekijät ovat yhtä mieltä siitä, että varhaiskasvatuksen työntekijöiden arvostuksen lisäämisen kannalta keskeistä on sekä ammatin ulkoiseen kuvaan että alakohtaisiin ammattitaitovaatimuksiin vaikuttaminen. Kun varhaiskasvatuksen ammattilaisilta kysyttiin, miten alan työntekijöiden ammattiasemaa voitaisiin parantaa, esille nousivat vanhempien valistaminen (jotta varhaiskasvatuksen ammattilaisiin luotettaisiin enemmän ja heitä arvostettaisiin), suurelle yleisölle levitettävä tieto varhaiskasvatustyön tärkeydestä ja sen haasteista (esimerkiksi elokuvien, lehdistön ja television välityksellä) sekä pätevyysvaatimusten tiukentaminen.

Varhaiskasvatusalan työolot ja ammattilaisten yhteishenki

Ammattiensosiologiassa pidetään odotuksen mukaisena sellaista tilannetta, jossa erityisosaamista ja koulutusta vaativassa työssä työskentelevät ammattilaiset itse määrittelevät keskeiset työoloihinsa vaikuttavat tekijät. Nykymaailmassa ne ammatit, joiden työnkuvaan kuuluu sosiaalipalvelujen tarjoaminen suurelle ihmisjoukolla ja ihmisten hyvinvoinnista huolehtiminen, ovat yhä enemmän riippuvaisia pääasiallisen työnantajan rooliin astuvasta valtiosta. Tällaisessa tilanteessa on suorastaan välttämätöntä, että ammattilaiset voivat ilmaista mielipiteensä sellaisissa valtion päätösvaltaan kuuluvissa asioissa, jotka liittyvät heidän mahdollisuuksiinsa tehdä työnsä tehokkaasti.

Varhaiskasvatuksen työntekijöiden tehokkaan työnteon sekä suunnittelu- ja soveltamistaitoja vaativien työtehtävien lisääntymisen tai vähenemisen kannalta merkityksellisiä työoloihin vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa hoitoryhmien koko, varhaiskasvatussuunnitelmien käyttäminen tai niiden puuttuminen sekä niiden sisältö. Tässäkin yhteydessä valtiolliselle ja yksityiselle sektorille ominaisissa tendensseissä on havaittavissa eroavaisuuksia. Valtiollisen sektorin varhaiskasvattajat kertovat työkuormansa lisääntyneen kasvaneiden ryhmäkokojen, lisääntyneiden paperitöiden, puuttuvien varhaiskasvatussuunnitelmien ja kasvatusalan tehtäviin erikoistuneiden työtoverien vähyden vuoksi. Yksityisellä sektorilla tilanne on tyypillisesti aivan päinvastainen, mikä entisestään voimistaa sektorien välisiä eroja sekä ammattiryhmän jäsenten välillä tapahtuvaa eriytymistä. Ammattilaiset kommentoivat tilannetta haastatteluissa seuraavasti:

Todella paljon turhia ... selontekoja, jotka toistavat itseään, me suorastaan hukumme papereihin. ... Kyllä ihmiset muutenkin tekevät töitä, lasten kanssa tehtävä työ vaatii itsessään valtavasti voimia. (Samaran alue.)

Viime aikoina kunnallisten lastentarhojen ryhmäkoot ovat olleet todella suuria. Hoitopaikkoja ei ole tarpeeksi ja olemme saaneet taistella saavutettavuuden puolesta. ... Ryhmät ovat isoja ja lastentarhat täpötäynnä. Tehokas työ on fyysinen mahdottomuus. ... Lapset kaipaavat toisenlaisia olosuhteita. (Kunnallinen varhaiskasvatuslaitos, Samara.)

Yksityisen varhaiskasvatusalan etuna on se, että ... lapsia on vähemmän. Meillä ryhmästä huolehtii kaksi työntekijää, ei yksi kuten kunnan laitoksissa. ... Valtava etu kasvatusprosessin kannalta. ... Jos kunnallisella puolella vanhemmille jää paljon tehtävää kotona, niin meillä tätä ongelmaa ei ole. (Yksityinen varhaiskasvatuslaitos, Samara.)

Valtiollisella ja yksityisellä sektorilla työskentelevien varhaiskasvattajien välillä on eroa myös siinä, millaisina he näkevät urakehityksensä. Yksityisen sektorin työntekijät pitävät varhaiskasvatusalalla työskentelyä lähinnä eräänlaisena välivaiheena, jonka ei ole tarkoitus jatkua koko työuran ajan. Tähän vaikuttaa omalta osaltaan nuoren työvoiman suuri kysyntä, sekä toisaalta ammattilaisten suuntautuminen urallaan etenemiseen. Yksityisen sektorin työntekijöitä kiinnostaa työskentely yksityisinä palveluntarjoajina tai toiminta varhaiskasvatusalan johtotehtävissä. Valtiollisen sektorin ammattilaisten urakäyttäytymistä luonnehtii sen sijaan ennen kaikkea pyrkimys vakauteen: he tavoittelevat sosiaalisesti turvattua asemaa, mikä selittyy osaltaan aiemmin mainitulla työntekijöiden ikään ja pätevyystasoon liittyvällä epätasapainolla.

Tytyymättömyys alan nykytilanteeseen lisää ymmärrystä muutoksen tarpeesta. Mutta kun pidetään mielessä, että Venäjän varhaiskasvatusala kehittyi laajamittaisesti neuvostoaikana, jolloin valtiolla oli hallitseva asema taloudessa, hallinnossa ja politiikassa, on ymmärrettävää, että varhaiskasvatuksen ammattilaiset pitävät varhaiskasvatusalan uudistamiseen liittyviä tavoitteenasetteluja yhtä lailla sekä valtion että oman ammattiryhmänsä tehtävänä. Vaikka valtaosa varhaiskasvatuksen työntekijöistä on tyytymättömiä työoloihinsa valtiollisella sektorilla ja kuvaa ammattiryhmäänsä sosiaalisesti suojattomaksi, eivät he kuitenkaan ole valmiita ryhtymään valtion aktiiviseksi yhteistyökumppaneiksi ja vaikuttamaan valtion tekemiin alaansa koskeviin päätöksiin.

Varhaiskasvatuksen ammattilaisten tulotasosta

Varhaiskasvatusalalla työskentelevien asiantuntijoiden ansiot ovat perinteisesti olleet melko matalat. Ennen Venäjän vallankumousta sekä neuvostoaikana ja sen jälkeisenä ajanjaksona varhaiskasvatuksen ammattilaisten palkkataso oli tehdastyöläisten palkkatasoa matalampi. Presidentin 7. toukokuuta vuonna 2012 antaman erityisen asetuksen nojalla kasvatus- ja opetusalan työntekijöiden keskimääräisen kuukausipalkan oli määrä nousta aluekohtaisen keskipalkan tasolle. On vaikeaa arvioida, missä määrin kasvatus- ja opetuslalla työskentelevien henkilöiden elintaso todellisuudessa on muuttunut, mutta heidän omien sanojensa mukaan alhainen palkkataso on yksi ammatin suurimmista ajankohtaisista ongelmista. Puolet haastatelluista kertoi, että he ovat aiemmin toimineet väliaikaisesti muussa ammatissa, ja useimmilla tämä johtui nimenomaan mahdollisuudesta ansaita paremmin muualla kuin varhaiskasvatusalalla. Asiantuntijoiden haastatteluissa tilannetta luonnehditaan näin:

Minua ärsyttää suuresti se, että kaikki sanovat oikeat asiat, että lapsuus on elämän tärkeintä aikaa. Lapsuus luo elämälle perustan, kaikki ihmisen ongelmat juontuvat lapsuudesta, lastentarhoissa kasvatetaan ihmisiä, joiden tulee pärjätä hyvin koulussa, opinnoissa ja yhteiskunnassa... Mutta vastaavasti myös täällä työskentelevien ihmisten tulisi menestyä ja heidän tulisi saada kunnollista palkkaa. Kyllähän tästä asiasta paljon puhutaan, muttei juuri mitään saada aikaiseksi. Toki jotakin muutosta tapahtuu, muttei riittävästi. Toisinaan varhaiskasvatusalalla työskentelevä henkilö saattaa jopa olla haluton kertomaan, että hän työskentelee juuri varhaiskasvatuksessa, vaikka hänellä onkin kaksi korkeakoulututkintoa. (Informantti, kunnallinen varhaiskasvatuslaitos.)

On ymmärrettävää, että yksityisellä sektorilla vaaditaan palkkojen nostamista, sillä palkkatulot muodostavat työntekijöiden pääsääntöisen tulonlähteen ja toimivat korvauksena tehdystä

työstä. Tämän lisäksi yksityisen sektorin työntekijät vaativat enemmän tilaisuuksia hankkia lisäansioita työpaikallaan, mikä ei ole tyypillistä valtiollisella sektorilla, jolla ensisijaista on palveluiden hyvä saavutettavuus vanhempien sosioekonomisesta asemasta riippumatta.

Tässä yhteydessä on kiinnostavaa selvittää, miten voitaisiin poistaa ammattikontakteissa ilmenevää sosiaalista eriarvoisuutta, jossa voi esiintyä vaihtelua riippuen siitä, millaisena varhaiskasvatuksen ammattilaiset itse näkevät oman yhteiskunnallisen asemansa. Arvioitaessa suuri- ja pienituloisten osoittamaa arvostusta kasvatus- ja opetusalan työntekijöitä kohtaan varhaiskasvatuksen ammattilaiset olivat yhtä mieltä siitä, että pienituloiset arvostavat heitä enemmän kuin suurituloiset, ja erityisen yleinen tämä näkemys oli valtiollisen sektorin työntekijöillä. Valtiollisella sektorilla työskentelevien varhaiskasvatuksen ammattilaisten mielikuvat ammattiryhmien statuseroista ilmenivät ammatin arvostuksen puutteena ja alan uudistamista seuranneena palkkatason muutoksena. Sen sijaan itsekunnioituksen määrässä statusero ei näkynyt yhtä selkeästi. Yksityisellä varhaiskasvatusalalla työskentelevien ammattilaisten arviot sekä omasta yhteiskunnallisesta asemastaan että itsekunnioituksestaan ovat korkeammat kuin valtiollisen sektorin työntekijöillä. He ovat myös yleisesti ottaen sitä mieltä, että yhteiskunnallista eriarvoisuutta voidaan tasata ammatin kautta saatavien kontaktien kautta. Tähän voi olla syynä se, että he ovat työnsä kautta olleet päivittäin tekemisissä yksityisen sektorin pääsääntöisten asiakkaiden eli suurituloisten ammattiryhmiin kuuluvien kanssa.

Lopuksi

Venäjän varhaiskasvatusalan ammattilaiset kohtaavat edelleen – huolimatta valtiovallan yrityksistä muuttaa tilannetta – alan työntekijärakenteeseen sekä ammattinsa arvostukseen liittyviä ongelmia. He myös yhdistävät nämä ongelman alalle ominaiseen tulotasoon. Kasvatus- ja opetusalan ammattilaisen on tärkeää voida kokea, että hänen ja työnantajan, eli tässä tapauksessa valtion ja yhteiskunnan, suhteet perustuvat luottamukseen ja molemminpuoliseen kunnioitukseen ja että ne vahvistavat ammatin asemaa, johon kuuluu kiinteänä osana työstä saatava palkka. On syytä mainita, etteivät venäläisten kasvatus- ja opetusalan työntekijöiden arviot ammattiinsa kohdistuvasta ulkoisesta arvostuksesta ole poikkeuksellisia. Tässä suhteessa merkittävänä voidaan pitää Euroopan unionin perusopetuksen opettajien yhteisön tekemän tutkimuksen tuloksia, joiden mukaan palkkatasolla on vaikutusta opettajien tulkintaan ammattinsa saamista ulkoisesta arvostuksesta. Aihetta koskevat kysymykset ovat näin ollen edelleen ajankohtaisia.

Korporatiivista valtaa ja solidaarisuutta edustavien instituutioiden heikkous on erityisen ajankohtainen aihe valtiollisella sektorilla, jolle on ominaista työntekijöiden tyytymättömyys alan työoloihin. Ne tekevät keskeisten työtehtävien asianmukaisen suorittamisen haastavaksi. Valtiovallan takaaman vakauden kääntöpuolena on ollut ja on yhä ammattijärjestöjen ja -yhteisöjen passiivisuus, mikä on seurausta siitä, että valtio on toiminut varhaiskasvatusalan työmarkkinoilla pääasiallisena työnantajana. Kaiken kaikkiaan kyseistä ammattiryhmää luonnehtii varsin laaja joukko erinäisiä ongelmia, joiden ratkaisu vaatii koko ammattiyhteisön järjestelmällistä ponnistelua. Ammattikunnan edustajat olisivat valmiita ottamaan osaa alansa tulevaisuuden suunnitteluun, mutta he eivät saa tähän tukea ammattikunnan mielipidettä ajavilta instituutioilta. Näitä instituutioita ei kuitenkaan voi korvata pelkästään sokealla luottamuksella valtiovallan tai siirtymisellä harmaille markkinoille. Ongelmat eivät uhkaa varhaiskasvatuksen ammattilaisten olemassaoloa ammattiryhmänä, mutta hyvin organisoidulla yksityisellä sektorilla saatu kokemus on osoitus siitä, että jos työoloihin vaikuttaviin

tekijöihin kiinnitetään riittävästi huomiota ja alan ansiotasoa nostetaan keskituloisten tasolle nopeammin, ala voi sille asetettujen korkeiden ammattipätevyysvaatimusten ansiosta alkaa vetää puoleensa myös nuorempaa työvoimaa.

Kääntänyt: **Anneli Hanhisalo**

Lähteet

- Kolesnikova J. M. & Mitrohina J. V. (2017), Vospitateli i utšitelja ob uslovijah truda i organizatsionnoi podderžke. – *Vestnik Instituta sotsiologii* 20:1, 13–34. DOI: 10.19181/vis.2017.20.1.443
- Kolesnikova J. M. (2016), Pedagogi tšastnogo i gosudarstvennogo doškolnogo obrazovanija: status gruppy i perspektivy razvitija. – *Sotsiologičeski žurnal* 22:1, 114–132. DOI: <https://doi.org/10.19181/socjour.2016.22.1.3919>
- Kolesnikova J. M. (2018), Pedagogi doškolnogo obrazovanija: vosprijatie reputatsii v SMI i problemy modernizatsii informatsionnoi politiki. – *Professionalnye gruppy v modernizirujuščemsja rossijskom obščestve*. Red. Valeri A. Mansurov. Moskova: FNISTS RAN, 109–122. <http://www.isras.ru/publ.html?id=6817>
- Blau D. (2001), *The child care problem: an economic analysis*. New York: Russell Sage
- Cleveland G. H., Hyatt D. E. (2002), Child Care Workers' Wages: New Evidence on Returns to Education, Experience, Job Tenure and Auspice. *Child Care and Preschool Development in Europe: Institutional Perspectives Journal of Population Economics*, 15:3, 575–597. <http://link.springer.com/article/10.1007/s001480100106>
- Competence Requirements in Early Childhood Education and Care. A study for European Commission Directorate-General for Education and Culture. Final Report (2011), University of East London, Cass School of Education and University of Ghent, Department for Social Welfare Studies. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED534599.pdf> (Tarkistettu 15.4.2018).
- England P. (2005), Emerging theories of care. – *Annual Review of Sociology*, 31:1, 381–399. <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.31.041304.122317>
- European Commission/EACEA/Eurydice The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2797/031792>, 2015.
- Folbre N. (2006), Demanding Quality: Worker/Consumer Coalitions and “high road” strategies in the care sector. *Politics & Society*, 34:1, 11–32. <http://pas.sagepub.com/content/34/1/11.abstract>
- Fuller B., Strath A. (2001), The Child-Care and Preschool Workforce: Demographics, Earnings, and Unequal Distribution. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 23:1, 37–55. <http://epa.sagepub.com/content/23/1/37.abstract>
- Grimshaw D., Rubery J. (2007), *Undervaluing women's work*. Manchester: Equal Opportunities Commission.
- Laere K.V., Peeters J., Vandenbroeck M. (2012), The Education and Care Divide: the role of the early childhood workforce in 15 European countries. – *European Journal of Education*, 47:4, 527–541. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ejed.12006/abstract>
- Lewis J. (1992), Gender and the Development of Welfare Regimes. – *Journal of European Social Policy*, 2:3, 159–173. <http://esp.sagepub.com/content/2/3/159.abstract>
- Scheiwe K., Willekens H. (Eds) (2009), *Child Care and Preschool Development in Europe: Institutional Perspectives*. Houndmills: Palgrave MacMillan.

Luoteisvenäläiset nuoret kanssa- ja vertaistutkijoina

Meri Kulmala & Anna Fomina

Venäjäläisessä lastensuojelussa on meneillään paradigman muutos, joka seuraa globaaleja kehityskulkuja pyrkien purkamaan sijaishuollon laitoshoidon (deinstitutionalisaatio), jonka on todettu huonosti edistävän lasten ja nuorten integroitumista yhteiskuntaan. Yksi uudistuksen painopisteistä onkin kehittää jälkihuoltoa eli lastensuojelusta itsenäistyvien nuorten tukimuotoja. Arktisten nuorten hyvinvointia tarkastelevassa tutkimushankkeessa *Live, Work or Leave? Youth Wellbeing and the Viability of (Post)extractive Arctic Industrial Cities in Finland and Russia* olemme kiinnittäneet katseemme luoteisvenäläisiin jälkihuollosta itsenäistyneisiin nuoriin ja heidän toimijuuteensa ja pyrkineet ymmärtämään, minkälaisen tuen nuoret itse kokevat tarpeelliseksi ja hyödylliseksi tässä itsenäistymisen vaiheessa. Olemme hankkeessa tehneet kanssa- ja vertaistutkimusta kahdella Luoteis-Venäjän alueella yhdessä vastikään eri sijaishuollon muodoista itsenäistyneiden nuorten kanssa. Esittelemme tässä esseessä tutkimusasetelmaamme ja pohdimme sen tuomia hyötyjä ja haasteita.

Ihmistieteissä erilaiset osallistavan tutkimuksen (*participatory research*) menetelmät ovat yleistyneet erityisesti 2000-luvulla. Osallistavassa tutkimuksessa ne, joita tutkitaan, eivät toimi vain tutkijan informantteina, vaan subjekteina ja toimijoina osallistuen tutkijan ohjauksessa tiedontuottamisen prosessiin. Osallistavassa tutkimuksessa on tavoitteena yhdistää kokemustieto ja teoreettinen tieto. Ajatellaan, että tutkittavat ovat oman elämänsä ja esimerkiksi heitä koskevan palvelujärjestelmän parhaita asiantuntijoita. Tavoitteena on saada (marginaalissa olevan) ääni kuuluviin ja edesauttaa ryhmään kuuluvien yksilöiden toimintaa: pyritään niin heidän äänensä kuin toimijuutensa vahvistumiseen. Tutkimusote on

siis ideologialtaan varsin emansipatorinen. Osallistavalle tutkimukselle on tyypillistä pyrkiä tuottamaan tietoa niin päätöksentekoon kuin palvelujärjestelmiin, ja se pyrkii tyypillisesti yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Tässä mielessä osallistava tutkimus tulee jossain määrin lähelle toimintatutkimuksellista otetta.

Osallistavan tutkimuksen yleistymisen liittyä laajempaan yhteiskuntatieteiden reflektiiviseen käänteeseen, joka pyrkii tiedostamaan tutkimuksen tekoon liittyviä positioita ja valtasuhteita, mikä on tyypillistä myös feministisille metodologisille pohdinnoille. Yksi osallistavan tutkimuksen periaatteista onkin kyseenalaistaa sellaisia tutkimukselle tyypillisiä epäsymmetrisesti jakautuneita valtasuhteita kuin tutkija-tutkittava tai haastattelija-haastateltava, joissa ensimmäisillä ajatellaan olevan kyky eli valta oikeanlaiseen tietoon. Tiede ja tutkimus ovat keskeisiä vallankäytön välineitä: niissä määritellään, kenen tieto on ”oikeaa” tai ”totta” (Pyyry 2012, 36). Tässä mielessä osallistavan ja erityisesti eri kanssatutkijuuden muodot ovat osa tutkimuksen ja tiedon demokratisoitumista.

Viime vuosina onkin alettu suosia niin sanottuja kanssa- ja vertaistutkijuuden menetelmiä. Kanssatutkijuudella (*co-research*) tarkoitetaan tutkimuksen kohteena olevien ihmisten osallistumista tutkimuksen toteuttamiseen kyvykkäinä toimijoina, joilla on tieto omasta maailmastaan (Pyyry 2012, 37). Kanssa-sana korostaa tutkijan ja tutkittavien yhteistoimintaa tutkimuksen eri vaiheissa. Vertaistutkijuudessa (*peer research*) puolestaan korostuu kaksi näkökulmaa vertaisuuteen. Ensinnäkin se voidaan ymmärtää tutkijan ja tutkittavan tasavertaisuutena, jolloin tutkimuksen kohteena olevat vertaistutkijat ovat mukana tutkimusprosessissa aivan sen alusta loppuun, tutkimusaiheen valinnasta analyysiin. Vertaisuudella voidaan viitata myös vertaistutkijan ja vertaistutkittavan suhteeseen, jolloin tutkitaan vertaisia, eli vaikkapa nuoret nuoria, eläkeläiset eläkeläisiä tai kehitysvammaiset kehitysvammaisia. Samankaltaiset kokemukset tuovat esimerkiksi haastatteluun keskinäistä ymmärrystä ja samaa kieltä, jonka avulla voi kommunikoida ja tuottaa tutkittujen omaa ajatteluaan tutkimusaineistoon (vrt. Törrönen & Vauhkonen 2012, 9).

Osallistava lähestymistapa on saanut osakseen kritiikkiä esimerkiksi sen mukanaan tuomasta mahdollisuudesta hyväksikäyttää tutkittavien osallisuutta tutkijan tarkoitukseen. Voimaannuttamisessa (*empowerment*) ei saa olla kyse siitä, että valtaa siirretään yhdeltä ryhmältä (tutkijoilta) toiselle (tutkittaville) ainoastaan silloin, kun se hyödyttää ensimmäistä ryhmää (Kilpatrick yms. 2007, 352). Kuten Pyyry (2012, 37) on todennut, ei voimaannuttamisen lähtökohtana tulisikaan olla yksilöiden tai ihmisryhmien kehittäminen vaan toimintatapojen muutos kohderyhmän aktiivisen osallistumisen kautta. Eettisten kysymysten keskeisyyttä ei voi liiaksi korostaa, mikä korostuu entisestään silloin, kun toimitaan haavoittuvassa tilanteessa olevien ihmisten, vaikkapa lasten ja nuorten kanssa.

Haasteista huolimatta kanssatutkimukselliset menetelmät lisääntyvät eri tieteenoilla ja eri ryhmien kanssa. ”Ei mitään meistä ilman meitä” on ollut jo pitkään vammaistutkimusta määrittävä periaate (Walmsley & Johnson 2003). Viime vuosina on keskusteltu paljon erityisesti lasten ja nuorten näkökulmien huomioonottamisesta. YK:n lasten oikeuksien sopimus ja sen luoma poliittinen ilmapiiri korostavat demokraattista osallisuutta ja aktiivista kansalaisuutta. Päätöksenteossa ja palveluiden järjestämisessä tulee enenevässä määrin kuulla lapsia ja nuoria. Lasten ja nuorten osallistuminen omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin nähdään siis keskeisenä ihmisoikeuskysymyksenä. Tämänkaltaisen ajattelun yleistymisen on tehnyt osallistumista korostavista metodologisista viitekehyksistä enemmän säännön kuin poikkeuksen lapsia ja nuoria koskevassa sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa (Bradbury-Jonesin & Taylorin 2013, 160). Venäjä-tutkimuksessa osallistuvat tutkimusotteet ovat toistaiseksi harvinaisia.

Kanssatutkimus luoteisvenäläisten sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten hyvinvoinnista

Tutkimuksemme avainkäsite on subjektiivinen toimijuus eli nuoren oma käsitys oman toimijuutensa mahdollisuudesta, ”minäpystyvyydestä” suhteessa tulevaan. Nuoren siirtymä itsenäiseen elämään on aina erityinen elämänvaihe, joka voi olla samanaikaisesti niin monenlaisten mahdollisuuksien kuin haavoittuvuuksien paikka nuoren elämänsä kannalta. Sijaishuollosta itsenäistyvillä nuorilla siirtymä tapahtuu tyypillisesti muita nuoria aiemmin ja nopeammin ja usein ilman takaisin palaamisen vaihtoehtoa. Tällöin kysymys heidän selviytymis- ja sopeutumiskyvystään eli resilienssistään (ennakoimattomissa) muutostilanteissa kytkeytyy subjektiivisen toimijuuden käsitteeseen: vahva usko omaan kykyyn vaikuttaa asioihin auttaa jatkamaan pahan paikan tullen (Hitlin & Johnson 2015).

Toisessa tutkimushankkeessamme olemme tutkineet lastensuojelu-uudistuksen tuomaa ideologista ja institutionaalista muutosta. Tämä nuorisohanke toi mukanaan mahdollisuuden politiikkaohjelmien ja instituutioiden lisäksi tarkastella, mitä uudistus merkitsee ihmisten eli lasten ja nuorten tasolla. Koska tutkimus tarkasteli nuoria ja heidän subjektiivista toimijuuttaan, oli mahdotonta ajatella, että tutkimusta tehtäisiin ilman nuoria. Jouduimme kuitenkin melko lailla pohtimaan sitä, miten nuoret osallistuisivat tutkimukseemme. Haaveilimme teatterin tai elokuvan teosta, mutta jouduimme toteamaan, että se, mitä me osaamme tehdä, on laadullinen tutkimus. Palaamme tuonnempaan vielä kysymykseen, miksi juuri kanssatutkimus tuntui sopivalta. Nyt esittelemme lyhyesti, mitä oikein olemme tehneet.

Aineistomme koostuu yhteensä 45 sijaishuollosta itsenäistyneen 18-24-vuotiaan nuoren teemahaastattelusta kahdella Luoteis-Venäjän alueella. Näistä yhteensä 15 on meidän tutkimusryhmämme tekemiä ja 30 nuorten itsensä tekemiä vertaishaastatteluja. Haastattelemiemme nuorten joukosta saimme mukaan kanssatutkijoiksi seitsemän nuorta, jotka ovat tehneet vertaishaastatteluja. Nuoret koulutettiin haastattelujen tekemiseen: aluksi kasvokkain ja tämän jälkeen useissa Skype-sessioissa. Koulutus piti sisällään opastusta laadullisiin haastatteluihin sekä ohjeistusta ja keskustelua monenlaisista hyvin keskeisistä eettisistä kysymyksistä. Haastattelijoille annettiin mahdollisuus vaikuttaa myös haastattelujen sisältöihin ja muotoiluun.

Nuorten tekemien pilottihaastattelujen jälkeen kävimme tätä ensimmäistä haastattelukemusta yhdessä läpi. Haastattelujen tekeminen ei ollut ollut helppoa, mikä näkyi myös haastattelujen laadussa: niin puhetta kuin syväinformaatiota oli aika vähän. Keskityimmekin nyt entistä enemmän opastamaan vuorovaikutuksellisia kysymyksissä, kuten siinä miten haastateltavan puhetta voi tukea. Vasta tässä vaiheessa nuorilla heräisi kysymyksiä ja kommentteja haastattelurungon suhteen. Kuten eräs nuorista totesi: ”Teoria on teoriaa ja käytäntö oli sitten toista”. Paperilla kaikki tuntui loogiselta ja näytti helpolta, mutta haastattelun tullen ei kaikki toiminutkaan. Kysymyksiä muotoiltiin uudelleen.

Kaikki kanssatutkijanuoret löydettiin paikallisten lastensuojelujärjestöjen avustuksella. Olemme jo aiemmassa tutkimuksessa tehneet tiivistä yhteistyötä käytännön toimijoiden kanssa ja koimme, että nuorilla on oltava joku paikallinen tukipiste, johon he luottavat ja johon meillä tutkijoilla on luottamukselliset suhteet. Järjestöistä onkin ollut paikallinen koordinaattori, joka on avustanut haastatteliota sekä jonka puoleen haastateltavat ovat voineet kääntyä. Jos nuorilla syntyy mietteitä, huolia ja tunnereaktioita, on lähellä oltava joku ja on tiedettävä kenen puoleen kääntyä. Tällaisen tukihenkilön löytyminen on ollut meille tutkijoille ehto, sillä sekä haastatteluja tehneissä että haastatelluissa nuorissa haastattelut voivat herättää monenlaisia tunteita; kysymykset kun käsittelevät heidän omaa elämänsä. Haastattelurunko

koostui muutamista nuoren elämänkaarta mukailevista teemoista, kuten biologinen perhe, elämä sijoituspaikassa, koulu ja opinnot, työelämä, asuminen, vapaa-aika ja harrastukset, läheiset suhteet, arvio tyytyväisyydestä omaan elämäänsä ja tulevaisuudensuunnitelmat. Kaikkien elämänvaiheiden osalta on tavoiteltu tietoa siitä, mikä on ollut nuoren osallisuus päätöksentekoon kussakin käännekohdassa ja minkälaista tukea nuori on saanut ympäriltään.

Kanssatutkijoidemme kanssa tehdään ekskursio Suomeen tutustumaan nuorisotyöhön ja nuorille suunnattuihin palveluihin. Ensimmäisen ryhmän kanssa tämä matka on jo tehty, ja se oli äärimmäisen antoisa niin meille kuin nuorille. Osalle nuorista kyseessä oli elämän ensimmäinen ulkomaanmatka ja näin se oli monelta osin merkittävä ja ajatuksia herättävä. Yksi nuorista tosin oli ollut leirillä Suomessa lapsena. Kävimme kyseisessä leiripaikassa, mikä toi mukanaan niin muistot kuin myös asiantuntija-roolin nuoren toimiessa oppaanamme leirikeskuksesta.

Matkalla nuorten kanssa pidettiin myös fokusryhmäkeskustelu, jossa he reflektoivat kokemustaan tutkimukseen osallistumisesta. He esittivät myös terveisiään tukijärjestelmille ja päätöksentekijöille. Myös tässä yhteistyö paikallisten järjestöjen kanssa on ensiarvoisen tärkeää, sillä heidän kauttaan nuorten kokemuksia voidaan viedä tukimuotojen tasolle. Toisella alueista olemme jo järjestäneet käytännön toimijoiden kanssa seminaarin, joissa tutkimuksen tuloksia esiteltiin. Alueen keskeiset lastensuojelun toimijat kokivat, että tutkimuksemme löysi monia keskeisiä ongelmakohtia. He aikovatkin kirjoittaa tutkimuksemme pohjalta strategiapaperin, jonka avulla kommunikoidaan muutostarpeista vastaavien ministeriöiden suuntaan. Tämä luonnollisesti ilahduttaa meitä, koska yhteiskunnallinen vaikuttavuus on yksi yliopiston perustehtävistä.

Miksi kanssatutkimus?

Kuten kanssatutkimuksessa yleensä, tavoitteemme on ollut ottaa nuoret mukaan tiedontuotantoon toimijoina. Nuorten osallistamisen tarkoituksena on ollut korostaa nuoria henkilökohtaisen kokemuksensa kautta oman elämänsä sekä sijais- ja jälkihuollon asiantuntijoina ja samalla tarjota joitakin hyödyllisiä, mahdollisesti työelämässä hyödynnettäviä työkaluja (kuten haastattelu- ja vuorovaikutustaidot; todistukset osallistumisesta). Olemme ajatelleet, että asiantuntijuus ja työkalut voisivat parhaimmillaan toimia voimaannuttavana kokemuksena näille koviakin kokeneille nuorille. Kanssatutkijuus voisi siis mahdollisesti vahvistaa näiden nuorten toimijuutta ja heidän omaa käsitystään toimijuudesta – eli juuri sitä samaista toimijuutta, jota tutkimuksemme kokonaisuudessaan pyrkii ymmärtämään.

Tavoitteenamme on myös asioiden tilaan vaikuttaminen. Olemme halunneet antaa nuorille äänen ymmärtääksemme niitä tukimuotoja, jotka ovat olleet heidän näkökulmastaan tärkeitä ja hyödyllisiä sijaishuollon aikana ja erityisesti itsenäistymisvaiheessa. Se, että nuoret itse osallistuvat tiedontuotantoon palvelujärjestelmän onnistumista ja kompastuskivistä, tuntuu herättävän enemmän kiinnostusta kuin se, että tutkimusryhmämme lausuisi jotain ilman nuoria. Prosessi on vielä kesken, mutta kuten yllä totesimme, toistaiseksi käytännön toimijat ovat kokeneet saavansa tutkimuksestamme tärkeää tukea toiminnalleen.

Olemme ennen kaikkea pyrkineet selättään epäsymmetrisiä valtasuhteita. Kenellekään ei varmasti ole vaikea nähdä niitä monitasoisia epäsymmetrioita tilanteessa, jossa keskiluokkaiset (ja osin keski-ikäiset) akateemisesti koulutetut yliopistoissa työskentelevät naiset haastattelevat parikymppisiä sijaishuollosta itsenäistyneitä nuoria. Monissa kohtaa puhumme hyvin eri kieltä – Merin kohdalla ihan konkreettisesti, sillä venäjä on hänelle vieras kieli,

ja vaikka myös hän on haastatellut venäjäksi, on ulkomaalaisuus lisännyt asymmetriaa. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään iästä ja asemasta, vaan koemme, että myös ajattelussa on eroja. Kuten eräs professorikollegamme asian ilmaisi:

Olen tutkinut akateemisen urani keskiluokkaisia äitejä. Ymmärrän täysin, mistä he puhuvat ja miten he ajattelevat. Näissä nuorten haastatteluissa tapahtuu usein jotain kummallista. Tarina saa kääntein, jota en ymmärrä.

Tämä ristiriita oli yksi niistä keskeisistä lähtökohdista, miksi päädyimme siihen, että saatamme saavuttaa jotain uudenlaista ymmärrystä, jos nuoret puhuvat nuorten kanssa. Jatkossa tulemme systemaattisesti tarkastelemaan haastatteluja erityisestä vertailevasta näkökulmasta: onko meidän ja nuorten tekemissä haastatteluissa eroa siinä, mistä ja miten meille aikuisille tutkijoille ja vertaisnuorille puhutaan?

Yllä esitetyt seikat motivoivat meitä sosiologeja ryhtymään tämänkaltaiseen tutkimukseen. Mitkä olivat kansatutkijanuorten syyt ryhtyä moiseen? Osa motiiveista liittyi tulevaan urasuunnitteluun, kuten eräs kansatutkijoistamme totesi: ”Olen tuleva journalisti. Haastattelujen tekeminen on osa tulevaa työtäni.” Toinen puolestaan halusi kehittää itseään ja päästä yli vaikeudesta keskustella tuntemattomien kanssa:

Poikaystäväni on armeijassa ja päätin käyttää tämän vuoden itseni kehittämiseen. Yritän osallistua moneen kaikkialla, olen monilla kursseillakin. Että olisi liikettä. Olen aika ujo ihminen ja minun on usein vaikea puhua tuntemattomien kanssa. Ajattelin että jos kokeilen tehdä haastatteluja, ehkä se helpottuu. (...) [Haastattelua tehdessäni] mietin, että mikä haastattelu tämäkin olisi, jos olen vaan hiljaa. Nämä kysymykset on kysyttävä joka tapauksessa... ja niin vain kokeilin ja kysyin.

Kyseinen nuori kokikin oppineensa prosessissa paljon. Hänen tekemiensä haastatteluiden translitterointeja lukiessa on välillä vaikea uskoa, että tämä olisi ollut hänelle vaikeaa: mielestämme erityisesti hänen tekemiensä haastattelut ovat hienon keskustelevia. Myös muut haastattelijanuoret kokivat saaneensa osallistumisesta monenlaista hyötyä. Esimerkiksi sosiaaliryötyä opiskeleva nuori kertoi, että tuntui mukavalta tuntea olonsa hyödylliseksi, kun pystyi parhaassa tapauksessa neuvomaan haastateltavaa:

Yhdessä haastattelussa oli tosi kiinnostavaa, kun selitin hänelle tämän oikeuksia. Miten hän voi jatkaa opiskelua, koska hänellä oli siinä kohtaa isoja kysymyksiä, ei tiennyt minne jatkaa.

Tämä tunne on kannustava myös tulevan ammatti-identiteetin näkökulmasta. Nuoret pitivät tilaisuutta osallistua tutkimukseen mahdollisuutena kehittyä ja saada vuorovaikutustaitoja ja työelävalmiuksia (myös Kilpatrick ym. 2007). Nuoret kokivat myös hyötyvänsä siitä, että he saivat osallistumisestaan kansainväliseen tutkimushankkeeseen työtodistukset.

Helpot ja vaikeat teemat, oikeat ja väärät valinnat

Haastatteluiden tekeminen ei luonnollisesti aina ollut helppoa. Kun asiaa tarkastelee eri haastatteluteemojen kautta, oletetusti biologisesta perheestä oli vaikeinta puhua. Olimme käyneet tätä teemaa läpi ennen haastatteluja ja korostaneet sen sensitiivisyyttä sekä sitä, että haastateltavalla on kaikki oikeus olla puhumatta jostain ja vaikka keskeyttää haastattelu. Eräs kansatutkijoistamme kertoikin, että yhdessä haastattelussa ”yksi kiersi kaikki ne kysymykset” biologisesta perheestä. ”Ymmärsin, että parempi olla kysymättä enempää”, hän jatkoi. Toiselle tämä oli ollut haastavampaa hyväksyä:

Minulle tuli tunne epätäydellisistä haastattelusta, kun ihminen sanoo ’minun äiti kuoli’ ja siinä kaikki. Ja itseä joku pidättelee siinä teemassa, haluat tietää jotta haastattelu olisi kokonaisempi (...) Jokin tärkeä osa puuttuu, jotain ei riitä.

Tulevaisuudesta oli puolestaan ollut kiinnostavaa puhua, kuten eräs nuori kertoi: ”Minusta oli kaikista kiinnostavinta, mitä he haluavat isona. Missä he ovat 5-10 vuoden päästä.” Kansatutkijanuoret kuvasivat myös sitä, miten helppoa oli suhtautua positiivisesti, jopa kehua ja kannustaa, ”kun joku kertoi ’tein sellaisen ja sellaisen valinnan’ ja kun se valinta oli oikea”. Niin sanottuihin huonoihin valintoihin puolestaan oli vaikeampi suhtautua, joskin nuoret kokivat kyenneensä olemaan näyttämättä negatiivisia reaktioitaan. Eräs nuori kertoi oppineensa prosessin aikana hyväksymään erilaisia valintoja:

Ajattelin ensin, että kokkiko? Siis oikeasti? Ja vielä kaikista huonoin koulu? Lopulta lakkasin arvostelemasta ihmisiä. Ymmärsin, että hitto, kaikki ovat erilaisia (...) Minua on auttanut se, ettei pidä antaa arvosanaa. Sen kun vain kuuntelet ja ajattelet, että näinkin voi olla.

Normitettu polku ja hiljaisuudet paikat

Yllä esitetystäkin käy ilmi, että nuorten elämää ja itsenäistymistä ohjaa enemmän tai vähemmän ääneen lausutusti normitettu polku, jolta poikkeamia pidetään huolestuttavina asioina (vrt. Furlong 2013). Ihan niin kuin muiden nuorten, jälkihuollosta itsenäistyvien nuorten oletetaan muuttavan omilleen, opiskelevan ja näiden opintojen johtavan ennen pitkää työelämään. Tähän suuntaanhan me aikuissosiologit sen enemmittä kyseenalaistuksitta suuntasimme haastattelujen kulkua. Samalla tapaa niistä kansatutkijanuorten oli helpompaa kysyä ja puhua. Se, että kohdistimme katseen siihen, mistä oli helppo puhua, sai meidät huomaamaan, että haastatteluissa on myös hiljaisuutta.

Etnografinen tutkimus (esim. Mazzei 2007) onkin usein osoittanut, että todennut, että olennaista voi olla se mistä haastattelussa ei puhuta. Vaikenemiselle voi olla monenlaisia syitä. Tutkimuksessamme hiljaisuutta näyttää esiintyvän erityisesti silloin, kun poiketaan normista. Esimerkiksi tulonhankinnan laittomuuksista ei puhuta; eikä myöskään ei-heterosuhteista (yleisessä konservatiivisessa ilmapiirissä). Myös traumaattisista ja epämiellyttävistä kokemuksista, esimerkiksi väkivallasta, vaietaan.

Tarkoituksenamme on jatkossa tarkastella haastatteluja sanomattoman näkökulmasta. Se saattaa avata meille uudenlaisen näkökulman näiden kyseisten nuorten elämään ja itsenäistymiseen. Joskaan ei ole ihan ongelmatonta tutkia sitä, mitä ei sanota. Ongelma herättää ennen

kaikkea eettisiä pohdintoja. Emmekö me juuri ole korostaneet oikeutta olla vastaamatta, olla puhumatta jostakin? Onko meillä oikeutta tarttua siihen, mistä meille ei haluta puhuta?

Lopuksi

Kuten Pyyry (2012) on todennut, osallistaminen on ongelmallinen käsite, koska se sisältää ajatuksen toisen ihmisen aktivoimisesta tai jopa voimaannuttamisesta, ”toimijuuden” tai ”äänen” antamisesta toiselle. Samalla jätetään helposti huomioimatta nuorten omat tavat toimia tai käsitykset siitä, mikä on tärkeää tietoa. Hiljaisuuden ohella toinen asia, mihin tulemme jatkossa kiinnittämään systemaattista huomiota, on vertaisuus: puhutaanko meille aikuissosiologeille eri asioista ja/tai eri tavalla kuin kanssatutkijanuorille. Tähän emme osaa vielä tässä esseessä vastata. Mutta se on selvää, että kanssatutkimuksellisesta otteestamme huolimatta on tutkimustamme ohjannut tutkijan näkökulma ja tiedonintressi. Me aikuiset ja sosiologit olemme määrittäneet sen, mitä haluamme tietää eli sen, mikä on relevanttia tietoa. Niin sanotun kuin sanomattoman äärellä on hyvä pysähtyä pohtimaan, on se tieto ”oikeaa” ja ”totta” ja kenen näkökulmasta (vrt. Pyyry 2012).

On myös sanottava ääneen, että tutkimuksessamme nuoret ovat lähinnä osallistuneet haastatteluiden tekoon ja prosessin reflektioon. On siis katsottava peiliin ja pohdittava, löytyisikö kaikkien kannalta mielekäs tapa, jolla nuoret voisivat osallistua myös analyysiin ja näin ollen tuottamaan tuloksia.

Aiheellisesta itsekritiikistä huolimatta on loppuun todettava, että tähän asti tämä meille uudenlainen tutkimusprosessi on ollut niin meille kuin nuorille pääasiallisesti mielekäs ja monella tapaa opettavainen. Sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten parissa työskennellessä ilmiö, johon törmää liian usein, on stigma. Nuorten puheessa nousee esiin heidän arvostamisensa ja sen puute, heihin uskomisen ja sen puute, leimaaminen ja leimautuminen, häpeä. Meille on tärkeää, että edes nämä muutamat kanssatutkijanuoret ovat hankkeessamme kokeneet, että heidän panoksensa hankkeessamme on äärimmäisen olennainen ja arvokas.

Nämä ja monenlaiset muut pohdinnat jatkuvat niin omissa tutkimuksessamme Venäjän kontekstissa kuin laajemminkin. Olemme tänä syksynä perustaneet eri suomalaisten yliopistojen tutkijoista koostuvaan kanssatutkimusverkoston, johon mukaan ovat tervetulleita kaikki, jotka käyttävät osallistavia tutkimusmenetelmiä tai ovat oikeissa tarttua niihin.

Lähteet

- Bradbury-Jones, Caroline & Taylor, Julie (2015), Engaging with children as co-researchers: challenges, counter challenges and solutions. – *International Journal of Social Research Methodology* 18:3, 161–173. DOI: 10.1080/13645579.2013.864589
- Furlong, Andy (2013), *Youth Studies. An Introduction*. London: Routledge.
- Kilpatrick, Rosemary, McCartan Claire, McAlister Siobhan & McKeown Penny (2007), ‘If I am brutally honest, research has never appealed to me’. The problems and successes of a peer research project. – *Educational action research* 15(3): 351-369. <https://doi.org/10.1080/09650790701514291>
- Mazzei, Lisa A. (2007), *Inhabited Silence in Qualitative Research: Putting Poststructural Theory to Work*. New York: Peter Lang.
- Pyry, Noora (2012), Nuorten osallisuus tutkimuksessa. Menetelmällisiä kysymyksiä ja vastausyrityksiä. – *Nuorisotutkimus* 1/2012, 35-53. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1755275>
- Törrönen, Maritta & Vauhkonen, Teemu (2012), *Itsenäistyminen elämänvaiheena – osallistava vertaistutkimus sijaishuollosta itsenäistyneiden nuorten hyvinvoinnista*. Forssa: SOS Lapsikylä. <https://www.sos-lapsikyla.fi/.../user.../vertaistutkimus-SOS-Lapsikyla.pdf>

Vapaus ja venäläinen lastenkasvatus

Anita Novitsky, Risto Keskinen, Natalia Rodina & Ekaterina Protassova

Lastenkasvatuksen tavoitteet ovat kautta vuosisatojen liittyneet aina kulloiseenkin yhteiskuntaan, sen arvoihin ja ihanteisiin. Niin perheissä kuin institutionaalisissakin kasvatusympäristöissä, kuten kouluissa, lastenkodeissa ja päiväkodeissa, on tavoitteena ollut, että jokainen uusi sukupolvi kykenisi elämään aikuisuuttaan ristiriidattomasti, vallitsevan yhteiskunnallisen arvomaailman hyväksyen. Totalitaristissa hallintojärjestelmissä ei vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä ole syytä kyseenalaistaa lastenkasvatuksakaan, saati tavoitella yksilön vapaata ajattelua.

Venäjällä kasvatuksen tavoitteiden tarkastelu on erityisen mielenkiintoista, kun kasvatusihanteita peilaa maassa ideologisella tasolla tapahtuneisiin arvomuutoksiin vuosikymmenten tai jopa vuosisatojen saatossa. Äkilliset yhteiskunnallisen ilmapiirin, valtiopolitiikan sekä ihmisten selviytymisstrategioiden muutokset ovat vaikuttaneet venäläisen varhaiskasvatuksen ihanteisiin niin ideologisella kuin käytännön tasolla. Tässä esseessä pyrimme taustoittamaan sitä, miten lastenkasvatuksen ideologia on kehittynyt Venäjällä ja Neuvostoliitossa, ja millaisia vaikutuksia kasvatusideologisilla perinteillä on tämän päivän venäläiseen ihmiseen.

Esseessä käytämme institutionaalisista kasvuympäristöistä kunkin ajan hengen mukaisia nimityksiä. Kulloinkin käytetyt termit kuvaavat aikaa ja ajan muutosta: orpokodit ovat muuttuneet lastenkodeiksi, lastentarhoista on tullut päiväkoteja.

Vapaus kasvatusfilosofian historiassa

Yksilönvapaus on puhuttanut filosofeja ja tutkijoita antiikin ajoista saakka, mutta vasta 1800-luvun mullistukset eurooppalaisessa arvomaailmassa toivat vapauden kysymyksen lasten kasvatukseen erikoistuneisiin instituutioihin. Pariisin vallankumouksesta (v. 1848) katsotaan alkaneen ajan, jolloin absoluuttista monarkiaa, eli ihmisen elämää säätelevää

absoluuttista määräysvaltaa ei ole – eikä lapsen elämää määrittävää absoluuttista määräysvaltaakaan pidä tavoitella.

Uuden aikakauden alku, jolloin ihmisideaali hahmotettiin vapauden, veljeyden ja tasa-arvon kautta, vaikutti vapauskäsitteen esiintuloon myös Venäjällä ja Suomen suuriruhtinaskunnassa. Kasvatuksellinen vapaus oli kokeilevaa ja perustui ajatukselle siitä, että lapsi on oman elämänsä subjekti, jonka täytyy voida tehdä itsenäisiä valintoja ja toteuttaa niitä kasvaakseen hyväksi ihmiseksi. Kasvatuksellisen vapauden katsottiin olevan muun muassa vapautta sivistykseen ja oppimiseen riippumatta siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan lapsi on syntynyt. Se oli myös vapautta tehdä valintoja jopa silloin, kun lapsen valinta on ristiriidassa aikuisen tavoitteiden kanssa.

Arvomaailman mullistus toi pedagogeille vapauden suunnitella ja toteuttaa kasvatusta Venäjällä. Venäläisen lapsipedagogiikan edelläkävijänä pidetty Konstantin Ušinski (1823–1871) puhui muun muassa lapsuudesta itseisarvoisena aikana ihmisen elämässä. Ušinkin mukaan lapsen tuli saada elää esikouluiässäkin vielä leikkien ja opetellen selviytymään omassa, jokapäiväisessä elämässään vapaana ilman aikuisuuden taakkaa. Lapsen vapauteen liittyi saumattomasti myös opettajan tai kasvattajan oikeus toimia parhaaksi katsomallaan tavalla, jos valittu tapa ei ollut jyrkässä ristiriidassa lapsen valinnanvapauden kanssa.

Lastentarhat yleistyvät Venäjällä

Yksi Venäjän ensimmäisistä lastentarhoista avattiin Pietarissa vuonna 1863. Syyskuun 27. päivä on Venäjällä nimetty varhaiskasvatuksen opettajien päiväksi kunnianosoituksena tälle Sofia Lugebilin perustamalle lastentarhalle. Ensimmäisissä lastentarhoissa painotettiin leikin ja työn merkitystä kaikkeen lasten toimintaan toverillisessa hengessä osallistuvan aikuisen opettajan kanssa. Vaikka lastentarhat muistuttivat kouluja lukujärjestyksineen, oppituntien ja toiminnan sisältö oli joustavaa. Lapset saivat leikkiä ja toteuttaa itseään vapaasti. Opettajan tehtävä oli tarjota lapsille erilaisia materiaaleja ja työtapoja, mutta lapset saivat työskennellä omassa tahdissaan, valita puuhansa itse ja käyttää luovuuttaan.

Ensimmäisten venäläisten lastentarhojen toiminta mukaili saksalaisen varhaiskasvatuksen ja päiväkotitoiminnan uranuurtajien, muun muassa Friedrich Fröbelin (1782–1852) periaatteita, jonka mukaan lapsi on aktiivinen olento, jonka omatoimisuutta, luovuutta ja luonnollista kehitystä tulee tukea kahlitsematta sitä aikuisen tahtoon. Venäläinen opettaja ja varhaiskasvattaja Adelaida Semjonovna Simonovitš (1844–1933), jota pidetään varhaiskasvatuksen ensimmäisinä uranuurtajina Venäjällä, toi sikäläiseen kasvatukseen käsitteen ”synnyinmaantuntemus”. Tällä tarkoitettiin lastentarhojen toiminnassa käytettävää kulttuurisen ohjauksen mallia, jolla lapsia valmisteltiin tulevaan kouluelämään hyödyntäen ympäristökasvatusta ja muun muassa vastuukasvatuksen menetelmiä.

Vanhempien oli aluksi vaikeaa ymmärtää vapaan kasvatuksen ja leikin tarpeellisuutta lapsille, olihan yksittäisissä kodeissa kuten yhteiskunnassa laajemminkin totuttu kunnioittamaan auktoriteetteja. Vanhemmat toivoivat lastentarhojen painottavan arkielämässä hyödyllisiä, työn tekoon ja opiskeluun ohjaavia taitoja, kuten keskittymistä. Vapaudelle ja itsenäiselle valinnalle ei heidän mielestään ollut tilaa elämän arjessa, sillä lapsilla oli runsaasti kotielämään liittyviä askareita ja välttämättömiä työtehtäviä vastuullaan. Tuohon aikaan kasvatuksen vapauden aatteita vaalivatkin lähinnä pedagogit ja tiedemiehet, eikä kyse ollut perheiden tapojen muutoksesta.

1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä päiväkodit ja pikkulastenkoulut yleistyivät. Lastentarhojen toimintaa kehitettiin ja uusien kasvatustieteen menetelmien toimivuuden selvittämiseksi perustettiin pikkulasten tarhana toimineet ”Settlement”- ja ”Lasten työ ja lepo”-tutkimusyhteisöt. Näissä uusissa yksiköissä oli tavoitteena luoda kasvatusympäristö, jossa lapsi voisi löytää oman luovuutensa ja omatoimisuutensa erilaisten tarjoilla olevien materiaalien työstämisen kautta. Vanhempien toiveita oli kuultu, joten työelämä- ja käsityötaidot olivat vahvasti läsnä lastentarhojen arjessa. Samaan aikaan Venäjän kansallisen koulutusministeriön (”Ministerstvo narodnogo prosveštšeniija”) käskystä perustettiin myös köyhemmälle väestönosalle tarkoitettuja lastentarhoja erityisesti tehdaspaikkakunnille mahdollistamaan naisten työssäkäynnin.

Koska vapaan kasvatuksen teoria ja tavoitteet olivat ristiriidassa käytännön elämän vaatimusten kanssa, perustivat kasvatuksellista vapautta puolustavat aktivistit, pedagogit ja teoreetikot vuonna 1908 Moskovaan lasten yhteiskasvatuksen ja opetuksen kerhon (”Moskovski kružok sovmeštneho vospitaniija i obrazovanija detei”). Kerhon tavoitteena oli edistää ja kansantajuistaa vapaan kasvatuksen ideologiaa vanhemmille ja opettajille. Ideologian puhemiehenä muistetaan Venäjällä tuolloin toiminutta Konstantin Wentzeliä (1857–1947), joka muun muassa kirjoitti julkaisun valtion ja koululaitoksen eriyttämisestä sekä *Deklaraation lapsen oikeuksista* (1918), jossa hän korosti vapautta lapsuudessa merkittävänä, ihmisen kasvua ja kehitystä parhaalla mahdollisella tavalla edistävänä piirteenä.

Neuvostoliitto ja kasvatuksen vallankumous

Venäjän vallankumouksen jälkeen perustettu valtiollinen koulutuskomissio (”Gosudarstvennaja komissija po prosveštšeniiju”) sai tehtäväkseen kehittää lastentarhojen ja esiopetuksen toimintaa siten, että naisten osallisuus työelämässä ja uuden Neuvostovaltion rakentamisessa toteutuisi maksimaalisesti. Tämä tarkoitti ennen kaikkea ympärivuorokautista lastenhoitoa tarjoavien yksiköiden perustamista. Maksuttomien lastentarhojen sijaan ja lisäksi perustettiin lukuisia lastenkoteja, joissa lapsen tuli asua vanhempien työviikon ajan. Ideologinen muutos valtiollisella tasolla yhteiskunnassa näyttäytyi voimakkaasti lastenkasvatukselle asetettavissa tavoitteissa.

Koska sanan- ja mielipiteenvapaus olivat vielä hauraalle neuvostovalle riski, oli vain luonnollista, että lastentarhoissa alettiin korostaa valtiolle tärkeitä arvoja pyrkien minimoimaan lasten yksilöllisten valintojen ja vapaan ajattelun mahdollisuuksia. Pedagogiikkaa piti muokata sopivammaksi ja neuvostoihanteita korostavaksi. Pedagogiikassa ei käytetty termiä Uusi ihminen, mutta käytännössä puhuttiin uudenlaisen ihmisen luomisesta (ks. mm. Rajabinina 2009). Teoria vapaudesta ja yksilöllisyyttä korostavasta kasvatuksesta todettiin haitalliseksi ja tavoitteeksi asetettiin kasvatuksen yhdenmukaistaminen. Lapselle parasta olisi kasvaa yhteisössä ilman perheen rappeuttavaa, yksilöllistävää vaikutusta.

Kansallinen koulutuskomissariaatti (”Narodnyi komissariat prosveštšeniija” eli NarKomP-ros) asetti vuonna 1921 kasvatustieteille normitettuja ohjeita kasvatuksen tavoitteista ja tuloksellisuudesta, kasvatusympäristöjen rakenteesta ja jopa arkkitehtuurista ja sisätilojen värivalinnoista, lapsiryhmien määrästä kussakin yksikössä ja lasten ikärakenteista ryhmissä. Ohjeistuksen ollessa varsin yksityiskohtaista, kasvattajien ja opettajien mahdollisuudet luoviin valintoihin ja vapauteen omassa työssään minimoitiin.

Lastentarhapedagogiikan perustana pidettiin edelleen lapsen aktiivisuutta, omatoimisuutta ja työntekoa, mutta nyt toiminta suunniteltiin opettajajohtoisesti, riippumatta lapsen vapaasta

tahdosta ja omasta kiinnostuksesta. Lasten osaamista ja ajattelua alettiin ohjata systemaattisesti yhdenmukaisemmaksi. Kouluvalmiuksia harjaannutettiin luku- ja kirjoitustaitovalmiuksia opettamalla sekä ohjaamalla lapsia neuvostoyhteiskunnassa sosiaalisesti hyväksyttävään käyttäytymiseen ja yhteisvastuuseen.

1930-luvulla julkaistu Esiopetuksen Ohjelma toi antiproletaarisen ideologian vastustamisen ja kommunismin kasvattamisen ohjelmatasoisena tavoitteena lastentarhojen ja esikoulujen tavoitteisiin. Tämä ohjelma ohjasi pedagogista työtä lastentarhoissa suuntaan, jonka tuli olla optimaalinen proletaarilapsen kehitykselle. Ohjelma oli yksityiskohtainen ja määritteli tarkasti lastentarhoissa ja muissa kasvatusympäristöissä annattavan opetuksen ja toiminnan sisällön. Kasvatuksellinen ja pedagoginen vapaus oli enää vain muisto.

Lastentarhojen arkeen kuuluvat leikit muokattiin sisällöllisesti sopiviksi, yhteiskuntapoliittisesti teemoiksi. Leikeissä korostettiin esimerkiksi Neuvostoliiton vihollisvaltioiden pahuutta, sosialististen aatteiden ylevyyttä ja länsimäisen ideologian turmiollista vaikutusta. Leluja ja leikkikaluja suunniteltiin nimenomaan tukemaan neuvostoihmisen kasvua. Leikkivälineissä kuvattiin Neuvostoliiton saavutuksia, jotta lapset käyttäisivät näitä teemoja myös leikeissään. Lasten leluvalikoimiin kuuluvat nuket vaihtuivat neuvostohahmoihin ja puna-armeijan sotilaisiin, uskonnollisuus hävytettiin kasvatusympäristöstä ja perinteiset satukirjatkin katosivat lastentarhojen kirjahyllyistä. Lastenkirjallisuuden luonne muuttui kasvatusihanteita mukaillevaksi (ks. esim. Hellman 2016; Smirnova 2013). Toki lapsille luettiin edelleen, mutta nyt poliittisesti hyväksyttävää, neuvostoihanteita korostavaa kirjallisuutta. Valinnanvapaudesta eivät enää puhuneet pedagogit eivätkä vanhemmat.

1950-luvulle edetessä leikistä oli muotoutunut ideologisen kasvatuksen väline. Nyt leikki valjastettiin pedagogiseksi työkaluksi kouluvalmiuksien harjoittelua varten. Leikit sisälsivät teemoja lasten yhteistoiminnan kehittämiseksi ja lapsilta edellytettiin pedagogisesti perusteltuja, pitkäkestoisia leikkejä. Lasten tuli leikkiä eri ammatteja, kuten lentäjiä tai sotilaita. He saattoivat myös tehdä vaikkapa rakennusprojektien suunnittelua jakaen rakennus- ja suunnitteluroolit, valiten materiaalit rakenteluprojektiin ja toteuttaen sen suunnitelman mukaisesti. Lastenkasvatuksen ohjelmissa määriteltiin tarkasti pedagogisen leikin sisällöt unohtamatta kommunistista ideologiaa. Kaikki kasvatustyö tuli toteuttaa yhteisöissä ja valtion asettamien tavoitteiden toteutumista valvottiin. Lapsen harmonisen kehityksen ja kasvatuksen perustana alettiin nähdä päiväkodin ja perheen yhtenäinen näkemys neuvostokansalaisesta.

Lastentarhojen tavoitteena oli kasvattaa kommunistisen moraalin mukaan ajattelevia, reippaita, työteliäitä ja terveitä yhteiskunnan jäseniä. Kommunistisen moraalin mukaisesti kaikkien ihmisten oli ajateltava ja toimittava ennen kaikkea yhteiskunnan hyödyksi. Hyvää oli se, mikä edistää kommunismia ja suojelee sitä ja pahaksi se, mikä estää sen (mm. yksityisomistus, aatteen vastustaminen jne.) Vanhempien velvollisuudeksi jäi aatteellisen neuvostokansalaisen kasvatuksen tukeminen kyseenalaistamatta valtion ylläpitäminen kasvatusinstituutioiden toimintaa. Perheet eivät kuitenkaan eläneet samanlaista muutosta kuin kasvatusinstituutioiden kasvatuseedat. Monissa perheissä kasvatuseedat noudatettiin muodollisesti, koska uhka ja pelko leimaantumisen huonoksi ja epäisänmaalliseksi vanhemmaksi oli merkittävä. (Ks. esim. Antonova 2010.)

Neuvostoliiton romahdus ja kasvatuksen uudet tuulet

Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikan myötä kasvatusinstituutioiden toimintaa alettiin tarkastella uudella tavalla. Perestroikan ja

glasnostin aika mahdollisti avoimemman keskustelun ja muutosten tuulet alkoivat puhaltaa myös kasvatuspolitiikassa ja -pedagogiikassa.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vuonna 1993 julkaistiin Venäjän federaation laki koulutuksesta. Lain myötä toteutettiin päiväkotikasvatuksessa joustava, moniammatilliseen työhön perustuva organisaatiouudistus. Tämä uudistus mahdollisti erilaisten päivähoitomuotojen keskittymisen vastaamaan lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin ja toiveisiin. Päiväkodit erikoistuivat esimerkiksi lahjakkaiden lasten opetukseen tai vaikkapa kehityksessään tukea tarvitsevien lasten yksikköihin, ympärivuorokautisiin päiväkodeihin, lyhytaikaista hoitoa tarjoaviin keskuksiin tai erilaisia vaihtoehtoisia pedagogisia suuntauksia painottaviin yksikköihin.

Vuonna 2013 astui voimaan Venäjän federaation koulutuslaki. Lain vaatimusten mukaisesti kirjattiin esikouluopetuksen suuntaa-antavat opetussuunnitelmat toteutettavaksi koko liitovaltion alueella. Varhaiskasvatuksen laatua arvioidaan ja seurataan käyttäen kansainvälisesti tunnustettuja arviointimenetelmiä ja mittareita. Näitä kansallisia ja kansainvälisiä laatuindikaattoreita kehitetään jatkuvasti, joten myös käytettävät mittarit muuttuvat lähes jatkuvasti.

Myöhemmin on mahdollistettu vanhempien osallistuminen päiväkotien toiminnan kehittämiseen, suunnitteluun ja arviointiin. Samaan aikaan vanhemmille tarjotaan monialaisia, maksullisia lisäpalveluja osana lasten varhaiskasvatusta. Tällaisia ostettavia lisäpalveluja on tarjolla käytännöllisesti katsoen kaikilta varhaiskasvatuksen osa-alueilta.

Laaja kirjo erilaisia pedagogisia menetelmiä hyödyntäviä päiväkoteja kilpailee vanhempien huomiosta tarjoten varakkaiden perheiden lapsille juuri sitä, mistä vanhemmat ovat valmiita maksamaan. Valinnasta eri pedagogisten suuntausten välillä, lapsen kognitiivisten taitojen harjaannuttamisesta, harrastetoiminnasta ja taideaineista on muodostunut varakkaiden perheiden etuoikeus. Vapaus kasvatuksellisista valinnoista on palannut yhtenä vaihtoehtona venäläiseen pedagogiikkaan, mutta jäänyt valitettavasti yksinomaan varakkaiden perheiden etuoikeudeksi koska valtiollisia vaihtoehtoisia pedagogiikkaa tarjoavia päiväkoteja ei juuri ole. Kasvatuksellinen vapaus on ikään kuin valjastettu markkinatalouden käyttöön. Valtiollisen varhaiskasvatuksen hallinnoissa ja käytännöissä ei liioin vapautta näy: koulutyössä korostetaan opettajajohtoista oppimista ja pitäydytään yleisluonteisissa julistuksissa lasten ja vanhempien osallisuudesta.

Nykyvenäläisten vanhempien käsityksiin lastenkasvatuksesta vaikuttaa edelleen niin aatteellinen vapaan kasvatuksen historia kuin neuvostovallan aikana vakiintunut yhdenmukaisuutta korostava marxilais-leniniläisen kasvatuksen ideologia. Siksi monien vanhempien on vaikea ymmärtää länsimaista lapsilähtöistä pedagogiikkaa, jossa lapsen luovuus, omatoimisuus, vapaa tahto ja valinnanvapaus ovat keskiössä. Nuoret vanhemmat ovat itse kasvaneet päiväkodeissa ja kouluissa, joissa yhdenmukaisuusideologiaa edelleen tavoiteltiin, auktoriteetteja ei kyseenalaistettu ja kommunistisen ideologisen kasvatuksen vaikutukset pedagogiikkaan olivat vielä voimissaan.

Neuvostoliitossa vallinnut totalitarismi ulottui kaikille yhteiskunnan aloille yli 70 vuoden ajan muokaten ihmisten ajattelua, arvomaailmaa ja käyttäytymistä. Mielenkiintoinen kysymys onkin, kuinka kauan kasvatuksellisen vapausteorian paluu päiväkotipedagogiikkaan tulee Venäjällä kestämaan tai onko sen paluu edes mahdollista nyky-Venäjän valtarakenteet huomioiden.

Kuinka mitoitetaan oikeus kasvatukselliseen vapauteen, jos hinta löytyy yksityisten palveluntarjoajien hinnoittelussa? Jos vapaus on vain rikkaiden oikeus, niin onko se todellista vapautta? Monelle venäläisvanhemmalle maksullisuus on mahdollisuus tehdä haluamiaan

valintoja. Vanhemmat eivät oivalla, että nämä valinnat eivät edistä kasvatuksellista vapautta, sillä heidän valintojaan ohjailaan mainonnan ja markkinoinnin keinoin. Lapsen ”vapaus” on vanhempien taskussa: jos haluaa valita, siitä pitää maksaa, sillä yksityinen päivähoito on kallista.

Ehkä venäläisvanhemman kasvua vapauteen saamme vielä odottaa, mutta toivoa on. Keskustelua kasvatuksen merkityksestä, lapsen kuulemisesta, leikistä ja luovuuden vapaudesta ei voi enää pysäyttää, totalitarismiin ei ole paluuta, kansainvälisyys ja globaalit yhteydet kasvatusyhteisöihin maailmalla näkyvät uutena tulemisena myös venäläisten perheiden kasvatusasenteissa ja -tavoitteissa. Kun vanhemmat alkavat vaatia päiväkoteihin yhä laadukkaampaa ei-kaupallista toimintaa kaikkien perheiden lasten eduksi, ollaan jo ylitetty ensimmäiset vapaan kasvatuksen tiellä olevat esteet. Vanhojen venäläisten pedagogien ja kasvatustieteilijöiden haamut hymisevät tyytyväisinä.

Lähteet

- Antonova, Maria V. (2010), *Sovetskaja sotsialnaja politika: semeino-bytovoi aspekt. 1950-1960-e gody: na materialah Leningrada*. Kand. dis. Pietari: Pietarin valtion talouden ja raha-asioiden yliopisto.
- Corsaro, W.A. (2005), *Sociology of Childhood*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Enqvist, K.; Hetemäki, I.; Tiilikainen, T. (toim.) (2017), *Kaikki vapaudesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hellman, Ben A.C. (2016), *Skazka i byl: Istorija russkoi detskoi literatury*. Moskova: Novoje literaturnoje obozrenije.
- Key, E. (1909), *The Century of the Child*. New York.
- Lazutova, M.N. (toim.) (2013), *Doškolnoje obrazovanije v Moskve: vtšera, segodnja, zavtra. K 150-letiju sozdanija pervogo detskogo sada v Rossii*. Moskova: Školnaja kniga.
- Piskunov, A.I. (2007), *Istorija pedagogiki i obrazovanija. Ot zaroždenija vospitanija v pervobytnom obštšestve do kontsa XX veka*. Moskova: Sfera.
- Rjabinina Natalja V.(2009), *Vospitanije novogo tšeloveka v Sovetskoi Rossii (oktjabr 1917-1920-e gody)*. *Sistema doškolnyh utšreždenij*. Jaroslavl: Jaroslavlın valtioniopisto.
- Smirnova, Olga D. (2013), *Detskaja literatura kak sredstvo vospitanija v doškolnyh utšreždenijah sovetskoi Rossii (SSSR) v 1917-1953 gg*. Kand. dis. Veliki Novgorod: Novgorodin valtion yliopisto.
- Wentzel, K.N. (1923), *Teorija svobodnogo vospitanija i idealni detski sad*. Petrograd.

Kääri pakettiin kiinnostavaa tietoa

19⁹⁰

Juha Suoranta
PAULO FREIRE
SORRETTUJEN PEDAGOGI

Monet tuntevat Paulo Freiren Sorrettujen pedagogiikka-teoksen, mutta moni ko tuntee kirjan kirjoittajaa?

26⁹⁰

Jouko Aaltonen
& Seppo Sivonen
ORJIA JA ISÄNTÄ
RUOTSALAISSUOMALAINEN
SIIRTOMAAHERRUUS
KARIBIALLA

Ruotsi-Suomi orjakaupan
suuressa kertomuksessa.

24⁹⁰

Iida Kukkonen, Tero Pajunen,
Outi Sarpila ja Erica Åberg
**ULKONÄKÖ-
YHTEISKUNTA**
ULKKOINEN OLEMUS PÄÄOMANA
2000-LUVUN SUOMESSA

Millainen on ulkonäön ja
elämässä menestymisen
välinen yhteys suomalaisessa
yhteiskunnassa?

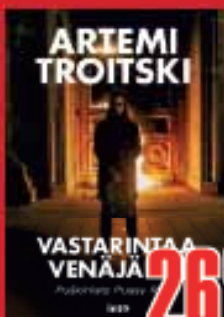
MYÖS E-KIRJANA

26⁹⁰

Aura Kolvisto
MIES JA MERILEHMÄ
LUONNONTUTKIJAN GEORGE
STELLERIN KOHTALOKAS
TUTKIMUSMATKA

Upea elämäkerta ja
kuvaus Pohjoisesta
tutkimusmatkasta.

26⁹⁰

Artemi Troitski
**VASTARINTAA
VENÄJÄLLÄ**
PUŠKINISTA PUSSY RIOTIIN

Kirja erilaisesta Venäjästä
– anarkistien, taiteilijoiden,
punkkareiden, dandyjen ja
hipstereiden maasta.

26⁹⁰

Kurt Sontheimer
HANNAH ARENDT
SUUREN AJATTELIJAN ELÄMÄ

Merkittävän ajattelijan
poikkeuksellinen tarina on
kiehtovaa luettavaa!

intokustannus.fi

into

Pääsikö Venäjä lastenkodeistaan?

Vuodenvaihteessa 2014–2015 kollegani Maija Jäppisen kanssa esitimme *Helsingin Sanomissa* (27.12.2014) ja *Idäntutkimuksessa* (1/2015) kysymyksen uudesta lastenkodittomasta Venäjistä. Tällöin oli alullaan lastensuojelu-uudistus, joka globaalia lapsenoikeusperustaista deinstitutionalisaatio-ideologiaa mukaillen pyrkii purkamaan lasten laitoshoidon kehittämällä perheiden ennaltaehkäiseviä palveluja ja sijaisperhejärjestelmää. Reformia edeltävälle sosialistisen järjestelmän perua olleelle venäläiselle lastensuojelujärjestelmälle oli ominaista sijoittaa lapset suuriin, muusta yhteiskunnasta erillään oleviin lastenkoteihin sen sijaan että systeemi olisi tukenut perheitä. Kansainvälisessä vertailussa sijaishuollossa olevien lasten määrä ja sijaishuollon laitosvaltaisuus ovat Venäjällä korkeita. Tästä lähtötilanteesta ovat venäläinen sosiaali- ja perhepolitiikka sekä lastensuojelu olleet valtaviin uudistusten ja haasteiden edessä. Onko Venäjä nyt sitten päässyt lastenkodeistaan?

Johtamassani Suomen Akatemian, Helsingin yliopiston ja Koneen Säätiön rahoittamassa kansainvälisessä monitieteisessä tutkimushankkeessa olemme tarkastelleet uudistusta erilaisin aineistoin ja menetelmin ja eri tasoilla tavoitteista toteutukseen. Uudistusta on ohjannut avainperiaate lapsen oikeudesta perheeseen. Tämä on tarkoittanut ennaltaehkäisyn osalta oikeutta jäädä biologiseen perheeseen, ja sijaishuollon osalta sijaisperhettä laitoksen sijaan ensisijaisena sijoituspaikkana. Kun oma biologinen perhe tai sijoitusperhe ei ole mahdollinen, voidaan lapsi edelleen sijoittaa laitokseen, joiden tulee olla mahdollisimman kodinomaisia eli pieniä laitoksia, joissa lapset elävät perheenomaisissa pienryhmissä.

Suhteessa aiempaan ideaaliin kollektiivisesta hoivasta suurissa lastensuojelulaitoksissa uusi ideaali kodinomaisesta perhehoivasta on merkittävä ideologinen muutos. Niin merkittävä, että näemme venäläisessä lastensuojelussa tapahtuneen paradigman muutoksen. Venäjä on vuosituhaten alusta saakka korostanut perhepolitiikkaa avaimena väestökriisin ratkaisemiseksi. Osana tätä perheitä korostavaa retoriikkaa ja satsauksia on lastensuojelu-uudistus ollut yksi valtakunnallisista prioriteeteista. Nykyisessä ylhäältä alas johdetussa järjestelmässä se on tarkoittanut sitä, että uudistus uusine ideaaleineen on rantautunut kaikkialle. Paine uudistaa sijaishuoltoa ja lastensuojelulaitoksia on ollut kova: esimerkiksi kuvernöörin tehokkuutta on mitattu perheisiin sijoitettujen lasten määrällä.

Paineen alla suunta on ollut periaatteessa hyvä. Sijaishuollossa olevien lasten määrä on laskenut hitaasti mutta tasaisesti. Sijoitusten paikan suhteen muutos on puolestaan dramaattinen. Lastenkoteja on lakkautettu ja remontoitu kodinomaisiksi. Niissä myös asuu entistä vähemmän lapsia. Siirtymä on tapahtunut nimenomaan sijaisperheisiin: jos laitoshoidon osuus oli 2000-luvun alussa 27 prosenttia ja sijaisperheiden yhden prosentin luokkaa, niin vuonna 2017 sijaisperheiden osuus oli noussut 28 prosenttiin ja vastaavasti laitoshoidon osuus laskenut kahdeksaan prosenttiin. Paradigman muutos politiikan ja tavoitteiden tasolla on siis johtanut myös tavoiteltuun institutionaaliseen muutokseen.

Tutkimuksemme kuitenkin osoittaa, että vaikka muutos on todellinen niin ideologian kuin instituutioidenkin tasolla, se ei ole tapahtunut ongelmitta. Monenlaiset polkuriippuvuudet vanhasta järjestelmästä ovat hidastaneet käytänteiden todellista muutosta. Hoivan ideaalin ns. laadullisen muutoksen mittaaminen numeerisilla arvoilla, kuten perheisiin sijoitettujen lasten määrällä, lakkautettujen laitosten ja sijaishuollon piiriin tulevien lasten määrällä, on saanut aikaan odottamattomiakin seurauksia. Paine uudistaa on johtanut monenlaiseen numeroilla pelaamiseen ja institutionaalisen muutoksen imitointiin.

Periaatteessa lastenkoti-nimisiä (*detski dom*) lastensuojelulaitoksia ei Venäjällä enää pitäisi olla. Niiden seuraajissa, uusissa perhekeskuksissa, jotka vastaavat niin biologisten kuin sijaisperheiden parissa tehtävästä työstä ja nuorten jälkihuollosta, voi olla väliaikaisesti sijoitettuna lapsia ja nuoria. Käytännössä tämä muutos voi olla vain näennäinen: lastenkoti on muuttanut nimensä perhekeskukseksi, mutta lapset elävät pienryhmissä vain paperilla. Vanhojen rakennusten muuntaminen kodinomaisiksi ei riittämättömin resurssein ole aina helppoa. Erityisen huolestuttavaa on, että näihin perhekeskuksiin on syntynyt niin sanottu statuksettomien lasten joukko, joka saattaa elää laitoshoidossa epämääräisen ajan. Tämä seuraa siitä, että kun todisteena ennaltaehkäisevästä työstä sijaishuollon piiriin tulevien lasten lukumäärän tulisi olla mahdollisimman pieni, ei lapsia oteta virallisesti sijaishuollon piiriin. Tämä Venäjällä tarkoittaisi vanhempain oikeuksien menettämistä tai rajoittamista. Lapset saattavat ennaltaehkäisevänä toimenä olla pitkään, ellei pysyvästi laitoshoidossa. Ilman virallista statusta heitä ei voida sijoittaa sijaisperheeseen. Näin heiltä vasten uudistuksen avainperiaatetta evätään oikeus sekä biologiseen että sijaisperheeseen.

Jos vanhat laitokset työllistivät kasvatus- ja hoivahenkilön lisäksi opetus- ja terveydenhoitohenkilökuntaa, niiden lakkauttaminen ei ole alueen työllisyyden kannalta hyvä. Väitämmekin, että tämän uuden laistohoidossa olevien lasten ryhmän syntyminen toimii osin laitosten olemassaolon oikeutuksena. Samoin kuin usein toistettu ajatus siitä, että ”vaikeat lapset”, kuten teini-ikäiset, isot sisarusparvet ja erityistarpeiset lapset, eivät sovellu sijaisperheisiin. Positiivinen uutinen onkin, että lähes poikkeuksetta pienet terveet lapset löytävät sijaiskodin. Käsittelemme laajalti uudistuksen toimeenpanon haasteita ensi vuonna ilmestyvässä hankkeen loppujulkaisussa *Reforming Child Welfare in the Post-Soviet Space: Institutional Change in Russia* (Routledge).

Edelleenkin Venäjä ei siis ole lastenkoditon, ja se tuskin olisi realistista, saati tarkoituksemukaista. Pääasia olisi, että kukin lapsi yksilöllisessä elämäntilanteessaan saisi parhaan mahdollisen hoivan – tapahtui se sitten omassa biologisessa perheessä, sijaisperheessä tai laitoksessa. Voidaan todeta, että uudistus ei tapahdu ongelmitta, mutta suunta on oikea. Toistaiseksi kuitenkin edistysaskeleet tapahtuvat sijaishuollon puolella, kun oikea-aikainen ennaltaehkäisy on vielä lastenkengissä. Tässä, kuten koko uudistuksen alullepanijoina, venäläiset lastensuojelujärjestöt kulkevat etujoukoissa.

Meri Kulmala

Kirjoittaja työskentelee tutkijana ja tutkimuskoordinaattorina Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa monitieteisessä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden tutkimusaloitteessa (INEQ).

Lasten omat tubettajat maailmalla

Viisivuotias poikani katsoo mielellään lastenvideoita YouTubesta. Vanhemman kannalta harrastus aiheuttaa harmaita hiuksia, sillä YouTuben sisältöä ei pysty täysin ulkoapäin kontrolloimaan. Algoritmi valitsee ja suosittelee videoita pojalleni olettaen tietävänsä, mitä hän haluaa katsoa. Asetuksia voi toki säätää lapsiystävällisiksi, mutta kansainvälisellä tasolla voi vallita hyvin erilaisia käsityksiä siitä, mitä lapsiystävällisyys oikeastaan tarkoittaa. Toisaalta suositusten yllätyksellisyydessä on myös hyvät puolensa.

Hyvä puoli on, että poikani tietokoneelta kuuluu koko olohuoneeseen uskomaton kielten kirjo: espanjalaista animaatiisarjaa *Pocoyota*; thaimaalainen perhe, joka on animoinut haikaloja uimaan uima-altaaseensa tai turkkilaiset lapset leikkimässä, että heidän kotinsa lattialla on laavaa. Aasialaisia, pelimoottorilla rakennettuja psykedeelisiä Spiderman-tanssivideoita. Viisivuotiaalle englanti on vain yksi vieras kieli muiden joukossa, eikä kielimuuri ole esteenä hassuista trikeistä tai toisten lasten leikkimisestä nauttimiselle.

Hetken aikaa poikani suosikkikanava oli *Vlad and Nikita*. Vladislav ja Nikita ovat 6- ja 4-vuotiaat venäläiset veljekset, jotka vanhempiensa kanssa asuvat Miami Beachilla Floridasa. Videoissa he leikkivät äitinsä kanssa upeassa talossa – amerikkalaiseen tyyliin melkein kartanossa – ja testaavat leluja välillä hyvinkin mainoksenkaltaisissa olosuhteissa. Äiti on huoliteltu kuin huippumalli ja isä ilmeisesti ammattikuvaaja. Välillä leikit ovat suomalaisen mittapuun mukaan aika rajuja: ampumista ja ilkeiden kepposten tekemistä. Kanava onkin välillä ollut poistettuna YouTubesta, mutta on sittemmin tehnyt paluun hieman siistittyinä ja uudella nimellä. ”Kaksi poikaa ja äiti” – niin kuin minun poikani kanavaa nimittää – saavat viikoittaisille postauksilleen parhaimmillaan 350 miljoonaa katsomiskertaa per jakso.

Videopäiväkirjaa ja lelupromoamista yhdistävien kanavien ohella poikani pitää Let’s Play -kanavista. Niissä saa seurata kun joku toinen pelaa mielenkiintoisia tietokonepelejä ja kommentoi niitä hausalla tavalla. Videoista saa inspiraatiota kivojen pelien valintaan, ja jos pelaa samaa peliä joskus myös itse, saa hyviä vinkkejä tehtävien ratkomiseen. Ennen kaikkea videoista saa pelaamisen jakamisen kokemuksen.

Poikani tykkää katsoa venäläistä kommentaattoria kanavalla *Igruli s papulei* (”Pienet pelaa isukin kanssa”), jossa testataan erilaisia lapsille kiinnostavia pelejä. Isukki kommentoi pikkuoravaääneksi muunnetulla suloisella venäjällä vaikkapa miten ”Krasnyi Šarik” (Punainen pallo) ratkaisee tasot ja pohtii omaa pyörivää menoaan. Poikani nauraa ääneen, omaksuu vinkit ja soveltaa niitä sitten itse *Red Ball* -peliä tabletilla pelatessaan. Pelikanavan ansiosta hän osaa tunnistaa eri kielten seasta jo venäjän, mutta ei sentään kommentoi omaa peliään venäjäksi – vielä. Sen sijaan ”Oh my God” (ja jopa ”What the f**k”) huudahduksia kuuluu silloin tällöin.

YouTuben kautta koko perheemme on tutustunut myös valloittavaan pelihahmoon nimeltä Chuchel. Kyseessä on tšekkiläisen Amanita Design -peilyhtiön ja suunnittelija Jaromir Plachýn luoma taiteellisesti korkeatasoinen lasten seikkailupeli. Aikuinen arvostaa sitä, että myös pelin äänimaailmaan on panostettu: vaihtoehtorockbändi DVA on jopa julkaissut peliä varten säveltämänsä musiikin studioalbuminaan. Monet pelin tasoista on rakennettu pastisseiksi tietokonepelien klassikoista, kuten *Space Invaders* tai *Pacman*. Parodian kohteena on myös *Tetris* – neuvostoliitolaisen koodarin Aleksei Pažitnovin vuonna 1984 luoma maailmanmenestys. Erityisesti poikani tykkää katsoa Chuchelia brittiläisen Ethan-pojan pelaamana. *Ethan Gamer* -kanavan vetäjä on 13-vuotias, sofistikoitunut nuori mies, joka pelaamisen väliin saattaa sisällyttää myös pianoharjoituksiaan – mikä teki poikaani erityisen suuren vaikutuksen.

Pojallani ja kaikilla muilla maailman tubettajia seuraavilla lapsilla on kokonaan oma kuplansa, joka sisältää kanavia, jotka eivät koskaan olisi tulleet minulle vastaan, jos en olisi äiti. Poikani tiesi jo kauan ennen minua, kuka on japanilais-amerikkalainen Ryan ja mikä on *Ryan Toys Review*. Se oli pyörinyt olohuoneessamme jo kuukausia, ennen kuin minulle selvisi, että Ryan on maailman eniten tienaava YouTube-tähti. Lasten voima kulttuurin kullattajina on arvaamattoman suuri.

Lasten oma maailma ja heitä kiinnostavat asiat ansaitsisivat tulla laajemmin tutkituiksi eikä pelkästään tuomituiksi. Esimerkiksi kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta mielenkiintoinen kysymys on, minkälaisia vaikutuksia on sillä, että lapseni tottuu katsomaan tarinoita, joissa lineaarinen narratiivi ei enää olekaan selviö. YouTube- ja pelikulttuurin kautta lapset ympäri maailmat tottuvat absurdimpaan ja katkonaisempaan kerrontaan kuin mihin me vanhemmat olemme aikoinaan tottuneet. Erityisesti syklinen muoto on peleistä omaksuttu tapa kertoa ja rakentaa videoita: asiat toistuvat samanlaisena tai pienin variaatioin ilman varsinaista draaman kaarta. Hämähäkkimies tanssii saman tanssin auton katolla ensin sinisenä, sitten vihreänä ja lopuksi pinkkinä – minä koen tämän videon tylsänä ja joskus jopa hieman epämiellyttävänä. Lapsi saa siitä irti kuitenkin elämyksen, jota minä aikuisena en vielä täysin käsitä.

Minulle sanottiin pienenä, että älä katso telkkaria, menisit ulos. Minä puolestani yritän saada pojan pois tietokoneelta – katsoisit edes telkkaria äidin kanssa. Silti poikani tietokoneharrastuksen kautta olemme perheenä oppineet ja jakaneet paljon hienoja asioita: tutustuminen lapsiin ja lasten kulttuuriin eri maista on avartanut minunkin maailmaani huomattavasti – se on tekoälyn ja algoritmien suosituskuplan umpioimassa maailmassa korvaamattoman arvokasta. Lisäksi kielten ja kulttuurien moninaisuuden ymmärtäminen jo varhaislapsuudesta asti on tärkeä kokemus. Maailma on lähellä.

Ira Österberg

Kirjoittaja on venäläisen elokuvan ja nykykulttuurin post doc -tutkija sekä Idäntutkimuksen toimitussihteeri.

Lapsikylä Orion: Koti ja ympäristö

Mikä on lapsikylä Orion? Orion on pedagogien, psykologien ja vanhempien yhteisö, joka toimii lastenoikeuksien parissa, erityisesti lastensuojelun kysymyksissä. Noin 60 kilometrin päässä Moskovasta sijaitseva yhteisö on perustettu vuonna 2004. Lapsikylä auttaa niitä lapsia, jotka ovat vaarassa menettää tai ovat menettäneet vanhempiensa huolenpidon tarjoamalla näille väliaikaisen tai pysyvämmän kodin sijaisperheessä. Orionissa kohtaavat lasten kasvatuksen keskeisimmät instituutiot: perhe ja koulu. Tällä hetkellä siellä asuu kahdeksan sijaisperhettä.

Kuva 1: Alisa Jezerskaja, 12 vuotta.

Perheissä on yhteensä 34 lasta, joista 20 ovat sijaishuollossa ja loput sijaisvanhempina toimivien perheiden biologisia lapsia. Lisäksi Orionissa asuu neljä vapaaehtoisperhettä, jotka auttavat opetus- ja kasvatustyössä. Elämä kylässä on pedagogisesti orientoitunutta ja siellä järjestetään lapsille monenlaista opetus- ja harrastustoimintaa useiden vanhempien ollessa ammatiltaan pedagogeja. Kylässä asuvat perheet jakavat yhteisen arvomaailman ja kasvatuksellisen näkemyksen. Yhteisön vanhemmat ovat keskenään niin ystäviä kuin kollegoita, mikä mahdollistaa ammatillisen psykologis-pedagogisen yhteistyön ja tuen sekä sen, että kriisitilanteiden sijaan perheiden keskinäinen tuki on jokapäiväistä.

Yhteisöä johtaa Maria Kuzmina, joka on itse kasvanut vastaavassa Kitežin lapsikylässä. Marian perheessä on kahdeksan lasta, joista sijaislapsia on kuusi. Lapsikylän elämää voi seurata heidän Facebook-sivuiltaan: <https://www.facebook.com/DetskiyPoselokOrion/>.

Orionin ohella Venäjällä toimii useita erilaisilla periaatteilla toimivia lapsi- tai sijaisperhekylä, myös maailmanlaajuisesti toimiva kansainvälinen SOS-lapsikyläjärjestö. Useimmiten kylät Venäjällä ovat järjestöpohjaisia ja toimivat pääosin yksityisellä rahoituksella.

Lapsikylä Orionissa asuvia lapsia pyydettiin piirtämään tätä *Idäntutkimuksen* teemanumeroa varten. Lapset saivat itse valita haluamansa teeman ja teemaksi valittiin ”Kotini ja ympäristö”. Kaikki lapset ja heidän vanhempansa ovat antaneet suostumuksensa niin piirrosten kuin piirtäjien nimien julkaisuun.

Maksim Anikijev & Meri Kulmala

Kuva 2: Sejara Žalilova, 12 vuotta.

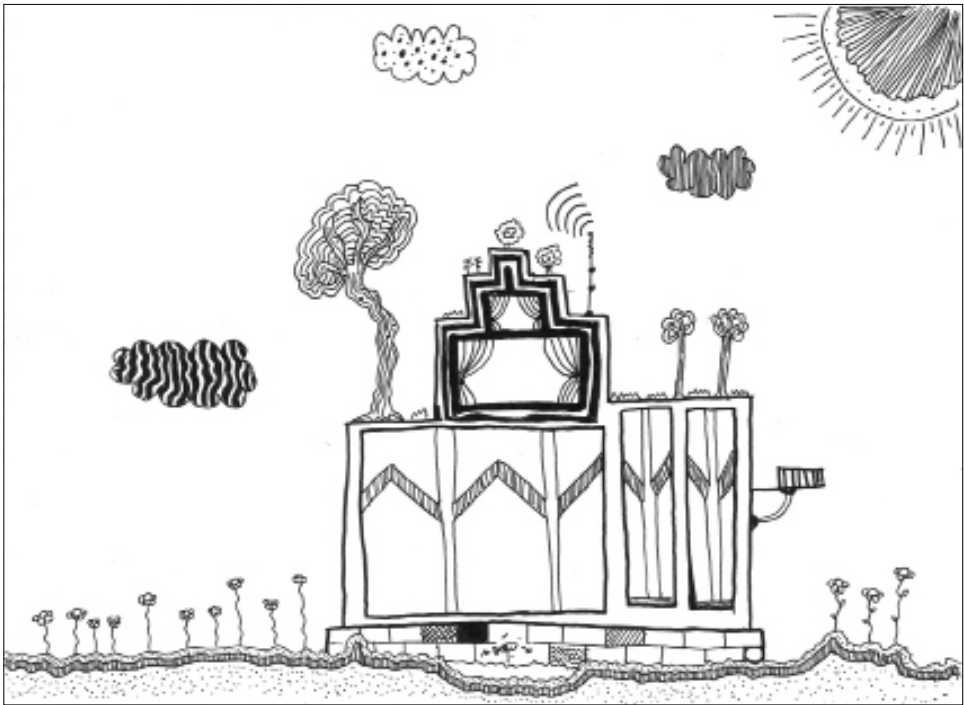
Kuva 3: Maksim Pavlov, 12 vuotta.

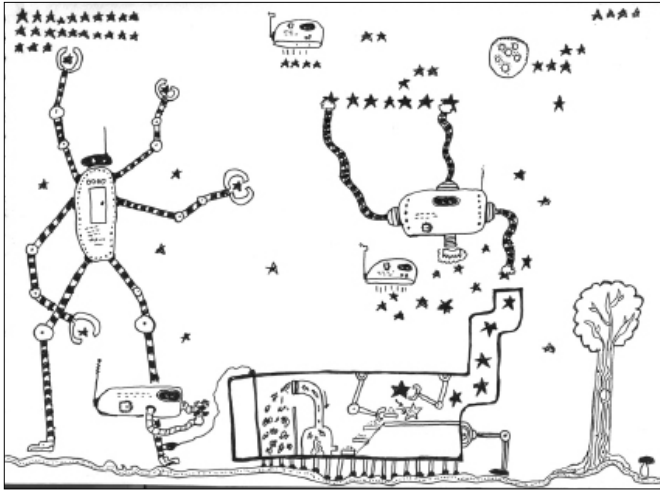
Kuva 4: Gleb Malevski, 12 vuotta.

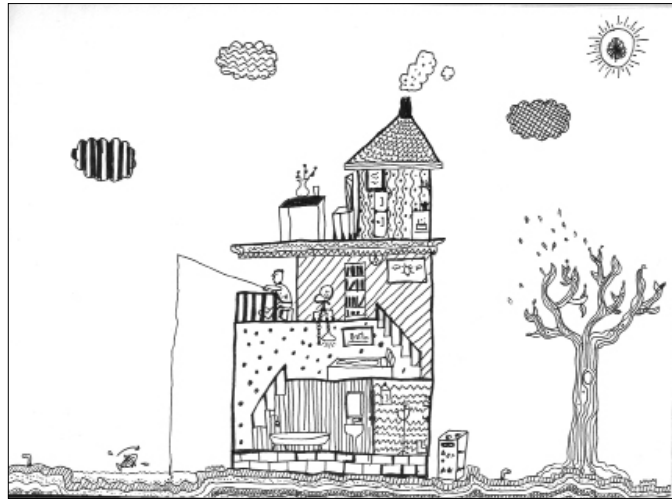
Kuva 5: Matvei Malinin, 12 vuotta.

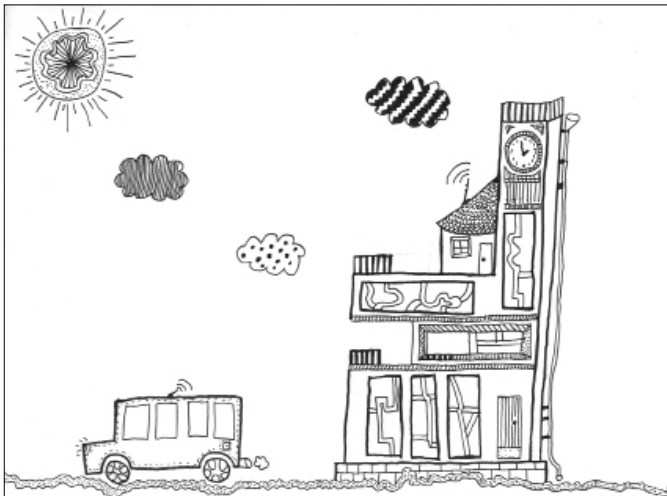
Kuva 6: Matvei Malinin, 12 vuotta.

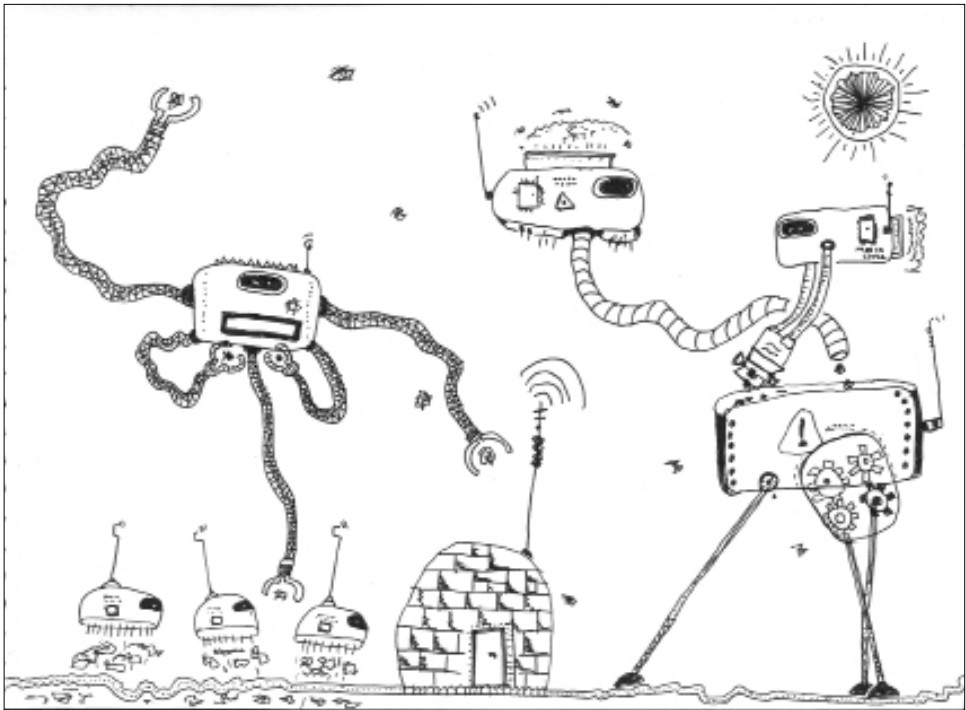
*Kuva 7: Matvei Malinin,
12 vuotta.*

*Kuva 8: Matvei Malinin,
12 vuotta.*

*Kuva 9: Matvei Malinin,
12 vuotta.*

Kuva 10: Matvei Malinin, 12 vuotta.

Kuva 11: Nastja Titova, 12 vuotta.

Gorba kävi täällä

Gorba tulee – oletko valmis? Pienoisnäyttely Pohjois-Pohjanmaan museossa Oulussa 10.9.–10.11.2019.

Pohjois-Pohjanmaan museon pienoisnäyttely Gorba tulee – oletko valmis? kuvaa Mihail Gorbatšovin ja hänen puolisonsa Raisa Gorbatšovan vierailua Oulussa lokakuussa 1989 ja se oli esillä ajankohtana, jolloin vierailusta oli kulunut täsmälleen kolmekymmentä vuotta. Työryhmän Pia Koivunen (Turun yliopisto), Tiina Kinnunen (Oulun yliopisto), Juri Kovaljeff (Museo- ja tiedekeskus Luuppi) ja Jonna-Maria Mölläri (Pohjois-Pohjanmaan museo) laatima näyttely on aiheeltaan suorastaan riemastuttava ja kytkee oivaltavasti yhteen politiikan suuret linjat, kylmän sodan päättymisen ja muuttuvan maailman sekä hyvin pienen, paikallisen ja henkilökohtaisen. Näyttelyssä tämä kytkös tiivistyy kysymykseen ”Missä sinä olit, kun

Gorba piipahti Oulussa?” Näyttelykokonaisuus kytkeytyy FT, tutkijatohtori Pia Koivusen tutkimustyöhön Gorbatšovin vierailusta sekä laajemmin valtiovierailuista ja niiden muistamisesta. Myös Koivunen itse löysi tutkimuksensa aikana linkin oman lapsuutensa ja maailmanhistorian välillä, kun hän sai tietää näkyvänsä ystävineen neuvostoliittolaisella uutisfilmillä vilkuttamassa Gorbatšoville.

Pienoisnäyttely mahdollistaa oman elämän tapahtumien ajoittamisen suhteessa historiallisiin muutoksiin ja muistuttaa Gorbatšovin vierailuun kiinnittyneestä optimismista, kylmän sodan päättymisestä ja Suomen kansainvälisen aseman muutoksista. Kulunut kolmenkymmenen vuoden aika tarjoaa sopivan muisteluetaisyyden ja antaa mahdollisuuksia nostalgisiin tunteisiin sekä niille, jotka ovat olleet vierailun aikana lapsia, että myös vanhemmille, jotka muistelevat esimerkiksi omaa opiskeluaikaansa. Samalla vierailu

Näyttelyn tekstit esittelevät niin neuvostojohtajan vierailua Ouluun kuin kylmän sodan päättymisen poliittista tilannetta. Kuva: Riikka Taavetti.

Gorba kävi täällä -pienoinäyttelyssä Pohjois-Pohjanmaan museossa Oulussa maailmanpolitiikka yhdistyy paikallisiin ja henkilökohtaisiin muistoihin. Kuva: Riikka Taavetti.

Gorbatšovin vierailua varten valmistettiin tervetulokylttejä, joita ei kuitenkaan nähty oululaisliikkeiden ikkunoissa. Kuva: Riikka Taavetti.

muistuttaa ajasta, joka on lähellä, muisteltavan etäisyyden päässä, mutta kuitenkin varsin toinen: Oulun hetkellinen Gorba-huuma tuntuu nykypäivästä katsottuna ällistyttävältä ja monet vierailuun liittyvät piirteet, kuten kertomukset kouluissa askarrelluista Suomen ja Neuvostoliiton lipuista lämpimän huvittavilta.

Rakenteeltaan näyttely koostuu seliteteksteillä varustettujen esinevitriinien lisäksi lehtileikeistä, joita voi selata näytöltä sekä katseltavana ja kuunneltavana olevista haastatteluista, uutispätkistä ja minidokumentista. Näyttelyyn laaditut tekstit ovat tyyliltään erittäin miellyttäviä ja niistä välittyy historiallisesti tasapainoinen kuva vierailuun kytkeytyneistä teemoista. Tekstejä ei myöskään ole liikaa yhdellä vierailulla luettavaksi, mikä kertoo onnistuneesta valinnasta – kerrottavaa niin itse vierailusta kuin siihen liittyvistä poliittisista kysymyksistä olisi varmasti ollut enemmänkin. Gorbatšovin vierailuun liittyvää esineistöä on oikeastaan hämmästyttävän paljon ja se on kerätty kekseliäästi. Kiinnostavia ovat esimerkiksi neuvostojohtajan tervetuloitovotuksin varustetut kyltit, jotka tehtiin vierailua varten, mutta joita ei lopulta oululaisliikkeiden ikkunoissa nähty. Ehdottomasti hämmästyttävien yksityiskohta näyttelyssä on suunnattoman kokoinen Urho Kaleva Kekkonen nenä. Siihen liittyvässä vierailun valmistelua kuvaavassa tekstissä kerrotaan, miten Oulun kaupunki siivosi ennen neuvostojohtajan saapumista keskustasta pois Rotuaaria koristaneen veistosnäyttelyn. Oululaiset viranhaltijat arvioivat – todennäköisesti aivan oikein – että kansantaitelija Matias Keskinen työ, kolmimetrinen Kekkonen kasvokuva, olisi herättänyt kummutusta kansainvälisessä lehdistössä. Siirto-operaation aikana patsas rikkoontui, mistä syystä siihen kuulunut nenä, samoin kuin tapausta kuvaava lyhyt dokumenttielokuva, voi nyt muistuttaa vierailusta näyttelyssä.

Jo koottujen muistitietohaastattelujen ja -kirjoitusten lisäksi näyttely kannustaa vieraita jättämään omat muistonsa seinälle. Vaikka näyttelyä tällä tavalla hyödynnetäänkin edelleen muistitiedon keruuseen, jo koottua muistitietoa olisi voinut ujuttaa enemmänkin mukaan nyt esillä olevaan näyttelyyn. Muistitietokatkelmat tarjoavat mielenkiintoisia ja koskettavia näkökulmia siihen, mitä Gorbatšovin vierailu – tai toisaalta esimerkiksi pettymys siitä, ettei odotettua vilkutusta onnistunutkaan näkemään – olivat merkinneet katsojille. Ehkä muistitietokatkelmia olisi voinut olla mukana myös kuunneltavana, sillä nyt kuultavina olevilla videohaastatteluilla pääsevät ääneen vierailun järjestelyihin osallistuneet sekä muuten tunnetut henkilöt, eivät tavalliset katujen varsilta kerääntyneet oululaiset. Samoin kartta tai kuvat, joihin muistitietokatkelmat olisi liitetty, olisi tehnyt näyttelystä nykyistäkin monipuolisemman.

Yleisölle tarjottu mahdollisuus osallistua näyttelyn kokoamiseen kirjoittamalla omia muistojaan purkaa rajaa museovieraan, osallistujan ja tutkimuskohteen välillä. Samalla se asettaa edelleen jossain määrin poikkeuksellisella tavalla kyseenalaiseksi museon yksinoikeuden päättää esitettävästä tarinasta. Ainakin jokaisella kävijällä on mahdollisuus tuottaa oma osansa kertomukseen sekä halutessaan vahvistaa tai haastaa näyttelyn laatijoiden tulkintoja. Lisäksi itsessään melko pieni näyttely laajenee muistitiedon avulla omien seiniensä ulkopuolelle: näyttelyyn on liitetty erilaisia tapahtumia, ja muistoja Gorban vierailusta kerätään edelleen sähköpostitse sekä tätä tarkoitusta varten luodussa Facebook-ryhmässä.

Koska muistitieto on näyttelyssä keskeisessä osassa, näyttely kommentoi muistuneesti myös muistamisen rajoitteita ja muistien haurautta. Erityisen kiinnostavaa yksityiskohta on muis-

toissa usein esiintyvä Gorbatšovin ensimmäinen matkapuhelu, jonka monet sijoittavat Ouluun ja Teknologia kylään, vaikka puhelu soitettiin Helsingistä. Näyttelyssä matkapuhelin on sijoitettu Mihail Gorbatšovia ja Raisa Gorbatšovaa sekä heidän kansainvälistä mainettaan esittelevään vitriiniin ja Oulun-vierailuun keskittyvässä vitriinissä vielä palataan muistitiedossa toistuvaan puhelun sijoittamiseen Ouluun. Muistitietoon liittyy myös näyttelykäynnillä kuulemani keskustelu, jossa museovieraat pohtivat, oliko erään vierailu muistelleen mainitsema kevyen liikenteen silta tosiaan paikallaan jo vuonna 1989. Vaikka siltaa ei olisi ollutkaan ja vaikka Gorba ei soittanut kuuluisaa puhelua juuri Oulusta, molemmat näistä ovat esimerkkejä siitä, miten muisti tuottaa yhteyksiä ajallisesti yhteensopimattomien tapahtumien välille. Oulun ja nykyaikaisen teknologian kytkös kannustaa sijoittamaan myös matkapuhelun juuri vierailusta hullaantuneeseen kaupunkiin.

Näyttelystä jää vierailijalle päällimmäiseksi tunnelmaksi Gorbatšovin hahmoon tiivistyvä

1980-luvun lopun optimismi. Lisäksi hämmästyttävältä tuntuu, miten monella vaikuttaa olevan muistoja vierailusta ja Gorbatšovista, kun niitä vain ymmärretään kysyä. Omiin 1980-luvulle sijoittuviin lapsuusmuistoihini valtiovierailu ei kiinnity, varmaankin juuri siksi, kuten Lenin-museon eläkkeellä oleva johtaja Aimo Minkkinen näyttelyssä kuullussa haastattelussa totesi, että Tampere jäi yllättäen paitsi Gorbatšovin vierailusta. Valtiovierailun sijaan muistankin Tampereen keskustasta sabluunalla tehdyn seinäkirjoituksen, jossa luki ”Gorba on kova jätkä”. Tämän muistikuvan materiaalisia jälkiä ei taida enää löytyä mistään.

Näyttelyyn voi tutustua myös nettisivulla <https://www.ouka.fi/oulu/luuppi/gorba-tulee>. Gorbatšovin vierailun muistoja kertään sähköpostitse: gorbaoulussa@gmail.com sekä Facebook-ryhmässä: <https://www.facebook.com/groups/413370846137683/>.

Riikka Taavetti

Toveri lapsi odottaa äitiä

Toveri lapsi (Seltsimees laps, Viro 2018). Käsikirjoitus ja ohjaus Moonika Siimets. Pääosissa Helena Maria Reisner, Tambet Tuisk, Eva Koldits, Liina Vahtrik, Juhan Ulfak, Julia Aug, Lembit Peterson, Maria Klenskaja.

Moonika Siimetsin (s. 1980) käsikirjoittama ja ohjaama elokuva *Toveri lapsi* perustuu lastenkirjailija Leelo Tungalin (s. 1947) omiin lapsuusmuistoihin, jotka ovat ilmestyneet kolmena kirjana ja elokuvan myötä myös yhteispainoksena. Ensimmäinen osa on julkaistu suomeksi tänä vuonna Anja Salokanteleen ja Heli Laaksosen käännöksenä nimellä *Toveri lapsi: vielä yksi kertomus onnellisesta lapsuudesta* (Arktinen Banaani). Viron itsenäisyyspäiväksi 2018 valmistunut elokuva keräsi kotimaassa täysią saleja ja on ollut teatterileivityksessä myös Suomessa. Elokuvasa etään Neuvosto-Virossa, aivan 1950-luvun alussa. Asiat näydetään, paljoakaan ei selitetä, mihin lapsen näkökulma on omiaan. On kuitenkin hyvä tietää, että kirjailijan äiti oli Tallinnan eteläpuolella sijaitsevan Ruilan moisiossa toimineen koulun rehtori, joka joutui Siperiaan opetettuaan lapsille vääränlaista historiaa. Toisin kuin elokuvassa, Tungal oli vasta 3-vuotias, kun

äiti vietiin pois, ja hän eli sen jälkeen opettajaisänsä kanssa odottaen äidin paluuta.

Elokuvan alussa äiti Helmes (Eva Koldits) kertoo kuusivuotiaalle Leelolle (Helena Maria Reisner), että joskus, kun on oikein paha olla, voi auttaa, että puhuu puille. Leelo haluaa tietää, kuuntelevatko puut. Samana päivänä perhe muuttaa pois isosta talosta. Nalle jää ikkunalaudalle nököttämään. Uusi koti on vaatimaton mökki kävelymatkan päässä. Isä Feliks (Tambet Tuisk) nakuttelee rikkinaisten ikkunalasien paikalle vanerilevyjä. Leelo livahtaa ulos ja kävelee sateessa takaisin kartanoon. Nyt siellä on vieras täti (Julia Aug). Leelo nappaa nallensa ja piiloutuu, mutta täti löytää hänet. Äiti juoksee tiellä vastaan, ja täti nuhtelee äidin venäjäksi: Leelo on huonosti kasvatettu lapsi. Pian soti-laat tulevat tutkimaan perheen asunnon, ja äiti viedään kuorma-autolla pois. Leelo uskoo, että se on hänen syytään. Koska äiti on sanonut jäähyväisiksi, että nyt Leelon pitää olla kiltti tyttö, hän yrittää parhaansa mukaan; sittenhän äiti voi tulla takaisin. Välillä kun tuntuu oikein vaikealta, Leelo puhuu puille ja toivoo, että ne kuulevat. Ja ehkä auttavat.

Siimets kertoo tarinan Leelon näkökulmasta,

mutta kaksoisvalottaa kohtauksiin lisäksi päähenkilön tajunnan ylittävän ja häntä ympäröivän aikuisten maailman. Ylivoimaiset solmut, joiden kanssa pieni tyttö käy jatkuvaa kamppailua, avautuvat aikuiselle katsojalle. Kilttinä oleminen ei aina ole helppoa, ja Leelo epäonnistuu monta kertaa. On vaikea tietää, mikä on kilttiä ja mikä ei ole. Jos kasketään olemaan hiljaa, tarkoittaako se oikeasti sitä? Olisihan melkein valehtelua, jos Leelo ei kertoisi kampaamossa venäläiselle naiselle, että täti on kyllä paikalla, mutta meni takahuoneeseen. Venäläiset on esitetty elokuvassa ylipäättään yksiselitteisesti vihollisina ja miehittäjinä.

Leelo yrittää parhaansa mukaansa sopeutua Viron uuteen neuvostotodellisuuteen. Hän pitää pioneereista ja haluaisi itsekin olla sellainen, pioneerithan ovat kilttejä ja kunnollisia. Leelosta on hienoa, kun bussin rahastajatäti kutsuu häntä toveriksi. Kun Leelo laulaa mielestään hienon pioneerilaulun, isää nolostuttaa ja tämän kavereita hymyilyttää. Leelolle asioita ei selitetä, mutta annetaan ymmärtää. Kun hän esimerkiksi haluaa kuunnella Stalinin puhetta, isä sulkee radion ja nostaa sen tytön ulottumattomiin.

Juhan Ulfsak on saanut periaatteessa saman inhan NKVD-miehen roolin kuin Hannu-Pekka Björkman 1930-luvulle sijoittuvassa *Ikities*-elokuvassa (Suomi 2017, ohj. Antti-Jussi Annila). Varik on virolainen, isän ja äidin entinen

koulukaveri, mutta työskentelee nyt neuvostomiehittäjille. Ulfsak tekee Varikista susimaisen hyytävän hahmon, kömpelön epäihmisen, joka onnistuu vain irvistämään, vaikka yrittää asetella hymyä naamalleen. Varik yrittää saada käsiinsä isän Viron itsenäisyyden aikaiset urheilumitalit ja väittää, että mitalit auttaisivat isää saamaan paremman työn. Leelo kuitenkin tietää jo, että mitalit pitäisi heittää jokeen, niin kuin isoäiti teki.

Tarina on yksinkertainen ja etenee tunnelmasta toiseen rauhallisesti soljuvin kuvin, joiden yksityiskohtiin on todella panostettu. Näyttelijät asettuvat pakottomasti ja hienoja vivahteita löytäen rooleihinsa – osaksi aikaa ja maailmaa, jossa Leelo yrittää ratkoa kiltteyden salaisuutta. Jo lähes kadonneita neuvostoajan jäänteitä löydettiin eri paikoista, ja ehyt 1950-luvun epookki luotiin yhdistelemällä paloja toisiinsa. Esimerkiksi elokuvan loppukohtaus on kuvattu kahdella vanhalla rautatieasemalla. Apuna käytettiin myös erikoistehosteita ajanmukaisten katunäkymien luomiseksi. Elokuvan hienoin hetki on ehdottomasti sen loppu, josta Leelo Tungal on itse sanonut olevansa nuorelle ohjaajalle kiitollinen. Elokuvassa korostuu virolaisten kansallistunne, suhde lauluun ja luontoon sekä viha miehittäjiä kohtaan. Toisaalta lähikuvassa on eräs lapsuus, joka on kaikesta huolimatta myös onnellinen.

Mia Öhman

In memoriam Sofia An 1966–2019

Lukuvuoden alkaessa vastaanotimme järkyttävän uutisen kazakstanilaisen kollegamme, Nazarbajevin yliopiston apulaisprofessori Sofia Anin yllättävästä poismenosta. Sofia menehtyi 3.9. nopeasti edenneeseen vakavaan sairauteen kotikaupungissaan Almatyssa 53 vuoden iässä.

Vain muutamia kuukausia aiemmin toukokuussa Sofia osallistui Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin *visiting fellow* -ohjelmaan ja vietti upean yhteistyön ja ilon värittämän kuukauden Helsingissä. Sofia tuli tutuksi Aleksanteri-instituutin välle aktiivisena ja sosiaalisena kollegana.

Helsingissä ollessaan Sofia An työskenteli Meri Kulmalan kanssa kirjoittaen vertailevaa artikkelia lastensuojelun deinstitutionalisaatiosta Venäjällä ja Kazakstanissa. Yhteistyö oli älyllisesti antoisaa ja kirjoittajat oppivat toisiltaan ja tutkimusaiheistaan paljon. Yhteistyö oli myös hauskaa. Merin huonetoveri muistelee edelleen kaksikon nauruntäyteisiä kirjoitustuokioita. Kirjoittaminen oli myös tuloksellista ja käsikirjoitus tuli lähes valmiiksi ennen Sofian paluuta Kazakstaniin kesäkuun lopussa. Vielä heinäkuussa Sofia ja Meri viimeistelivät yhteisartikkelin ”Global Deinstitutionalisation Policy in Post-Soviet Space: A Comparison of Child Welfare Reforms in Russia and Kazakhstan” ja Sofia lähetti sen vertaisarvioitavaksi kansainväliseen *Global Social Policy* -lehteen. Pian sen jälkeen Sofia oli ilmoittanut työtovereilleen Nazarbajevin yliopistossa jäävänsä sairauslomalle syyslukukauden ajaksi. Lukukauden vasta alkaessa yllättävän rajusti edennyt sairaus jo vei hänet.

Sofia An valmistui maisteriksi sosiaalityön oppiaineesta arvostetusta yhdysvaltalaisesta Columbian yliopistosta New Yorkissa vuonna 2002 ja väitteli tohtoriksi sosiaalityöstä Toronton yliopistosta vuonna 2014. Hänen väitöskirjansa käsitteli lastensuojelua Kazakstanissa. Väitöksen jälkeen hän siirtyi Astanassa sijaitsevaan Nazarbajevin yliopistoon. Siellä hän toimi sosiologian apulaisprofessorina. Ennen väitöstutkimustaan hän ehti työskennellä vuosina 2007–2008 Almatyssa sijaitsevassa USAIDin toimistossa tuberkuloosin vastaisen työn ohjelmajohtajana ja vuosina 2004–2007 Kansainvälisen työjärjestön ILO:n Almatyn-toimistossa.

Sofian tutkimusintressit olivat jälkisosialistisen ja globaalien sosiaalipolitiikan yhtymäkohdissa. Hänen tutkimuksensa pureutui hyvinvointiinstituutioiden muutokseen jälkisosialistisessa kontekstissa. Hän oli kiinnostunut yhtäältä sosialismin perinnöstä ja toisaalta globaaleista toimijoista jälkisosialistisessa sosiaalipolitiikassa. Häntä kiinnosti erityisesti rakenteiden ja toimijuuden vuorovaikutus. Sen analyysi oli keskiössä myös yllä mainitussa Merin kanssa kirjoitetussa yhteisartikkelissa. Sofia oli myös yksi kokoomateoksen *Social Policy, Poverty, and Inequality in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Agency and Institutions in Flux* toimittajista. Kirjan julkaisutilaisuus, johon Sofia oli vielä aikeissa osallistua, pidettiin syyskuun alussa Prahassa.

Yhtenä Sofian pitkäaikaisena tutkimuskohteena oli lastensuojelun sijaishuolto ja sen deinstitutionalisaatio eli laitoshoidon purkaminen. Hän kiinnitti aiheen käsittelyn vahvasti ihmisoikeuksien ja erityisesti lapsen oikeuksien toteutumiseen ja toimi taitavasti akateemisen tutkimuksen ja kansalaisjärjestöentän väli-maastossa. Uutena avauksena hän oli vastikään

tehnyt tutkimusta autististen lasten vanhempien mobilisoinnista Keski-Aasiassa.

Sen lisäksi, että Sofia oli kansainvälisesti arvostettu tutkija, hän oli myös rakastettu opettaja. Hänen tutkimuksessaan oli vahvasti mukana käytännön työ terveyden ja elämänlaadun parantamiseksi omassa yhteiskunnassaan. Hän veti myös opiskelijansa mukaan hankkeisiinsa ja saikin viime keväänä oman yliopistonsa palkinnon tutkimusperustaisesta opetuksesta. Tämä palkinto kantaa jatkossa Sofia Anin nimeä. Nazarbajevin yliopistossa on järjestetty useita muistotilaisuuksia, joissa erityisesti opiskelijat ovat kaivanneet ja muistaneet Sofian ja kertooneet hänen erityislaatuista kannustuksestaan opiskelijoiden yliopistotaipaleen varrella. Sofian tiedekunnan dekaani vastaanottaa suruvalitteluja ympäri maailman.

Sofian erityisenä vahvuutena olikin verkostojen rakentaminen. Hän oli liikkeellepaneva voima jälkisosialististen maiden sosiaalityötä käsittelevän intressiryhmän (*special interest group*) perustamisessa Euroopan sosiaalityön

tutkimuksen yhdistykseen ESWRAan. Huhtikuussa 2020 Bukarestissa, Romaniassa järjestetään sosiaalityön tutkimuksen eurooppalaiseen konferenssiin (ECSWR) on suunnitteilla entisen Neuvostoliiton maiden lastensuojelua käsittelevä työryhmä, joka omistetaan Sofian muistolle.

Sofian poismenon myötä jäävät toteutumatta monet suunnitelmat jatkoyhteistyöstä, kuten kesäkuussa Helsingissä ideoimamme kansainvälinen vertaileva tutkimushanke lastensuojelun sijaishuollosta. Vaikka nämä aloitteet joskus toteutuisivatkin, tulemme kuitenkin kaipaamaan Sofian analyyttistä, innovatiivista ja aina niin iloista osuutta yhteisessä tekemisessä. Mieliimme on painunut kauniina se kevätpäivä, kun nautimme Kaisaniemen kasvitieteellisen putarhan väreistä ja ideoimme hanketta. Selvää on, että vaikka monet suunnitteilla olleet yhteiset hankkeet ja julkaisut jäävät nyt toteutumatta, Sofia Anin muisto ja valovoimaisuus tulevat säilymään sydämissämme.

Maija Jäppinen & Meri Kulmala

Sosialistinen lapsuus näyttely Lenin-museossa 19.6.2019 – 31.3.2020

Tampereella sijaitsevassa Lenin-museossa avautui viime kesänä sosialistista lapsuutta käsittelevä erikoisnäyttely. Se kertoo, millaista oli elää lapsena Neuvostoliitossa ja Itä-Euroopan sosialistisissa maissa sekä vasemmistolaisperheessä Suomessa. Näyttelyn teema on yhä ajankohtainen, vaikka Neuvostoliiton johtama sosialistinen järjestelmä murtui liki kolmekymmentä vuotta sitten. Tarkastelun kohteena on sosialismin vaikutus lasten arkeen ja se, millaisen jäljen tämä ideologian sävyttämä kasvatusta on jättänyt lasten aikuiselämään.

Suomessa pioneeritoiminnalla on pitkät juuret, sillä Demokratian Pioneerien liitto perustettiin vuonna 1945. Sen tehtävänä oli kasvattaa lapsia ja nuoria kommunistisen puolueen edustamassa hengessä sekä sitouttaa jäsenet työväenluokan perinteisiin. Pioneeriliitto toimi koko maassa ja sen paikallisosastot järjestivät lapsille kerhotoimintaa. Näyttelyn esineet kertovat juuri tästä toiminnasta. Kokoontumisissa pukeuduttiin omaan uniformuun – vihreään paitaan ja punaiseen kolmioliinaan. Pioneerin piti tuntea tunnustensa symbolinen merkitys. Tällä korostettiin kuulumista ”omaan joukkoon”.

Vaikka pioneerileireillä ja -kerhoissa leikittiin, laulettiin ja askarrettiin, oli annetuilla tehtävillä lähes aina ideologinen sisältö. Lapset saattoivat askarrella rauhanmarsseille osallistuvien pioneerien kuvia ja tehdä piirustuksia ja maalauksia muista teemasta kuuluvista aiheista. Erilaisten roolileikkien kautta tutustuttiin myös muiden maiden vallankumouksien historiaan. Näyttelyssä on mukana muun muassa Namibian itsenäisyystaisteluun liittyvä pioneerien askartelemalla noppapeli. Pelin edetessä pelaajat nostavat vuorollaan tehtäväkortteja: ”Hienoa! Olet ollut valmistamassa leluja namibialaisille lapsille Kwanza Sulin pakolaisleirille. Saat edetä 8 askelta eteenpäin”.

Leikkikalulla on lasten maailmassa merkittävä rooli. Niiden avulla tutustutaan maailmaan ja kehitetään mielikuvitusta, opitaan ja kasvetaan. Leikkikalujen avulla saadaan tietoa ihmisten elämästä – arjesta ja juhlasta. Sosialistisissa maissa leikkikalut symboloivat aatteellisia ihanteita: perinteiset nuket muuttuivat toisenlaisiksi sankareiksi kuten lääkäreiksi, milisiiksi ja lentäjiksi. Lelujen avulla lapsiin haluttiin juurruttaa kiintymys sosialistiseen isänmaahan ja niihin

saavutuksiin, joihin oli päästy kommunistisen puolueen johdolla.

Lastenkirjallisuus ja televisio-ohjelmat synnyttivät omat hahmonsia, jotka leikkikaluteollisuus toteutti esineiksi. Eduard Uspenskin tarina eläintarhassa töissä käyvistä krokotiileista Genasta ja hänen appelsiini-laatikossa kaukomaalta Neuvostoliittoon kulkeutuneesta ystävästään Muksiksesta (Tšeburaška) on tuttu monille lapsille kautta maailman. Tämä tarina on kuvaus ystävyiden synnystä ja merkityksestä elämässä. Gianni Rodarin hahmo Sipulipoika (Cipollino) taistelee köyhien oikeuksien puolesta rikkaiden sortotoimenpiteitä vastaan. Sipulipoika on iloinen ja hassutteluihin kykenevä, mutta myös päättäväinen ja rohkea taistelija. Vuonna 1951 Italiassa julkaistussa teoksessa on kaikuja kirjailijan omista kokemuksista sekä italialaisesta että saksalaisesta fasismista. Neuvostoliitossa Sipulipojan tarinasta tuli erittäin suosittu niin kirjan, piirroselokuvien kuin leikkikalujen muo-

Pioneeriliinan punainen väri symboloi työväenliikettä ja sen kolme kulmaa kasvua pikkupioneerista nuorisoliittolaiseksi ja lopulta isona kommunistiksi. Lattialta löytyvä Namibia-peli havainnollistaa, miten Suomessakin seurattiin tarkasti Namibian itsenäistymisyrkimyksiä. Kansainvälisyyskasvatus oli yksi pioneeriliikkeen kulmakivistä. Kuva: Mia Heinimaa.

dossa. Suomessa hahmoa ei juurikaan tunneta, sillä Rodarin kirjaa ei ole käännetty suomeksi, vaikka kirjailija sai Hans Kristian Andersenin lastenkirjallisuuspalkinnon jo vuonna 1970.

Näyttelyn yhden osan muodostavat viiden henkilön videohaastattelut, joissa he kertovat omista lapsuuden kokemuksistaan sosialistisessa maailmassa. Yksi haastatelluista on suomalainen pioneeritoiminnan veteraani, joka toimi liikkeessä lähes sen perustamisesta lähtien. Muut neljä haastateltavaa ovat lääneet lapsuutensa joko Neuvostoliitossa tai sen ideologisissa ohjauksessa olleissa maissa. Nyt he ovat kaikki sosialistisen lapsuuden tutkijoita ja osallistuvat Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden tiedekunnan ja Arizona State Universityn globaalikasvatustieteiden väliseen yhteistyöhankkeeseen ”De-colonial and De-Cold War Dialogues on Childhood and Schooling”.

Tutkimushanke pyrkii monipuolistamaan tietoa sosialismista ja sen jälkeisestä ajasta ja antamaan subjekteille itselleen mahdollisuuden kuvata elettyä lapsuutta omalla äänellä ja omin sanoin. Tutkijat aloittivat työnsä viitisen vuotta sitten juttelemalla ensin keskenään omista lapsuuden kokemuksistaan synnyinseuduillaan Neuvosto-Karjalassa, Unkarissa ja Neuvosto-Latviassa. Noihin aikoihin entiset sosialistiset maat alkoivat itse sensuroida kollektiivista muistoa sallimalla vain kielteisiä tai vain ruusuisia ja nostalgisia kertomuksia menneisyydestä. Tutkijoita alkoi motivoida heidän kokemustensa moninaisuus ja tarve välittää se tutkimukseen ja julkiseen keskusteluun: saadakseen selville millainen oli sosialistinen lapsuus ja miten lapset itse kokivat arjen sosialistisissa maissa, tutkijat sukelsivat omiin lapsuuden muistoihinsa, joista tuli heidän oma tutkimuskohteensa.

Toiveena on, että tutkijoiden jakamat henkilökohtaiset tarinat synnyttävät vahvoja tunneyhteyksiä ihmisten välille, kun kertojat ja kuunteelijat huomaavat samankaltaisuuksia lapsuuden muistoissa. Me elämme jossain määrin uutta vastakkainasettelun ja uusien muurien aikaa, ja siksi on tärkeää pohtia, miten tarinat voivat antaa voimaa yhteisen ihmisyyden löytämiseksi tai luomiseksi. Museotiloihin tuodut elävät tarinat myös elävöittävät vitriineihin sijoitettuja valokuvia ja esineitä. Ne kertovat museossa vieraileville kävijöille siitä, että esineet ovat joskus kuuluneet oikeille ihmisille, joiden suhde niihin on saattanut olla ihan toisenlainen kuin katsoja ehkä olettaa. Esineet edustavat jossain määrin myös virallista, ideologista lapsuutta ja sen tulkintaa, kun taas henkilökohtaiset tarinat täydentävät näitä tulkintoja tai haastavat niitä.

Näyttely kutsuu ajattelemaan lapsuuden poliittista olemusta ja toimijuutta myös nyky-yhteiskunnissa. Myös nykylapset elävät poliittisesti latautuneessa ympäristössä. Ei voi ajatella, että koska lapset ovat niin nuoria, he eivät ole poliittisesti hereillä tai vain hyväksyvät aikuisten ja ympäröivän yhteiskunnan arvot ja viestit. Nykyajan lapset elävät sekä ekokriisin aikaa että nationalismin ja populismin nousukautta, joten on tärkeää ymmärtää, kuinka lapset tulkitsevat ja toimivat näiden tapahtumien, haasteiden ja poliittisten suuntausten ristiaallokossa. On myös toivottavaa, että tällä näyttelyllä on sukupolvia yhdistävä vaikutus ja, että näyttelyyn tulleet ja tulevat lapsiasiakkaat kiinnostuvat kysymään vanhempiensa lapsuudesta ja jäävät janoamaan tarinoita.

Sosialistinen lapsuus -näyttely on syntynyt yhteistyössä Lenin-museon ja Tampereen yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan professorien, Zsuzsanna Millein ja Nelli Piattoevan kanssa. Tavoitteena on vielä jatkaa ja mahdollisesti

Sosialistisen lapsuuden eläneet tutkijat kertovat näyttelyssä omista lapsuuden kokemuksistaan ja muistoistaan. Kuva: Mia Heinimaa.

laajentaa monialaista ja hedelmällistä yhteistyötä lapsuus-teeman parissa.

Mia Heinimaa & Nelli Piattoeva

Eduard Uspenskiä muisteltiin Helsingissä

Yksi maailmanlaajuisesti tunnetuimmista venäläisistä lastenkirjailijoista, Eduard Uspenski (1937-2018) kuoli viime vuonna. Hänen luomansa ikoniset hahmot, kuten Tšeburaška ("Muksis") ja Krokotiili Gena, ovat tuttuja lapsille ympäri maailman. Uspenski oli myös hyvin suosittu Suomessa, ja myös meillä hänet muistetaan ennen kaikkea *Fedja-setä, kissa ja koira* -kirjan (*Djadja Fjodor, pjos i kot*, 1974, suom. 1975) kirjoittajana. Viime keväänä Helsingissä järjestettiin kaksi tilaisuutta, jotka oli omistettu Uspenskille sekä hänen suomalaiselle elämäkerän kirjoittajalleen, Hannu Mäkelälle. 13.2.2019 pidettiin Helsingin yliopiston Venäjä-seuran järjestämä lukupiiri ja 19.3.2019 kirjallisuusilta, jonka Venäjä-seura järjesti yhteistyössä Käpylän Družba -järjestön sekä Käpylän kirjaston ja kirjastoyhdistyksen kanssa.

Kansalliskirjastossa kokoontuneen Venäjätietokirjallisuuden lukupiirin osallistujille Fedja-setä oli tuttu hahmo omasta lapsuudesta tai nuoruudesta. Kohtaus, jossa posteljooni Petškin tuo ovelle *Pörräisen* on saanut jo monta sukupolvea ulvomaan naurusta yhdessä niin kirjan kuin näytelmänkin muodossa. Slaavilaisen kirjaston Irma Reijonen nosti lempikirjanaan esille myös Uspenskin vähemmän tunnetun romaanin *Takuusmiehet* (*Garantijnnye išelovetški*, 1975, suom.

1978). Kaikkein parhaiten osallistujat kuitenkin muistivat Uspenskiin liittyen "Krokotiili Genan syntymäpäivälaulun", joka Suomessa tunnetaan myös nimellä "Minä soitan harmonikkaa". M. A. Nummisen tulkinnan tunnistaa varmasti jokainen vaikei olisi Uspenskista tai Genasta koskaan kuullutkaan.

Lastenkirjojen ja -laulujen sijaan lukupiirin varsinaisena aiheena oli kuitenkin Hannu Mäkelän *Eetu* (Tammi, 2008). Kirjassa Mäkelä kertoo Uspenskin elämästä, tuotannosta ja kahden kirjailijan välisestä ystävytydestä. Hannu Mäkelä on laajassa kirjallisessa tuotannossaan ennenkin lähestynyt elämäkertakirjoittamista. Finlandia-palkinnon saanut *Mestari. Eino Leinin elämä ja kuolema* (1995) kokeili tietokirjan ja romaanin rajapintaa onnistuneesti. *Eetukaan* ei ole perinteinen elämäkerta, mutta tällä kertaa näkökulma ei ole romaanikirjailijan vaan ystävän ja kirjailijakollegan. Myös kirjankustannusala nousee mielenkiintoisella tavalla keskiöön, sillä Mäkelä tutustui Uspenskiin alun perin työskennellessään Otavalla.

Kirjassa onkin hulvaton kuvaus siitä, miten Mäkelä tutustui Uspenskiin ensimmäisen kerran 1970-luvun puolivälissä osallistuessaan Otavan suomalaisdelegaatiossa Moskovan kirjallisuusmessuille. Detskaja literatura ("Lastenkirjal-

lisuus”) -kustantamon päällikön audienssilla Mäkelä kysyy reippaasti venäjäksi ”Mikä on tällä hetkellä tiedän paras kirjanne?” Hetken mietittyään tympeä johtaja pyytää assistenttiaan noutamaan *Fedja-sedän*. Anelusta huolimatta Mäkelä ei kuitenkaan saa kirjaa omakseen, koska se on johtajan mukaan ainoa kappale kirjaa. Mäkelä heittäytyy polvilleen ja rukoilee: *Možno?* (”Saanko?”) Loppu on sitten Suomen lastenkirjallisuuden ja lukemisen historiaa.

Tämä sattuma ja se, että Hannu Mäkelä saman tien hollissa kirjan ahmaistuaan hullaantui täysin Fedjaan, on vastuussa Uspenskin esittelystä suomalaiselle lukijakunnalle. Sittenkin Mäkelä sai Otavan julkaisemaan Uspenskin kaikki keskeiset teokset Martti Anhavan suomennoksina. Fedjan jälkeen julkaistiin Uspenskin esikoinen *Krokotiili Gena ja hänen ystävänsä (Krokodil Gena i ego druzja, 1966, suom. 1977)*, sekä *Takuumiehet* (Garantijnije tšelovetski, 1975, suom. 1978) ja *Alas taikavirtaa* (Vniz po volšebnoi reke, 1971, 1980). Useamman yrityksen jälkeen onnistui vihdoin myös itse kirjailijan tapaaminen, mistä alkoivat vuosikymmenten läpi jatkunut ystävyys sekä molemminpuoliset vierailut rajan yli. Uspenskin onnistui saada kirjojaan julki Neuvostoliitossa melko harvakseltaan, sillä Mäkelän mukaan hän ei omapäisenä ajattelijana – ja omapäisenä henkilönä – ollut oikeiden piirien suosiossa. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen Uspenskin tilanne helpottui, ja 1990-luvulta alkaen hän julkaisikin toistakymmentä julkos-osaa sekä Genan että Fedjan tarinalle. Fedja-setä -kirjoista yhteensä seitsemän on käännetty myös suomeksi.

Mäkelä mainitsee useaan otteeseen kirjaan, että vaikka Uspenskillä olikin Neuvostoliitossa välillä vaikea saada kirjojaan julki, töitä kuitenkin riitti käytännössä kaikkialla muualla: teatterissa, radiossa, televisiossa ja elokuvassa. Hän oli esimerkiksi mukana suunnittelemassa vuodesta 1964 asti televisiossa pyörineen lasten iltaohjelman *Spokoinoi notši, malyši* (”Hyvää yötä pikkuiset”) alkutaivalta, sekä veti 1990- ja 2000-luvuilla suosittua radio-ohjelmaa *V našu gavan zahodili korabli* (”Laivat ovat saapuneet satamaan”), jossa kuulijat saivat soittaa ja toivoa – ja laulaakin – itselleen tärkeitä, mutta aiemmin kiellettyjä lauluja.

Venäjällä Uspenski tunnetaan kuitenkin ennen kaikkea hänen kirjojensa pohjalta tehtyjen animaatioelokuvien kautta. Suurimman jäljen Neuvostoliiton lastenkulttuuriin on jättänyt erityisesti kirjan *Krokotiili Gena ja hänen ystävänsä* pohjalta tehdyt kolme nukkeanimaatiota (1969–1947). Jokaisessa näistä pienistä eloku-

vista kuullaan vähintään yksi laulu, joista se kaikkein kuuluisin kuullaan trilogian toisessa osassa *Tšeburaška* (1971, suom. esitetty nimellä *Appelsiinipoika*, 1978). ”Krokotiili Genan laulu” on melko ironisesti myös ainoa, jonka sanoista ei vastaakaan Uspenski vaan runoilija ja lastenkirjailija Aleksandr Timofejevski.

Fedja-setä, kissa ja koira puolestaan on neuvostoaikana ikuistettu peräti kahteen eri animaatiotrilogiaan. Näistä ensimmäinen on kolmeen itsenäiseen 20-minuuttiseen osaan jakautunut *Djadja Fjedor, pjos i kot*, joka valmistui vuosina 1975–1976 ja sen ohjasivat Studio Ekranille Juri Klepatski ja Lidia Surikova. Paljon tunnetumpi on Sojuzmultfilmin muutamaa vuotta myöhemmin tekemä *Troje iz Prostokvašino (Kolme kaveria Piimälästä, 1978)* ja sen jatko-osat. Mielenkiintoista näissä jälkimmäisissä on se, että jokaisessa kolmessa päähenkilö on hieman erinäköinen, eri lailla piirretty, vaikka muiden hahmojen ulkomuoto säilyy suurin piirtein samana. Tämä johtaa pohtimaan, että Venäjällä itse Fedja-sedän hahmo ei ole ihan samanlainen brändi kuin Suomessa, kirjan tapahtumapaikka ja muut hahmot – varsinkin kissa ja koira – ovat olennaisempia.

Käsikirjoittamisen lisäksi Eduard Uspenski toimi myös lastenkirjallisuuden kääntäjänä: hänen muokkaamana Neuvostoliitossa ilmestyi myös Hannu Mäkelän kontribuutio lasten suosikihahmojen kirjoon. *Herra Huu* ilmestyi nimellä *Djadjuška Au* ja tämänkin luomuksen pohjalta Uspenski oli mukana tekemässä nukkeanimaatiotrilogian, joka ilmestyi vuonna 1979. Uspenski oli ottanut paljonkin taiteilijan luovia vapauksia käännöstä ja käsikirjoitusta tehdessään, mutta Hannu Mäkelä on silti kiitollinen naapurimaassa saamastaan huomiosta ja uudesta yleisöstä: ”Kirja on myös hiljattain käännetty uudestaan, hieman uskollisemmin nimellä *Strašnyi gospodin Au*. Neuvostoaikana herra-sanaa ei voinut käyttää, siksi Eetu nimesi hahmon ’djadjuškaksi’ – eli sedäksi”, Mäkelä kertoo Käpylän kirjaston Uspenski-illan pääpuhujana vieraillessaan.

Kirjastoillan aikana Mäkelä kertoo elävästi myös Herra Huun neuvostovalloituksen seurauksena ilmestyneen papukaija Stasikin tarinan. Se on myös yksi Eetu-kirjan hersyvimpä lukuja: impulsiivisella ja vahvatahoisella Uspenskillä oli selkeä visio, että Mäkelän tienamat palkkiot Herra Huun menestyksestä Neuvostoliitossa olisi kaikkeinärkevintä sijoittaa ostamalla torilta siellä myynnissä ollut eksoottinen papukaija. ”Se on sijoitus, jossa ei voi hävitä. Sen arvo vain kasvaa ajan myötä”. Uspenskin ajatus oli, että opettamalla lahjakkaan papukaijan puhumaan

ja matkimaan siitä voisi tulla suuri maailmanlaajuinen menestys sirkuksessa. Harmillisesti vain papukaija ei Uspenskin hoidossa opikaan ihmeellisiä taitoja odotetulla tavalla – ja se löytää lopulta uuden kodin anopin luota. Tarinassa tapahtuu vielä loppukäänne, jossa anopin palauttama papukaija oppii kuin oppiikin matkimisen jalon taidon – ja herättää Mäkelän aamuyön tunteina moskovalaisessa kerrostaloasunnossa jäljittelemällä erehdyttävästi työskentelemään ryhtyneen kirjailijan kirjoituskoneen ääntä.

Yleisö pyytää Mäkelää nimeämään lempi-kirjansa Uspenskin tuotannosta. Sitä ei tarvitse pitkään miettiä: Mäkelän oma suosikki on edelleen ensimmäinen Fedja-setä. Tähän on yleisön helppo yhtyä.

”Sen tasoisen kirjan tekee kirjailija vain yhden elämässään”, Käpylän kirjastoyhdistyksen Marja-Leena Mikkola vahvistaa. ”Onnittelut sinulle ja suuri onni meille kaikille suomalaislukijoille, että löysit sen kirjan”.

Mäkelä tietää hyvin myös Fedja-sedän syntytarinan. Kirjassaan hän kertoo, kuinka Uspenski oli kirjoittanut hahmon alun perin aikuiseksi, mutta mentorina toiminut vanhempi kirjailija kehotti tekemään Fedjasta lapsen. Erinomainen veto on tietenkin se, että setä-nimitys jäi ennalleen ja se onnistuikin kuvamaan hahmoa aika oivallisesti: pikkuvanha Fedja on sangen onnellinen pieni mies. Toisin kuin vaikka Lindgrenin Peppi, joka suunnattomassa vapaudessaan ja anarkiassaan kuitenkin loppujen lopuksi kaippaa vanhempiaan ja huolenpitoa. Fedja puolestaan

pärjää itsenäisessä elämässään melko hyvin, keskittyen tekemään aika vastuullisia valintoja. Mäkelän mukaan Fedjan suosion salaisuus on kirjassa kuvattu vapauden kokemus ja kaipuu – siihen jokainen lapsi ja aikuinen voi samaistua.

Mäkelällä on myös oma arvionsa siitä, miksi *Krokotiili Genan* suosio ei ole meillä Suomessa kasvanut aivan samoihin mittoihin: ”*Krokotiili Genassa* byrokratian kritiikki on keskiössä, suuri osa sen huomiorista perustuu neuvostotodellisuuden kustannuksella pilailuun. Se ei ole ehkä tuntunut niin tärkeältä meillä”.

Mäkelän mukaan parasta Uspenskin kirjoissa on arvaamattomuus. Kun alkaa lukea, ei voi tietää kuinka tarina päättyy. ”Sitä samaa on myös Tove Janssonin Muumi-kirjoissa. Siksi Uspenski ihaili niitä ja arvosti suuresti Janssonia”, Mäkelä toteaa.

Eetu on ensimmäinen ja toistaiseksi ilmeisesti ainoa Eduard Uspenskista kirjoitettu kirja. Se kertoo ehkä jotain siitä hieman ailahtelevaisesta asemasta joka Uspenskielle neuvostoaikana ehti muodostua. Varmasti se kertoo myös jotain siitä, miten lastenkulttuurilla ylipäänsä ei ole kovin suuri huomioarvo meidän aikuisten maailmassa. Mäkelä paljastaa, että teos on kuitenkin käännetty myös venäjäksi nimellä *Edik* vuonna 2008. *Eetu*-kirjan kirjoittaminen on siten ollut suuri kulttuuriteko rajan molemmin puolin. Kirjailija Uspenski on jo poissa, mutta hänen kirjoituskoneensa ääni kuuluu edelleen.

Ira Österberg

Pohjoismaiden slavistit koolla Joensuussa

Pohjoismaiden slavistikongressi (Nordiska Slavismötet) järjestettiin 21. kerran Joensuussa 14.–18.8.2019. Kolmen vuoden välein järjestettävän konferenssin juuret juontuvat 1950-luvulle saakka, samoin kuin Nordiska slavistförbundetin kansainvälisesti arvostetun, vertaisarviodun *Scando-Slavica* -lehden. Aiemmin slavistikongressi on järjestetty Suomessa Turussa, Helsingissä ja Tampereella. Tällä kertaa tapahtuma keräsi kokoon reilut sata slavistiikan alan tutkijaa. Heistä noin kolme neljäsosaa saapui Pohjoismaista, lisäksi osallistujia tuli Venäjältä sekä pienempi joukko myös muualta Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta. Tapahtuma keräsi kokeilemisen tieteentekijöiden ohella yhteen myös kiitettävästi alan väitöskirjatutkijoita.

Itä-Suomen yliopiston ja Suomen slavistiipiiri ry:n järjestämässä tapahtumassa kuultiin monipuolisia esitelmiä eri slaavilaisiin kieliin ja kulttuureihin liittyen. Plenaariesitelmien ja rinnakkaisessioiden lisäksi konferenssin ohjelmaan kuului iltaohjelmaa, vierailu Joensuun taidemuseo Onnissa, Nordiska slavistförbundetin ja sen jäsenjärjestöjen kokouksia sekä retki Kolin kansallispuistoon. Konferenssin kielipaletti oli moninainen: ruotsin, venäjän ja englannin ollessa pääasiallisia käyttökieliä mukana olivat myös mm. norjan- ja ukrainankieliset esitelmät. Monikielisyys heijastui paitsi kahvitauoilla ja illallisilla myös paneelien koostumuksessa.

Esitelmissä tutkimusaiheiden kirjo ulottui kirjallisuudesta morfologiaan, historiasta kään-

nöstieteisiin sekä monelle muulle alueelle näiden väliin ja liitoskohtiin. Valtaosassa esitelmistä tarkasteltiin Venäjää ja venäjän kieltä, mutta muutkin slaavilaiset kielet ja alueet nousivat esille. Esimerkiksi Jouko Lindstedt (Helsingin yliopisto) plenaaripuheenvuorossaan ”Sydligaste Slavia” katsoi pitkällä historiallisella perspektiivillä eteläslaavilaisiin kieli- ja kulttuurialueisiin eri puolilta tulleita vaikutuksia. Lindstedtin lisäksi plenaaripuheenvuoroissa kuultiin Andrei Rogatševskin (Tromssan yliopisto) esitelmä neuvostojohtajien tulkkiin työskentelystä ja poliittisesta merkityksestä, Jekaterina Rahilinan (Moskovan talouskorkeakoulu) esitelmä venäjän kielen diskurssiformuloista, Sanna Turoman (Aleksanteri-instituutti) esitelmä venäjän kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksen muutoksista eri tieteenalojen vaikuttaessa sen kehitykseen viime vuosikymmeninä, Johanna Nicholsin (Kalifornian yliopisto, Berkeley) esitelmä slaavilaisien kielten verbien stabiliteetista ja muutoksista sekä Julie Hansenin (Uppsalan yliopisto) esitelmä moni- ja limittäiskielisyyden (*translingualism*) tutkimuksen merkityksestä venäläisen kirjallisuuden tutkimukselle.

Kongressin teeman mukaisesti Pohjoismaiden ja slaavilaisten maiden, kieli- ja kulttuuriyhdytydet olivat vahvasti esillä monissa esitelmissä ja paneeleissa. Esimerkiksi käännöstieteilijöistä Alla Kharina (Osloin yliopisto) käsiteli venäjän kielen kulttuurisidonnaisten käsitteiden ja ilmaisujen kääntämistä norjan ja englannin kielille, Tore Nettet (Tromssan yliopisto) norjan kielen yhdysanojen kääntämistä venäjäksi ja Lisa Mendoza Åsbergin (Tukholman yliopisto) tekstissä esiintyvien dialogia ilmaisevien verbien kääntämistä kieliparin ruotsi-puola välillä.

Käännökset nousivat keskiöön myös kulttuurisuhteita tarkastelleissa esitelmissä. Naisten roolia suomalais-venäläisessä kirjallisuusvaihdossa käsiteltiin paneelissa, jossa puhujina olivat Tintti Klapuri (Helsingin yliopisto), Marja Sorvari (Itä-Suomen yliopisto) ja Arja Rosenholm (Tampereen yliopisto). Tomi Huttusen (Helsingin yliopisto) esitelmä käsiteli venäläisen kirjallisuuden suomentamisen historiaa. Ben Hellmanin (Helsingin yliopisto) aiheena olivat Mihail Šolohovin matkat Eurooppaan ja erityisesti pohjoismaisiin pääkaupunkeihin Tukholmaan ja Kööpenhaminaan. Malin Podlevskikh Karlströmin (Göteborgin yliopisto) esitelmä tarkasteli Ruotsissa käännettyjen venäläisten romaanien kansikuvien ja arvosteluiden välittämiä mielikuvia ja pohti niiden yhteyttä Ruotsissa vallalla olevaan käsitykseen venäläisestä kirjallisuudesta raskaana, vanhahtavana ja korkealle arvostettuna

kirjallisuutena.

Tutkimusten lisäksi konferenssissa keskusteltiin ajankohtaisista muutoksista akateemisessa maailmassa. Avoin julkaiseminen muuttaa julkaisutoimintaa kaikkialla, ja ilmiön vaikutusta pohjoismaisten slavistien työhön sekä Nordiska slavistförbundetin *Scando-Slavica* -lehden tulevaisuuteen pohdittiin tätä varten järjestetyssä pyöreän pöydän keskustelussa. Slavistipiirin järjestämässä paneelissa pohdittiin puolestaan tohtorikoulutuksen tilaa Pohjoismaissa. Tilaisuudessa puhui kaksi jatko-opiskelijaa Ruotsista, kaksi Suomesta ja yksi Norjasta, mutta kuten parhaimmissa paneeleissa aina, keskustelu laajeni koko runsaslukuisen yleisön aktiiviseksi pohdinnaksi ja vertailuksi. Tohtorikoulutuksen suunta koettiin tärkeäksi teemaksi laajemminkin.

Keskustelussa kartoitettiin myös sitä, miten slavistiikka on edustettuna kussakin Pohjoismaassa ja miltä slavistiikan nykytilanne ja tulevaisuus vaikuttavat. Merkittävänä tekijänä nähtiin eräänlainen yhteispohjoismaalainen trendi, jossa slavistiikan, etenkin muiden kieli- ja kulttuurialueiden kuin Venäjän, opiskelijoiden ja siten myös jatko-opiskelijoiden määrät vähenevät. Toisaalta vahvana trendinä tuli esille se, että ”slavisteiksi” itsensä määrittelevien jatko-opiskelijoiden tutkimus on yhtä usein ns. perinteistä slavistiikkaa (esim. slaavikielten lingvistiikkaa) kuin se on monitieteistä, mm. yhteiskunta- ja humanistisista tieteistä ammentavaa slaavilaisiin kulttuurialueisiin liittyvää tutkimusta. Tätä ”liukumista” edistävät myös institutionaaliset rakenteet: slavistiikan alan jatko-opiskelijamäärien ollessa pienet he osallistuvat muiden, oman tutkimuksen kannalta keskeisten tieteenalojen keskusteluihin, seminaareihin ja konferensseihin. Paneelikeskustelu eteni välillä hyvinkin mielenkiintoiseksi vertailuksi sinänsä pienistä, mutta jatko-opiskelijan ammatti-identiteetin ja kompetenssin kannalta tärkeistä kysymyksistä, kuten rahoitusmalleista, opintojen rakenteesta, opetuksen roolista sekä väitöskirjan kirjoittamiseen varustusta ajasta.

Keskustelun loppuosassa panelistit pohtivat omaa ”slavisti-identiteettiään”. Yllättävän moni sellainenkin jatko-opiskelija, jonka oma tutkimus on luonteeltaan monitieteistä, tunsikin olevansa slavisti ja pitäneensä opintoihinsa kuuluneita slavistiikan kielipintoja tärkeinä. ”Slavistiikka tekee sielulle hyvää” oli yhteinen toteamus paneelin lopuksi.

Slavistiikan alan jatko-opiskelijoiden liikkuvuuden muiden tieteenalojen parissa voi nähdä myönteisenä asiana nykyisessä monitieteisyyttä korostavassa tutkimus(rahoitus)ilmapiirissä,

mutta samalla panelistit näkivät tarpeen edistää nimenomaan slavistiikan piiriin kuuluvien väitöskirjantekijöiden yhteistyötä. Ideaa lähdeittiinkin kehittämään jatko-opiskelijoiden epämuodollisessa illanvietossa, jossa lähestulkoon kaikki konferenssiin osallistuneet jatko-opiskelijat olivat paikalla. Kaikissa Pohjoismaissa tilanne on se, että alan oppiaineet ovat melko pieniä omissa yliopistoissaan, ja valmius etsiä yhteistyökumppaneita maan rajojen ulkopuolelta on suuri, minkä osoitti myös kongressin hyvä osanottajamäärä.

Konferenssin puitteet Itä-Suomen yliopistossa olivat erinomaiset, ja Joensuun maantieteelli-

nen läheisyys Venäjään ja sitä kautta slaavilaisen kielen ja kulttuurin näkyvyys kaupungin arjessa toi oman lisänsä aihetta käsittelevään tapahtumaan. Ohjelma oli rakennettu väljäksi niin, että kahvitauoille ja epämuodollisille keskusteluille jäi hyvin tilaa. Toki se tarkoitti myös sitä, että moni osallistuja ei ehtinyt olla paikalla konferenssin alusta aivan sen loppuun. Seuraava, vuonna 2022 järjestettävä Pohjoismainen slavistikongressi pidetään Oslossa.

**Susan Ikonen, Eeva Kuikka,
Jari Parkkinen & Mika Perkiömäki**

Tuotettuja mielikuvia ja *Idäntutkimusta* VIETSin kevätseminaarissa 2019

Venäjistä ja Euroopasta tuotettavia mielikuvia ja todellisuutta tarkasteltiin Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran VIETSin vuotuisessa kevätseminaarissa Tieteiden talolla Helsingissä 10. toukokuuta. Seminaarin pääpuhujat olivat kulttuurin ja yhteiskunnan tutkijat Olga Davydova-Minguet (Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto), Sigrid Kaasik-Krogerus (Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos, Jyväskylän yliopisto) ja Kaarina Aitamurto (Aleksanteri-instituutti, Helsingin yliopisto).

Olga Davydova-Minguet pohti esityksessään ”Voiko maahanmuuttaa historiaan, ja mihin historiaan? Karjalan keskitysleirien transnationaali muisti” maahanmuuton ja kansallisen muistin ja historian välistä suhdetta. Voivatko Suomen venäjänkieliset muuttaa Suomen historiaan? Pitäkö maahanmuuttajien omaksua maahanmuuttomaan käsitys historiasta, ja miten se tapahtuu? Taustana on yhtäältä monisuuntainen ja transnationaali muisti ymmärryksen ja solidaarisuuden tuottajana eri ryhmien välille ja toisaalta suvereeni muisti keskiössään kansakunta.

Tulkinnat Suomen ja Venäjän yhteisestä sotahistoriasta ovat erilaisia rajan eri puolilla. Ne nousevat esiin muistoa näkyväksi tekevässä työssä ja Suomen venäjänkielisten maahanmuuttajien keskusteluissa. Sodan ja Karjalan keskitysleirien muisto ja historia kyseenalaistavat maahanmuuton historiaan: minkä maan historiaan Suomen venäjänkieliset muutta(isi)vat?

Sodan jälkeisessä Neuvostoliitossa sotamuistoa häivyttiin, ja Suomi oli hyvä naapurisuuden mallimaa. Myös kuvat saksalaisista ja suomalaisista miehittäjistä hämärtyivät fasisteiksi. Nyky-Venäjällä sodan muisto on

tärkeä poliittinen resurssi. Se myös leviää yli rajojen, kuten Helsinginkin kuolemattoman rykmentin marseissa, joissa venäläiset kunnioittavat sodassa kuolleiden omaisten muistoa kävelemällä kulkueena heidän valokuviansa kanssa. Karjalan keskitysleirit ovat puolestaan Suomen venäjänkielisten verkkokeskustelujen yksi sota-aihe. Keskusteluihin vaikuttaa esimerkiksi se, miten Venäjän Karjalassa tätä sodan traumaattista kertomusta on välitetty nykyisille sukupolville julkaisujen ja leirien uhreille pystytettyjen muistomerkkien avulla. Yksi aktiivinen toimija Venäjän Karjalassa on ollut Fasististen keskitysleirien entisten alaikäisten vankien liitto. Suomella on kaksijakoinen asema suhteessa tähän toimintaan, koska kertomukset rakentavat osittain kuvaa fasistisesta Suomesta. Yhtäältä suomalaisten tutkijoiden keräämä tieto ja suomalaiset arkistot ovat olleet tärkeitä tiedonlähteitä sodasta ja leireistä, mutta toisaalta Suomi on kieltäytynyt korvausten maksamisesta leirien uhreille, koska kertomusten tuottamaa kuvaa Suomesta ei pidetä täällä oikeana.

Sigrid Kaasik-Krogerus pohti Euroopan unionin lisääntynyttä kiinnostusta yhteisen kulttuuriperinnön tuottamiseen esityksessään ”Eurooppalainen kulttuuriperintötunnus EU-kansalaisten silmin”. Eurooppalaisen kulttuuriperintötunnuksen (*European Heritage Label*) tarkoitus on muun muassa vahvistaa Euroopan sisäistä yhtenäisyyttä suurten ongelmien edessä. Tunnuksen avoimen poliittinen tarkoitus on tuottaa eurooppalaista narratiivia, korostaa kohteiden merkitystä ja kansalaisten tunnetta Eurooppaan kuulumisesta.

Euroopan komission rahoittama mielipidetutkimus, Eurobarometri, kartoittaa vuosittain unionin kansalaisten sosiaalisia ja poliittisia mielipiteitä. Barometri on nostanut esiin unionin kansalaisten kasvaneen eurooppalaisen kulttuuriperinnön arvostuksen. Samalla keskustellutavat kysymykset siitä, mitä tämä kulttuuriperintö on. Eurooppalaisen kulttuuriperintötunnuksen saaneiden kohteiden teemoihin ovat kuuluneet muun muassa merkittävät yksilöt, Euroopan unionin symbolit, sodat ja rauhanprosessit, holo-kausti, kommunistisen järjestelmän vastustus ja demokraattisen järjestelmän ja ihmisoikeuksien kehitys.

Kaasik-Krogeruksen esitys perustui kriittiseen kulttuuriperintötutkimukseen. Siinä tarkastellaan niitä merkityksiä luovia sosiaalisia, poliittisia, diskursiivisia ja performatiivisia prosesseja, joilla menneisyydelle annetaan merkityksiä nykyhetkestä käsin ja pyritään muokkaamaan tietynlaista tulevaisuutta. Muun muassa perintötunnuksen saaneiden kohteiden vierailijoiden haastatteluista nousi esiin eurooppalaisuuden tulkitsemisen monimuotoisuus ja haasteellisuus. Se on yhtä aikaa sekä kuulumisen tunne johonkin että erottautumista jostakin, mikä osoittaa, että määrittely ei ole yksiselitteistä. Miten eurooppalainen rajataan? Missä ovat Euroopan rajat? Onko myös kolonialismi yhteistä eurooppalaista kulttuuriperintöä? Mitkä perintökohteet hyväksytään eurooppalaisina ja mitkä hylätään eurooppalaisuuteen kuulumattomina? Määrittelyihin liittyvät keskeisesti kysymykset siitä, ketkä pystyvät samaistumaan, kenen halutaan kuuluvan ja kenen kanssa halutaan käydä dialogia.

Keskustelu jatkui Kaarina Aitamurron esityksellä ”Vähemmistöuskontojen hallinta ja neuvottelut menneisyydestä: Mitä on Venäjän ’perinteinen islam’?”. Esitys valotti nykyistä ymmärrystä ”perinteisestä islamista” Venäjällä. Aitamurto kertoi, kuinka termiin törmää usein julkisessa keskustelussa, vaikka sitä on kritisoitu useasta suunnasta. Sillä viitataan sallittuun ja ihanteelliseen islamin harjoitukseen. Käsite on sidottu valtakampailuihin, mutta samalla sitä käytetään arkikielessä kyseenalaistamattomasti.

Aitamurto yhdisti islamia käsittelevän diskursiivisen prosessin Venäjän kansallisen identiteetin rakentamiseen, jossa identiteetin yhteneväisyyden vahvistamisella taataan myös vähemmistöjen lojaalius valtiota kohtaan. Tässä diskurssissa uskontoa käsitellään dogmaattisena ja identiteettipoliittisena, ei yksityisenä asiana. Laajemmin katsottuna perinteisen islamin tuottaminen onkin osa Venäjän uskonnollista

hierarkiaa tuottavaa politiikkaa ja 2000-luvun yleistä nationalistista käännettä sekä kasvavaa uskontojen kontrollia ja hallintaa. Siinä yhä useammat muslimit ja vähemmistöuskonnot joutuvat neuvottelemaan Venäjällä asemaansa suhteessa ortodoksiseen kirkkoon. ”Perinteinen islam” on yksinkertaistaen luonnehdittu lojaali-suudeksi Venäjän valtiolle ja valmiudelle taistella venäläisten rinnalla jopa muita islaminuskoisia vastaan. Tässä merkityksessä islam ei saa olla poliittista vaan sen on oltava maltillista sekä kansallista uskontoa, jossa on tilaa myös paikallisille tulkinnoille.

Nämä määrittelyt sisältävät useita ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi kansallisuuden vaatimus on monella tavalla ongelmallinen. Pitäisikö esimerkiksi imaamien koulutus ulkomailla kieltää? Lisäksi Venäjällä on erittäin paljon paikallista ja alueellista vaihtelua uskontokunnan sisällä. Suuri osa maailman muslimeista kuitenkin katsoo, ettei paikallinen kuulu islamiin. Noudatetaanko tällöin teologista vai kansallista perinnettä? Miten määritellään ”hyvä” ja ”paha” islam?

Seminaarin puheenvuorot nostivat esiin varsin erilaisia mielikuvien ja todellisuuksien tuottamisprosesseja. Niissä tiivistyi kuitenkin se, kuinka menneisyydestä neuvotellaan nykyhetkestä käsin. Tulevaisuutta ja yhteisöllisyyttä rakennetaan nykyhetken menneisyyttä koskevien notkeiden poliittisten esitysten varaan niin kansallisesta kuin rajanylittävästä historiallisesta muistista ja kulttuurista, ja niin Venäjällä kuin Euroopassa.

Seminaarin päättänyt paneelikeskustelu pohti Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusta Suomessa sekä muisteli seuran ja *Idäntutkimus*-lehden toimintaa eri aikoina. Paneeliin osallistui VIETSin edelliset puheenjohtajat Kimmo Kääriäinen ja Katalin Miklóssy sekä *Idäntutkimuksen* edellinen ja nykyinen päätoimittaja Markku Kangaspuro ja Katja Lehtisaari seuran nykyisen puheenjohtajan Joni Virkkusen johdolla.

Alussa muisteltiin Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen kehitystä Suomessa Neuvostoliiton romahduksen myötä. Suomessa suhtauduttiin alaan silloin eri lailla kuin muualla. Monissa maissa tutkimuksen tarpeen tulkittiin vähenevän, kun vihollinen eli Neuvostoliitto romahti. Suomessa kiinnostus entistä Neuvostoliittoa kohtaan sekä sen tutkimusta edistävät instituutit ja rahoitus kehittyivät tuolloin kuitenkin jopa parempaan suuntaan kuin uskallettiin toivoa. Tällöin lanseerattiin muun muassa Suomen Akatemian Venäjä-ohjelmat ja Aleksanteri-instituutti perustettiin. Se kantoi.

Myös VIETSin toiminta kehittyi. Se järjesti tapahtumia ympäri Suomea, joissa tutustuttiin tutkijoihin ja tutkimukseen eri yliopistoissa. Paneelissa todettiin, että VIETSin rooli on ollut merkittävä tutkimuksen kehittäjänä. Erotuksena kapeasti yhden tieteenalan seuroihin, se keskittyi aluetutkimukseen vahvuutenaan monitieteisyys. Toisaalta VIETSissä on kaivattu näkyvämpää omaehtoista keskustelua siitä, mitä on aluetutkimus. Mihin se on menossa? Myös mielenkiintoa Itä-Euroopan aluetta kohtaan on joutunut perustelemaan vuosien varrella eikä puhetapa välttämättä ole ollut aivan ajankohtaisesti kiinni aluetta koskevissa toimintaympäristön muutoksissa. Keskustelu myös omalla kielellä näistä asioista on tärkeää ajattelun kehittämiseksi.

Idäntutkimus-lehden uudistuminen ajoittui 2000-luvun alkuun, ja lehden levikki nousikin noin viiteensataan. Tampereen ICCEES-konferenssista (*International Council for Central and East European Studies*) vuonna 2000 jäännyttä pottia voitiin käyttää lehden kehittämiseen. Linjauksiin kuului, että lehden toimitus pidettiin erillisenä VIETSin hallituksesta. Tavoitteeksi asetettiin korkeatasoinen suomenkielinen tieteellinen julkaisu, joka on muidenkin kuin akateemisten luettavissa. Mukaan tuotiin muun muassa projektikohtaisia teemanumeroita. Nykyään myös maantieteellinen alue on laajentunut ja aiemman Venäjä-fokuksen rinnalle on tullut Itä-Eurooppaa ja Keski-Aasiaa käsitteleviä kirjoituksia. Yksi käänne lehden sisällössä tapahtui myös 2000-luvun alussa, jolloin taloutta käsitteleviä artikkeleita ei juurikaan tarjottu, vaikka Venäjän talous nousi. Taloustieteilijöiden kiinnostus hiipui.

Myös Ukrainan oranssi vallankumous ja poliittisen tilanteen kiristyminen heijastuivat lehteen. Oli tahoja, jotka vaativat, että lehden on otettava poliittista kantaa tilanteeseen. Se, että lehti pyrki pysymään neutraalina, tulkittiin näissä vaatimuksissa merkiksi päinvastaisesta eli puo-

lueellisuudesta. Joidenkin juttujen julkaisua oli mietittävä tarkastikin. Vuosien varrella on korostunut se, että tieteellisen julkaisun on syytä olla rohkeasti tieteellinen eli välittää tutkittua tietoa ja siihen perustuvaa keskustelua ajan trendeistä ja muista paineista huolimatta, vaikka tiede ei voi myöskään vain pysyä omassa kuplassaan.

Nykyisin intohimot lehden saamassa palautteesta ovat vähentyneet, mutta yksittäistä palautetta on, ja keskustelua käydään kirjoittajien kanssa esimerkiksi tyylikysymyksistä. Suomen tutkijakunnasta kaikki eivät kirjoita suomeksi ja lehteä onkin välillä kehoitettu julkaisemaan englanniksi. Vaikka tätä asiaa on hyvä pohtia aika-ajoin uudelleen, on toistaiseksi arvioitu, että englanninkielisiä julkaisuja on muutenkin tarjolla. *Idäntutkimuksen* rooli voidaan myös nähdä erityisen tärkeäksi nuorten tutkijoiden julkaisutoiminnan ja uran edistämässä. Kannustaminen on tärkeää ja palaute omalla äidinkielellä on tärkeää aloitteleville tutkijoille. Mahdollisuus julkaista äidinkielellä voi myös madaltaa kynnystä tutkimuksen aloittamiseen.

Tulevaisuuteen katsottaessa kiinnitettiin huomiota digitalisaatioon, vaikka se ei vielä näy kovin paljon lehden artikkeleiden menetelmissä. Haasteeksi tieteen ja yhteiskunnan välisessä keskustelussa nähtiin jälleen esiin noussut maailman polarisoituminen. VIETSin ja *Idäntutkimuksen* monitieteisyys voi luoda kuvaa eri näkövinkkeleistä, minkä pitäisi olla tässä tilanteessa jälleen etu.

Näkyvyyden ja profiilin nostamiseen tarvitaan kuitenkin jatkuvasti toimenpiteitä ja luovaa ajattelua. Muun muassa VIETSin näkyvyys ja eri muotoinen yhteistyö alan tapahtumissa, niiden linkittäminen kirjoitusmahdollisuutena *Idäntutkimukseen* ja vertailunäkökulmien tuomat avaukset ymmärryksen pristäjinä alasta nostettiin esimerkkeinä esiin.

Olga Hannonen & Minna Piipponen

Tämän numeron kirjoittajat

Elena Aydarova, PhD, Assistant Professor, College of Education, Auburn University, USA

Anna Fomina, MA, väitöskirjatutkija, Aleksanteri-instituutti, Helsingin yliopisto

Maija Kalm-Akubardia, FM, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto

Risto Keskinen, varhaiskasvatuksen asiantuntija, Helsingin varhaiskasvatusvirasto

Jelena Kolesnikova, sosiologian kandidaatti, vanhempi tutkija, Venäjän tiedeakatemia

Pia Koivunen, FT, tutkijatohtori, yleinen historia, Turun yliopisto

Meri Kulmala, VTT, yliopistotutkija, tutkimuskoordinaattori, INEQ, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto

Zsuzsa Millei, PhD, apulaisprofessori (toinen kausi), Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta, Tampereen yliopisto

Anita Novitsky, monikulttuurisuuden asiantuntija, Väestöliitto

Nelli Piattoeva, FT, apulaisprofessori (toinen kausi), Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta, Tampereen yliopisto

Silja Pitkänen, FM, tohtorikoulutettava, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto

Ekaterina Protassova, PhD, yliopistonlehtori, Nykykielten laitos, Helsingin yliopisto

Natalia Rodina, PhD, dosentti, Moskovan pedagoginen valtionyliopisto, Venäjä

Iveta Silova, PhD, Professor, Center for Advanced Studies in Global Education, Arizona State University, USA

Chloe Wells, MSocSci, väitöskirjatutkija, Historia- ja maantieteiden laitos, Itä-Suomen Yliopisto

Ohjeita kirjoittajille

Ajantasaiset kirjoittajaohjeet verkkosivuillemme:
<https://journal.fi/idantutkimus/about/submissions>

1 Katja Lehtisaari: Muuttuva ja moninainen lapsuus

ARTIKKELIT

3 Maija Kalm-Akubardia: Paperittomana lapsiperheenä Moskovassa

18 Pia Koivunen: Gorbatšovin Suomen-vierailu lasten silmin

37 Silja Pitkänen: Neuvostoliittolainen lapsiperhearki 1930-luvun propagandavalokuvissa

61 Chloe Wells: Suomen nuorten historian kuva Viipurista

75 Zsuzsa Millei, Nelli Piattoeva, Iveta Silova, & Elena Aydarova:
Hiusrusettien politiikkaa lasten arkielämässä

ESSEET

89 Jelena Kolesnikova: Venäjän varhaiskasvatusalan haasteet ja kehitysnäkymät

96 Meri Kulmala & Anna Fomina: Luoteisvenäläiset nuoret kanssaja vertaistutkijoina

103 Anita Novitsky, Risto Keskinen, Natalia Rodina & Ekaterina Protassova: Vapaus ja venäläinen lastenkasvatus

KOLUMNIT

110 Meri Kulmala: Pääsikö Venäjä lastenkodeistaan?

112 Ira Österberg: Lasten omat tubettajat maailmalla

TAIDE

114 Lapsikylä Orion: Koti ja ympäristö

120 Arviot

124 Ajankohtaista

